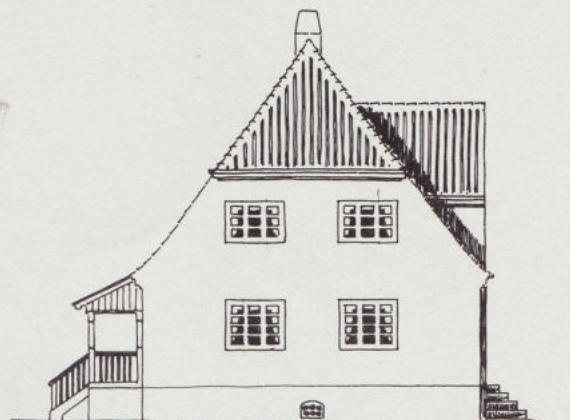
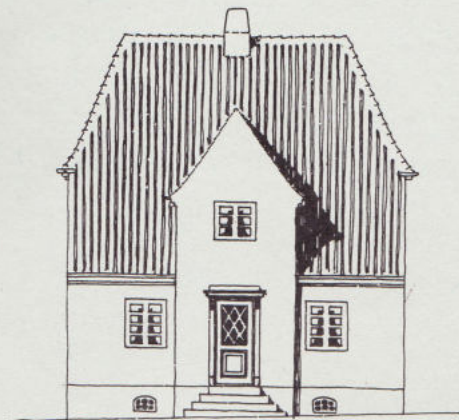
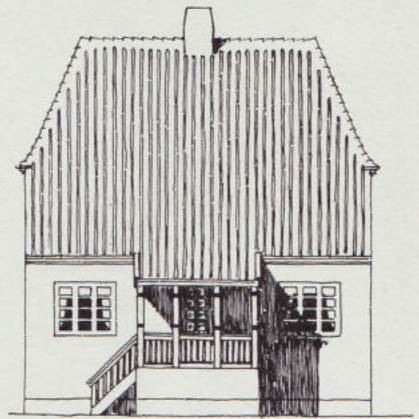
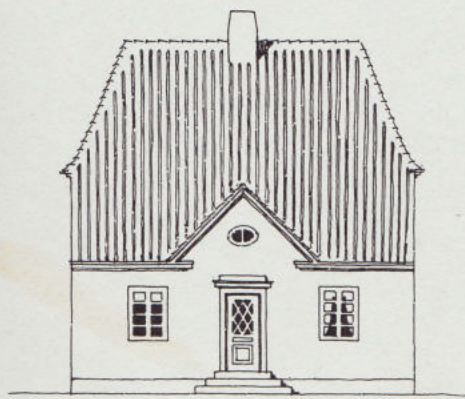
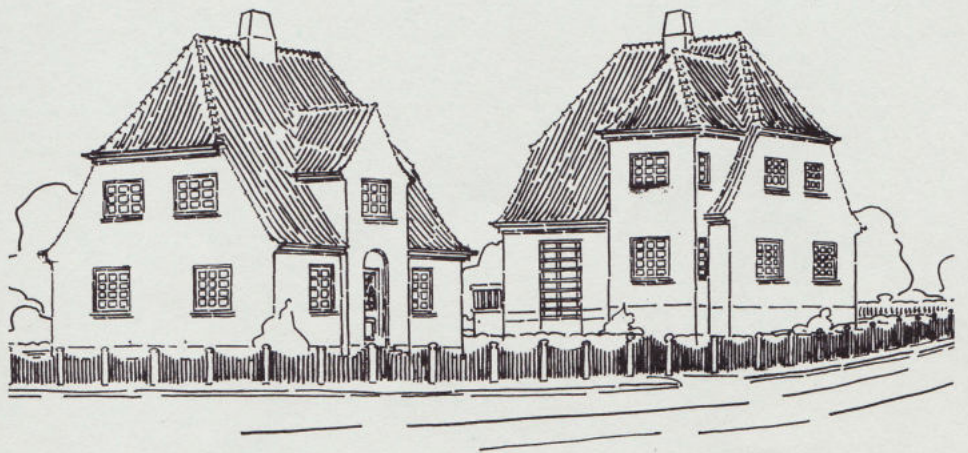

NÆSTVED MUSEUM

Liv og Levn
1 - 1987

Liv og Levn 1-1987

Udgivet af Næstved Museum
Ringstedgade 4, 4700 Næstved
Telefon 03 17 08 11

Redaktion:
Museumsinspektør Palle Birk Hansen (ansvh.)
Museumsinspektør Rasmus Nielsen
Projektleder Eske Møller

ISBN 87 88461 106
ISSN 0903-5125

Tryk: Glumsø Ny Bogtrykkeri ApS. 1987
Oplag: 500
Layout: Bygningsregistreringen
Kopiering med tydelig kildeangivelse er tilladt.

Forside:
Arkitekt J. Tidemand-Dals forslag til
facader i gallemarksudstyknngen, 1912.

LIV OG LEVN

Næstved Museum
1. 1987

FORORD

LIV og LEVN kalder vi det, vort nye årsskrift. Længe har det været savnet, og nu, i museets 71. leveår, ser det så endelig dagens lys.

Dobbeltheden i navnet er valgt for at understrege, at museet ikke arbejder med genstande for deres egen skyld, men fordi de er udsagn om det, der i

dybeste forstand interesserer den historisk interesserede, nemlig livet...

Livet i alle dets aspekter, således som det er passeret for 5 minutter siden eller for 10.000 år siden.

Viden om den historie, som er forløbet, giver os mulighed for at tage stilling til den historie, som skal til at ske.

Historisk viden skaber bevidsthed og kulturel identitet. Vi er ikke så lette at løbe om hjørner med, når vi medbringer en solid viden om, hvor vi kommer fra.

Livet aflejrer levnene, som afspejler livet. Derfor LIV og LEVN.

Palle Birk Hansen

Indholdsfortegnelse

Næstved Museum - et synligt museum.....	3
Forord ved formanden for Næstved Museums bestyrelse	
Pottemagere i Farvergade.....	4
Udgravningerne i Farvergade, og de middelalderlige keramikovne	
Karrebæksminde 1837-70.....	7
Træk af Karrebæksmindes udvikling	
En Kählerovn.....	9
En akvarel af en kakkelovn i japansk stil	
En middelalderlig håndvask.....	10
Et 500-årigt vandkar af bronze fundet på et spisebord i Tappernøje	
En port, en dør - en skorsten med rør no'en huse som de var før.....	12
Bygningsregistreringens udstillinger om bygningsdetaljer og et interessant magasinfund	
Skafterup-skatten.....	15
En stor middelalderlig møntskat	
Axeltorv 11.....	16
En bygningshistorisk undersøgelse	
Arkitektens virke.....	18
Arkitekt J. Tidemand-Dal på Møn og Bogø	
Præstø amts sygehus i Næstved/Centralsygehuset 1817-1987.....	20
Sygehusets start og udvikling gennem 170 år	
Krucifikset fra Vejlø kirke - eller?.....	22
Konservering og undersøgelse af et korbue-krucifiks	
Overdrev.....	24
Et kulturlandskab	
Hvordan går det på museet?.....	25
En kort status efter museets første 70 år	
- Med udsigt til skov og strand.....	26
Villabyggeriet i Næstved fra starten af vort århundrede	
Reistrup på Reistrupvej.....	29
To billeder fra Reistrupvej i Næstved	
Henrich Petersen.....	30
Den sidste degn i Toksværd	
Laurits blandt andre.....	32
En nyvurdering af keramikfundene i Farvergade	
Genbrug.....	35
En undersøgelse af et specielt stykke bindingsværk	
Pramfart på Susåen.....	37
Den Danneskjoldske kanal fra Stridsmølle til Næstved	
Th. Bindsbøll og Kähler.....	39
Brev fra Thorvald Bindsbøll om frisen på Thorvaldsens Museum	
Den første industrivirksomhed i Næstved.....	42
De Forenede Jernstøberier i Næstved	
Raunstrupudstyknigen.....	45
En husmandsudstykning af herregården Raunstrup	
Forfatterne.....	48

NÆSTVED MUSEUM - ET SYNLIGT MUSEUM...

Med sine 70 år på bagen har Næstved Museum aldrig været mere levende og frodigt end netop nu.

Museet i sine middelalderlige bygninger, Helligåndshuset og Boderne, er en travl og aktiv virksomhed.

Et fast team på 6 medarbejdere, i øjeblikket 13 projektansatte plus i løbet af et år ca. 10 medarbejdere med kortere ansættelser, har et inspireret og meningsfyldt arbejde, nemlig arbejdet med at indsamle, bevare, udforske og formidle fortiden til nytte og glæde for nutiden og fremtiden.

Denne status er en vigtig kendsgerning ved bedømmelsen af fremtidens muligheder.

Som borgere i Næstved er vi heldige - museet har sin placering i vores by - det indgår i vores begrebsverden - og uden besvær kan vi gå derind så ofte, vi har lyst.

Den samme oplevelse bør Næstved Museum give borgere i Fladså, Holmegård og Suså kommuner. Museet er jo i nøjagtig samme grad disse kommuners museum.

Dette stiller krav og forventninger, som til stadighed må honoreres.

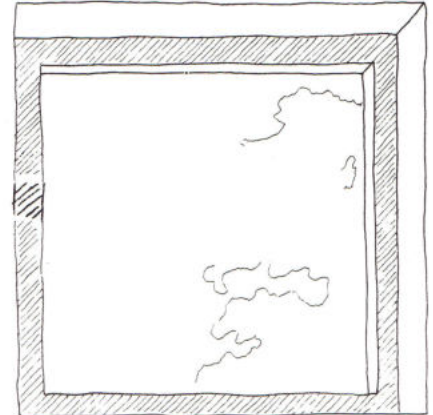
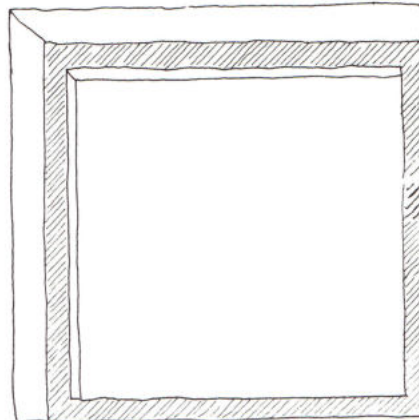
Museet har ikke alene pligt til at virke i disse områder - museet har ansvar!

Lader det sig gøre? Deri ligger udfordringen.

Opgavens løsning er vigtig og Næstved Museum er på vej. For at fortsætte denne proces, må Næstved Museum styrke sin plads i borgernes bevidsthed.

Alene ved at gøre sig synlig, lade sig høre, få en dialog igang med brugerne - borgere og politikere - kan museet blive en naturlig del af vor fælles hverdag - så naturlig, at et sikkert økonomisk fundament **må** bliver en naturlig konsekvens.

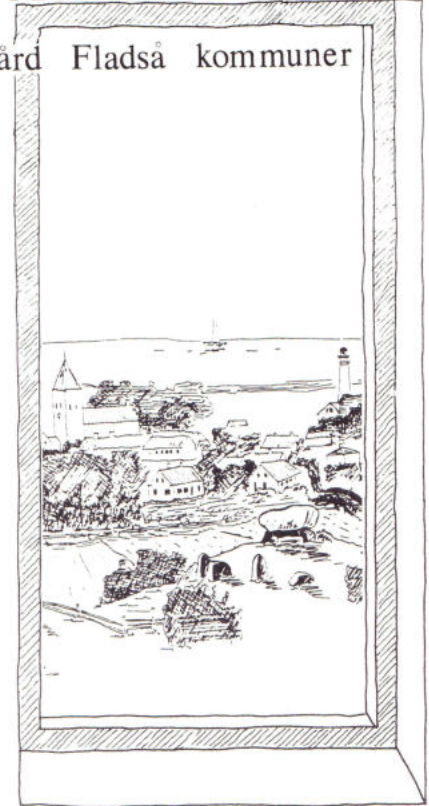
*Inger Rørbech
formand for museets bestyrelse*

NÆSTVED MUSEUM

Næstved Suså Holmegård Fladså kommuner

POTTEMAGERE I FARVERGADE

Udgravningerne i Farvergade

Allerede i 1920'erne blev der gjort et arkæologisk fund i Farvergade i Næstved. Fundet bestod af en stor mængde affald fra flere pottemagerværksteder. Hovedparten af affaldet var skår af pottes og fæde, men fund af gulvfliser med mønster og glasur, viser at der har været tale om en alsidig produktion. Udfra de fundne potteskår kan det siges, at værkstederne har fungeret i årtierne omkring år 1600. Fra bevarede skriftlige kilder vides det, at der på samme tid boede en Laurits Pottemager i Farvergade, og en del af det fundne affald stammer sikkert fra hans værksted. Senere i 1960'erne er der fundet rester af et par pottemagerovne på grunden Farvergade 5, og de kan begge dateres til perioden omkring år 1600. Måske er det resterne af Laurits Pottemagers ovne, der er fundet.

Senere i 1970'erne og '80'erne er der foretaget udgravninger på grunden Farvergade 7, og begge gange er der fundet rester af pottemagerovne. I begge tilfælde kan ovnene dateres til tiden omkring år 1300. Disse ovne har altså været 300 år ældre end Laurits Pottemagers værksted. De seneste udgravninger foregik i 1986-87 på grundene Farvergade 7 og 9, og endnu en gang stødte arkæologerne på resterne af flere pottemagerovne. Disse pottemagerovne er emnet for det følgende.

Ovnene fra 1986-udgravningen

De ovne, der blev fundet i 1986, er kun delvis bevaret. Ødelæggelsen af ovnene skyldes, at en yngre stenbygget kælder er gravet ned gennem ovnene. Efter udgravningen af kældrens indre blev væggene fjernet, og herved fremkom en lodret jordvæg - det arkæologerne kalder en profil. Profilen, der er gengivet i forenklet form på fig. 1, viser en række forskellige jord- og lerlag oven på hinanden.

Tydeligst i profilen står tre lerlag - ACV, ADA og ADD. Alle tre lag er påvirket af ild, da de er hårde og rødbrændte. Direkte på det nederste lerlag ligger et tykt lag trækul, der er tale om lag ADC. Oven på laget af trækul fandtes lag ADB, der næsten kun bestod af store stykker brændt lerklining med aftryk af grene.

Det mellemste af de rødbrændte lerlag - lag ADA - ligger oven på laget med den brændte lerklining. Herefter følger endnu et lag, der indeholder en del brændt lerklining, der er tale om lag ACX; men i dette tilfælde indeholder laget også trækul og muld. Det øverste af de brændte lerlag - lag ACV - ligger ovenpå dette stærkt blandede lag. Over alle de omtalte lag ligger der et massivt affaldslag uden spor af pottemagerovne - lag ABM.

Umiddelbart er der tale om forskellige lag i vild forvirring, men ved at se samlet på lagene, er der dog mulighed for at få sammenhæng i det hele. Og ved at inddrage bedre bevarede ovne fra samme periode i tolkningen, så kan også ovnene fra Farvergade rekonstrueres.

Rekonstruktion af ovnene

Det nederste rødbrændte lerlag er det bedste udgangspunkt for en rekonstruktion af ovnene fra Farvergade. Lerlaget består af to dele, der er forbundet med hinanden. I profilens vestlige del danner lerlaget en sammenhængende vandret flade, som har udgjort gulvet i selve ovnen. På dette gulv har potterne og kanderne stået under brændingen, der ses længere mod øst i profilen. I fordybningen er lerlaget også rødbrændt, hvilket vidner om meget høje temperaturer. I fordybningen fandtes også et tykt lag trækul, hvilket viser at der må have været åben ild her. Fordybningen udgør altså selve fyrste-

det i ovnen, her er brændet blevet stablet op og antændt.

Ovngulvet og fyrstedet kan altså rekonstrueres med sikkerhed, men hvordan har ovnens overbygning set ud? Udgravningen gav lidt af svaret herpå. Nedstyrtet i fyrstedet fandtes nemlig mange store stykker af brændt lerklining med aftryk af grene. Det kan næsten med sikkerhed siges, at lerklining stammer fra en nedstyrtet ovnkappe, der har været opbygget af vidjer og ler.

Ovncappen har haft form som eski-moernes igloo. Over selve ovngulvet har lerkappen været kuppelformet for at give plads til potterne. Hen over fyrstedet har kappen været lavere - nærmest som en slags gang, der har givet adgang til ovnrummet, når keramikken skulle stables her.

Ovnens åbning til det fri har ikke haft nogen dør, men man må forestille sig, at åbningen er blevet åbnet og lukket efter behov med græstørv.

Foran åbningen i ovnen kan der have været en større lav fordybning, der kaldes en askegrav. Fordybningen letter adgangen til ovnen, og herfra foregår indfyringen. Askegraven letter også det arbejde, der følger efter fyringen, nemlig oprensning af fyrstedet og udtagning af keramikken.

Den nederste ovn kan altså rekonstrueres med stor sikkerhed. I profilen ses endnu to rødbrændte lerlag, og i begge tilfælde er tale om ovngulve. Ved disse to ovne er der dog ikke bevaret så mange detaljer, men alt tyder på, at begge ovne har haft samme opbygning som den først beskrevne. En væsentlig forskel mellem den nederste ovn og de to øverste er orienteringen. Den nederste ovn har ovnrummet liggende mod vest, hvorimod de to øverste ovne er orienteret mod øst. I alle tre tilfælde er den samme fordybning dog anvendt som fyrsted - blot i forskelligt niveau.

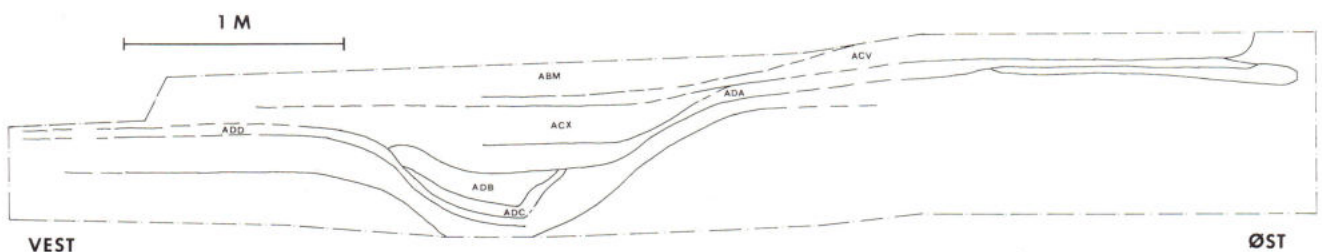

Fig. 1. Profil nr. IX fra udgravningen i Farvergade. Profilen viser i forenklet form de tre ovne liggende oven over hinanden med ovngulvene bevaret som de tre rødbrændte lerlag ADD, ADA og ACV.

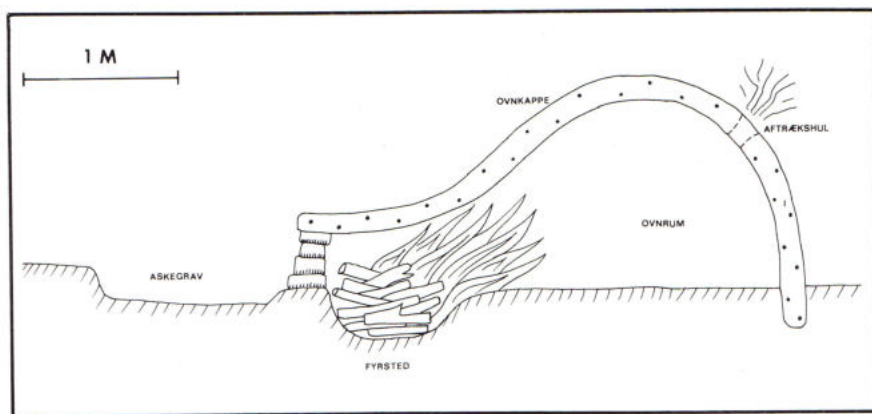

Fig. 2. Rekonstruktionen af ovnene fra Farvergade. Rekonstruktionen viser, hvordan ovnene har set ud. Der må dog tages forbehold for højden af ovnkappen og tilstedeværelsen af askegraven.

Af visse grunde er den nederste ovn styrtet sammen. Måske er temperaturen i ovnen blevet for høj ved et uheld, eller måske har den simpelthen været udtjent. En ny ovn er blevet bygget i samme område, og man har genbrugt fyrstedet fra den gamle ovn - også selv om ovnrummet er blevet flyttet. Den tredje ovn på stedet er lagt direkte ovenpå den anden. Men udjævning af området har bevirket, at fyrstedet i dette tilfælde kun ligger lidt lavere end ovngulvet. Udjævningen af området udgøres af lag ACX, der indeholder en del trækul og mindre stykker brændt lerklining, der sandsynligvis er rester af ovn nummer to, der også er styrtet sammen.

På grund af de ødelæggelser den nedgravede kælder har været årsag til, kan der kun siges lidt om størrelsen på ovnene. Ovnrummet i de to øverste har dog været godt 2 meter langt, og bredden har været godt 1,5 meter. Ovnene har været lidt større end nogle tilsvarende, der kendes fra Faurholm i nordsjælland. Hvor mange potter ovnene i Farvergade har kunnet rumme i en enkelt brænding kan ikke siges med bestemthed, da højden på ovnkappen ikke kendes; men mængden må have været anseelig.

Datering af ovnene

Ud fra de fund, der er gjort i ovnene, kan de dateres inden for en ret snæver tidsramme.

Der er ikke gjort fund i den nederste ovns gulvlag, men imellem lerklining, der stammer fra denne ovn, er der fundet en del potteskår. Flere af skårene stammer fra glaserede kander, og fra flere andre fund ved man, at produktionen af de glaserede kander starter omkring år 1250. Den nederste ovn - og selvfølgelig også de to andre, må altså være fra tiden efter 1250.

Over alle tre ovne lå et tykt affalds-

lag, heri blev der også fundet et par mønter fra Erik Menveds tid, han regerede fra 1286 til 1319. Mønterne er sandsynligvis havnet i jorden ret hurtigt, og fundet af dem over ovnene fortæller, at ovnene var ude af brug omkring 1325.

Ved hjælp af keramikken og mønterne kan ovnene altså dateres til perioden 1250-1325. Da ovnenes holdbarhed er begrænset, og de har afløst hinanden meget hurtigt, er det dog sandsynligt, at ovnene kun har været i brug indenfor en endnu kortere årrække. Men fundene gør det ikke muligt at bestemme ovnenes brugstid til mindre end de nævnte 75 år - fra 1250 til 1325.

Brugen af ovnene

Når en ovn er færdigbygget står den med en endnu helt våd ovnkappe opbygget af vidjer og ler, og ovnene er endnu ikke klar til brug. Først må ovnkappen lufttørre i flere uger afhængig af vejret. Når leret er blevet helt tørt foretages den første brænding i ovnen, men den har kun det formål, at kappen skal brændes hård, så den kan bære sig selv. Der er altså ingen potter i ovnene under den første brænding.

Den første brænding af keramik indledes med, at den tørrede keramik stables i ovnrummet. Det er vigtigt, at keramikken er helt tør ellers springer den ved opvarmningen. Herefter startes en langsom opvarmning med svag ild, og efter nogle timer foretages en kraftigere fyring og gradvis hæves temperaturen til over 500° C. Al vandet er nu drevet ud af keramikken, og den er ikke så sårbar mere, og der kan fyres for fuld kraft. I løbet af flere timer fyres der gentagne gange med tørt løvtræ, der giver den bedste varme. Efterhånden når temperaturen op på 900° C. Og keramikken er færdigbrændt, og yderligere fyring er unødvendig. Under fyringen kan ovnenes åbning åbnes og

lukkes efter behov med græstørv. I begyndelsen må åbningen gerne være utildækket. Men efterhånden, som temperaturen skal højere og højere op, er det nødvendigt at lukke åbningen helt eller delvist mellem hver påfyldning af brænde. Når den sidste fyring er sket, kan ovnenes åbning lukkes helt med græstørv og ler, hermed forhindrer man, at der trænger luft og dermed ilt ind i ovnen. Den manglende ilt bevirker nogle kemiske reaktioner, og keramikken bliver grå eller helt sort. Men hvis pottemageren foretrækker en gullig eller rødlig keramik, må han ikke lukke åbningen i ovnen helt, der må til stadighed kunne trænge luft ind i ovnen.

For pottemagerne er det vigtigt at temperaturen når op på de ønskede 900° C., for så får han nogle velbrændte og holdbare potter ud af brændingen. Men det er ligeså vigtigt, at temperaturen ikke bliver ret meget højere, for så begynder potterne at smelte. I bedste fald mister pottemagerne alle sine potter, i værste fald bryder ovnen sammen. Det er altså vigtigt, at pottemageren kan kontrollere temperaturen i ovnen flere gange i løbet af brændingen. I middelalderen kendte man ikke termometre, men der var alligevel en mulighed.

Efterhånden som temperaturen stiger inde i ovnen ændrer potterne farve. Fra at være grå eller sorte går de over til at være rødlige i farven omkring 550° C. - potterne er begyndt at gløde. Med den stigende temperatur antager potterne en mere og mere lysende rød farve, og de vil være hvidglødende ved 1000° C. Ved at iagttage potterne gennem et kighul i ovnkappen kan pottemageren altså med nogenlunde sikkerhed sige, hvornår potterne har nået den ønskede temperatur, og fyringen kan ophøre.

Under brændingen kan kighullet holdes lukket med en græstørv, eller det kan stå åbent og dermed virke som aftrækshul. Hvis hullet skal fungere som aftrækshul, må det placeres bagest i ovnen, herved vil ilden og varmen blive trukket i retning af potterne i ovnrummet.

Når fyringen i ovnen er afsluttet, får ovnen lov til at passe sig selv et døgn tid. Potterne må nemlig køle meget langsomt ned, for ved bratte temperaturskift revner de. Når temperaturen i ovnen er kommet langt nok ned åbnes den, og de sidste gløder og asken rages ud. Herefter kan potterne hentes ud, og efter at de er rensset for sod og andet skidt er de klar til brug i husholdningen. Men de fleste potter er nok blevet bragt til det lokale marked og solgt til byens og omegnens befolkning.

Keramikken fra ovnene

Fra udgravningen i Farvergade findes ikke noget keramik, som med sikkerhed stammer fra de ovne, der er fundet på stedet. Men fra denne og mange andre udgravninger har arkæologerne et godt kendskab til periodens keramik. Så der kan gives et godt bud på hvilke slags keramik, der er blevet brændt i ovnene i Farvergade. Først og fremmest er der blevet brændt grå kuglepotter i ovnene, de har som navnet fortæller en stor rund underdel. Halsen på kuglepotterne er ganske kort og let tragtformet. Kuglepotterne kan i enkelte tilfælde været forsynet med en øreformet hank og eventuelt også tre små ben.

Ved siden af kuglepotterne optræder de glaserede kander talrigt. I mange tilfælde er der tale om fint dekorerede kander med pålagte dekorationer eller malede streger i nuancer af brunt og grønt. Glasuren er oftest brugt som dekoration, og den findes derpå kun udenpå kanderne.

Medens man tidligere i oldtiden og vikingetiden byggede lerkarene op i hånden, så begyndte pottemagerne i løbet af middelalderen at bruge drejeshkiver. Dette betyder, at middelalderens lerkar er tyndvæggede og af høj kvalitet.

Farvergade - et pottemagerkvarter

Fundet af de mange pottemagerovne og potternes professionelle tilsnit viser os, at der i middelalderen har eksisteret regulære pottemagerværksteder. Der har ikke kun været tale om en produktion til eget brug, men om en større anlagt produktion rettet mod et bredt publikum. Man må forestille sig, at pottemagerne i Farvergade har solgt deres produkter på byens torve. Her er byens og omegnens befolkning mødt op for at købe kogekar til køkkenet og service til bordet. I tidens løb er der sikkert kogt mange portioner grød i kuglepotter fra pottemageren i Farvergade, og øllet til grøden er blevet serveret i kander fra samme værksted.

Mange ting tyder på, at værkstederne i Farvergade har ligget i udkanten af det middelalderlige Næstved. Men en sådan placering er kun naturlig, når brugen af ild tages i betragtning. Det har simpelthen været for farligt at have keramikovnene liggende inde midt i byen med dens mange træhuse og stråtage. Fra de skriftlige kilder kender vi kun alt for godt den brandfare, der var i de middelalderlige byer; gang på gang berettes der om omfattende bybrande, der lægger hele kvarterer i aske.

Omkring år 1300 var Farvergade et kvarter for pottemagere, og omkring år 1600 arbejder de igen i området. Men hvad med den mellemliggende periode? Har pottemagerne også i denne periode haft deres ovne og værksteder i Farvergade, eller har de arbejdet andre steder i byen? Svaret må blive, at det ved vi ikke, men måske nye udgravninger i Farvergade eller andre steder i byen kan give svaret. *Jens Erik Petersen*

Keramik fra den seneste udgravning i Farvergade.

KARREBÆKSMINDE 1837-70

Træk af udviklingen.

Det Karrebæksminde med alléen og magasinerne, der er så karakteristisk for stedet, og som for en stor del er bevaret, blev til i tiden fra 1830'erne og til omkring 1870. Ved folketællingen 1834 er der kun registreret 5 huse med ialt 36 personer, men i 1870 var tallene vokset til omkring det tidobbelte. 1890 var befolkningstallet blevet noget mindre.

1805 erhvervede Næstved by Longshavetangen fra Saltø gods, og Karrebæksminde sorterede nu under havnekommissionen, der oprettedes samme år, og hvor byens borgmester var formand. 1805-14 gravedes kanalen gennem tangen, og havnen indrettedes. Kanalen skulle afløse Mindegabet, den gamle, naturlige indsejling fra Smålandshavet til fjorden, og gennem den Næsbyholmske Kanal, der blev til samtidig, kunne skovbesidderne føre brænde fra midtsjællandske skove til Karrebæksminde, hvor omladning til København skulle finde sted. Næstveds store opland, hvorfra der kunne udføres korn, berettede også til anlægget i Karrebæksminde, men omladning og pramfart var dyr og besværlig.

På grund af den voldsomme prisstigning efter 1805 blev anlægsudgifterne meget store, og havnen pådrog sig en stor offentlig privat gæld, som det blev vanskeligt at forrente og afdrage i de fattige år efter 1814. De høje havneudgifter hæmmede omsætningen, men var nødvendige på grund af gældsforpligtelserne og vedligeholdelsesudgifter.

Fra o. 1830 kom der bedre tider, og af afgørende betydning blev da Frederik VI's reskript af 31. oktober 1837, altså for 150 år siden. Derved tillodes det købmænd i Næstved, i magasiner i Karrebæksminde, at oplægge visse varer: Tømmer, brædder, lægter, mur- og tagsten, kalk, stenkul, salt og tjære. Varerne måtte herfra videresælges en gros, og der var mulighed for kreditoplag. Fortoldningen skulle fortsat finde sted i Næstved, men undersøgelse af varerne ville ske i Karrebæksminde.

Da der nu var mulighed for at afsætte byggepladser, lod havnekommissionen arkitekt Kretz udarbejde kort over »den deel af longshaugen, som ansees skikket til bebyggelse og derpaa afsætte de pladser, som naar dertil lysthavende melde sig, først kunne anvises til maga-

BEFOLKNINGSUDVIKLINGEN I KARREBÆKSMINDE

ÅR	HUSE	INDBYGGERE
1834	5	36
1840	7	47
1845	13	72
1855	27	184
1860	38	241
1870	52	335

siner, og andre bygninger.« Det drejede sig om sydsiden af kanalen og »Gaden«, den vinkelformede vejstrækning, der fik navnet alléen, da man i årene efter 1864 havde plantet træer.

Baggrunden for den kommende stigning i befolkningen var bl.a. en vækst i korneksporten fra Næstved toldsted i årene 1836-44 var 39.000 til 118.000 td.

Ved folketællingen i 1840 fandtes 7 huse med i alt 47 personer, men i dette år rejstes det første og største af magasinerne. Bygherren var købmand C. M. Wittusen, som holdt til på hjørnet af Brogade og Møllegade i Næstved. Han blev Næstveds største handlende og udnævntes til svensk-finsk vicekonsul. Magasinet (nu Kabysen) ombyggedes o. 1930, men stadig ses »1840« og »CMW« på muren.

I 1845 var antallet af huse i Karrebæksminde vokset til 13, og der fandtes nu 72 indbyggere. I de næste 5 år blev væksten kun begrænset, men ved optællingen i 1855 var antallet af huse nået op på 27 med 184 beboere. 1849 opførtes gæstgiveriet og vejrmøllen, 1854 Saltø magasin (kakaomøllen) og 1855 kornhandler Jacobsens, senere Weekes, i gaden overfor gæstgiveriet. Den stærke vækst fortsatte: 1860 38 huse og 241 mennesker, 1870 52 og 335. I gaden rejstes nogle dobbelthuse.

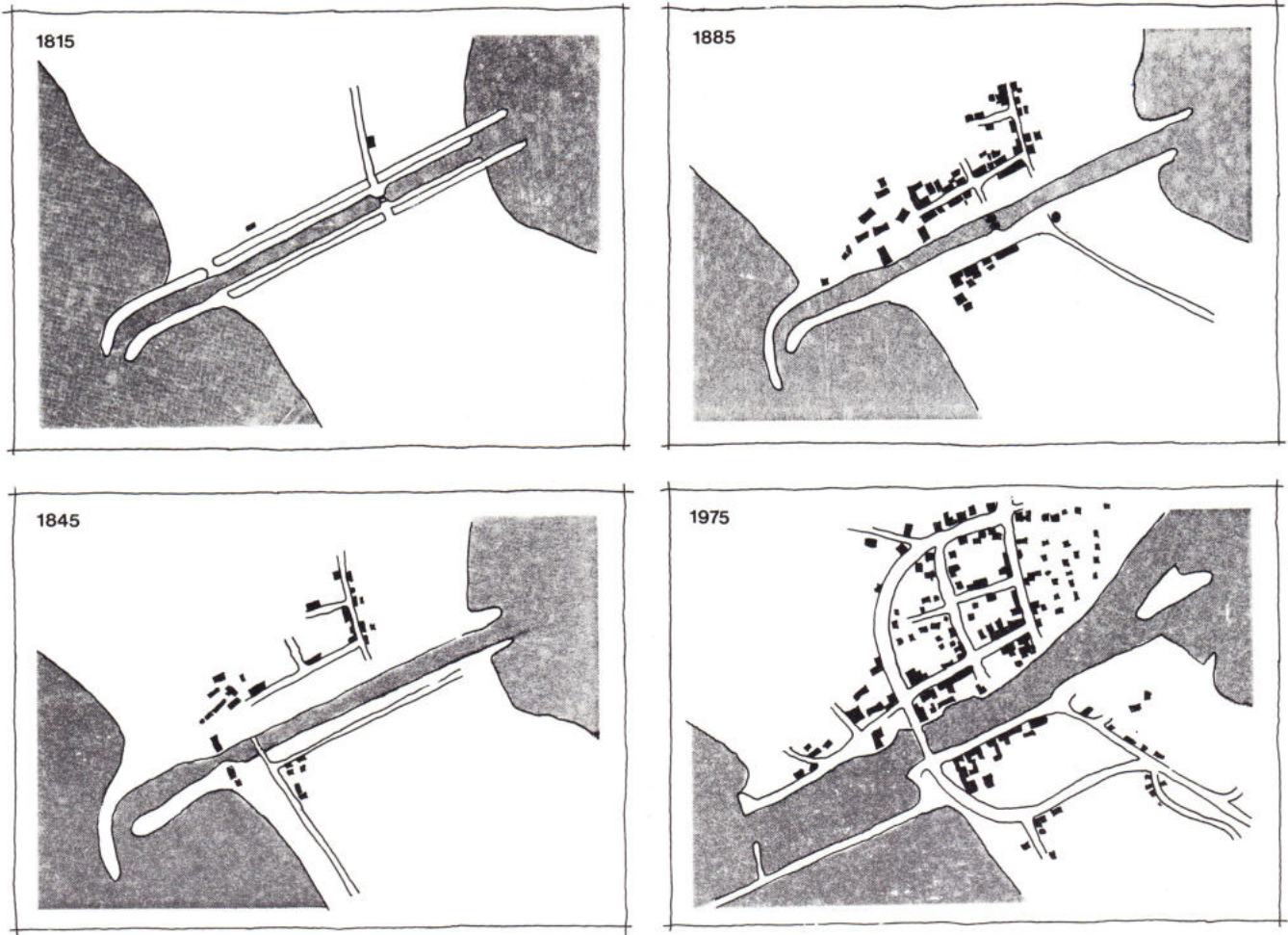
Også befolkningens sammensætning ændredes. I 1834 fandtes foruden fire offentligt ansatte (lods, havnefoged, og to strandtoldbetjente) tre med privat

erhverv: Skipper, matros, skibstømmermand. 1870 var dette forhold totalt ændret, idet de offentligt ansattes tal kun var vokset til 6; men flertallet af befolkningen havde forbindelse med skibsfart og fiskeri: 1 skibsreder, 11 skibsførere, 1 bådfører, 2 styrmænd, 2 skibsbyggere, 1 skibstømmermand, 1 sejlmager, 1 prammand og 11 fiskere. Dibbern-familien, der fremmede fiskeriet, lod også møllen opføre.

Mens havnen i Næstved kun var tilgængelig for pramme og småfartøjer, kom der til Karrebæksminde skibe fra udlandet, og i 1867 oprettede Det Forenede Dampskibsselskab rute mellem København og Karrebæksminde.

Efter evne søgte man at forbedre havneforholdene. 1840 gennemførtes en forlængelse af den nordlige molearm, og i 1850'erne var det hensigten at uddybe sejløbet mellem Næstved og Karrebæksminde. Man havde så godt som forpligtet sig til at bygge en såkaldt søbagge, en hestedrevet muddermaskine, da ingeniørerne Carlé og Kaufmann tilbød at udføre arbejdet med dampmuddermaskiner. Man valgte det billigste tilbud, en uddybning på 7½ fod for 34.000 rd., og det gennemførtes 1857-60. Det kneb sådan med at skaffe kontanter til den første udbetaling, at borgmesteren og en godsejer måtte lægge penge ud! Der anlagedes en træksti fra Appenæs til Næstved, så man på denne strækning kunne undgå at stage prammene frem.

KARREBÆKSMINDEs UDVIKLING

Det synes nærliggende at lade en dampbåd bugserer prammene, og et forsøg blev da også gjort. 1846 dannedes et aktieselskab, hvori også havnen deltog, og næste år foretoges prøvetur med »Dragen«, og først 1892 anskaffede havnen bugserbåden »Susaa«. Men i 1870 fandtes en åben dampbåd »Hekla«, og man tilbud slæbning af pramme for en skilling pr. tønde sæd - når vejret tillod det!

I øvrigt er det et gennemgående træk, at der til stadighed måtte foretages opmudring, og gang på gang tog havneværkerne skade ved højvande, storm og is og måtte repareres.

En særlig begivenhed i Karrebæksmindet var Christian VIII's besøg 1840. Der anskaffedes et flag med byens våben i midten, den nye mole belagdes med brædder, havnepladsen ryddeliggjordes og planeredes, 9 kanoner opstilledes på søndre brohoved, der rejstes en æresport, og havnefogedens og lodsens hus overlodes kongen og dronningen til aftrædelse. Mens man ellers sparede og genanvendte, var der her ingen skrupler.

Ikke mindre end 3 broer over kanalen afløste hinanden i disse år. Den første lå ud for knækket i gaden, nr. 2 placeredes 1842 nær det sted, hvor den nuværende bro findes, og var udstyret med et hejseværk. 3. bro byggedes 1870 ud for »Gamle Brovej«. Den havde 2 håndbetjente klapper og holdt i 66 år.

En langvarig strid havde havnen med enøboerne, som i 1846 ulovligt opførte en dæmning fra Enø til Longshave, hvorved strømmen i havnen øgedes til skade for kanalen. Først 1849 faldt der dom ved herredsretten, sagen appelleredes, men også ved overretten dømtes enøboerne til at fjerne dæmningen. De prøvede stædigt på at unddrage sig afgørelsen, og der førtes årelange forhandlinger om, hvordan en pælebro på stedet skulle udformes.

En side af Karrebæksmindets udvikling, der idag er af helt afgørende betydning, kan føres tilbage til 1856, da det i en annonce omtales, at »stadige« badegæster kan få plads på gæstgivergården. Her mødtes til stadighed kendte beboere ved det runde bord, der holdtes møder, og underholdning som keglespil,

fugleskydning og amatørforestilling fandt sted.

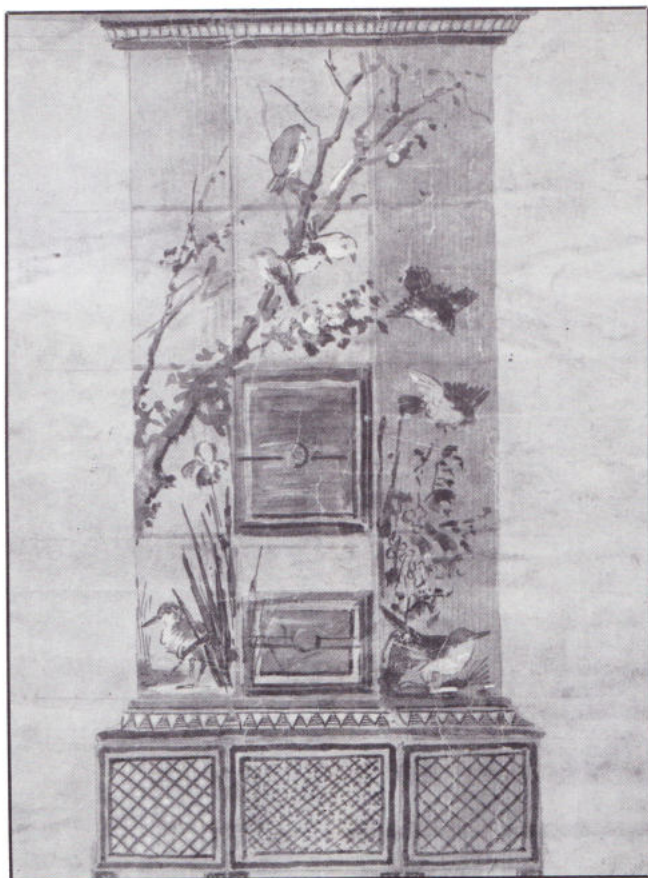
Oprettelsen af en realskole 1857 og af et brevsamlingssted 1865 er udtryk for den aktivitet, som præger Karrebæksmindet i disse år.

Kilder:

Havnekommissionens protokol 1805-74.
Næstved Avis Folketællinger 1834-70.
Fædrelandet 1855, nr. 51

F. Michelsen

EN KÄHLEROVN

Carl O. J. Lunds akvarel af en kakkelovn i japansk stil.

I 1887 malede Carl O. J. Lund en akvarel med en kakkelovn i japansk stil. Lund var i 1886 blevet hentet til H. A. Kähler som kunstnerisk leder fra Den kgl. Porcelænsfabrik, hvor han havde været ansat siden 1872 som dekoratør.

Selv hentede han ved nytårstid 1888 Karl Hansen Reistrup til Næstved. De to havde arbejdet sammen på den kgl. Porcelænsfabrik i en kort periode. Karl Hansen Reistrup var ansat dér 1882-86 og igen 1887 efter at være vendt tilbage fra Paris, hvor han havde arbejdet som porcelænsmaler på Sévresfabrikken. Reistrup skulle afløse Lund og være med til at forberede H. A. Käblers afdeling på Den nordiske Landbrugs-, Industri og Kunst-udstilling i København 1888.

I Tidsskrift for Kunstindustri årg. 1888 gennemgås Käblers bidrag til udstillingen. I denne gennemgang nævnes »en ottekantet ventilationsovn, japaniserende, gul, dekoreret af Reistrup med blomster og fugle i emaillefarver«.

Desværre er Næstved Museum ikke i besiddelse af et foto af den omtalte ovn, men vi kan gætte på at der har været tale om et samarbejde, hvor Reistrup har dekoreret efter Lunds forlæg.

Kresten Madsen

Fotografiet er taget af fotograf J. Danielsen, Ryesgade København. Han havde sit atelier der 1883-87. På fotoet ses Carl O. J. Lund og K. Hansen Reistrup i forreste række til højre, Reistrup stående. Bag dem ses Robert Westphal, som også kom til H. A. Kähler i denne periode. Billedet må være fra 1883-87, inden Reistrup rejste til Paris.

EN MIDDELALDERLIG HÅNDVASK

Vandkarret fra Tappernøje. Privateje, Næstved Museum j.nr. 86:410. Foto: Jens Olsen.

I efteråret 1986 blev museet indbudt til at besøge et hjem i Tappernøje for at se på nogle ting fra et dødsbo efter et nært familiemedlem. Der kom imidlertid, som det ofte sker ved sådanne lejligheder, også andre ting på bordet, bl.a. den genstand, som det følgende handler om.

På bordet stod et 500 år gammelt kar af en type, som kaldes lavabo (af latin lavare: at vaske)!

Bronzekarret er 12 cm højt og har en diameter ved randen på 15 cm. Fra randen udgår to hankefæster, udformet som kvindehoveder. Selve hanken er gået tabt. Fra karrets skuldre udgår to s-svungne tude, formet som dyrehoveder med rør i gabet. Karret rummer 1,75 l i moderne mål.

På karrets sider findes et antal bronzeudfyldninger, som kommer af den måde, karret er lavet på. Det er nemlig, som sædvanligt for middelalderlige bronzegenstande, støbt »a cire perdue« - med tabt voks. Denne teknik, som er beskrevet i 1100-årene af den tyske munk Theophilus, indebærer, at bronzezøberen begynder med at lave en voksmodel i fuld størrelse af det færdige kar. Derefter stikker han styrestifter gennem karrets vægge og indkapsler modellen i finslemmet ler. Lerblokken opvarmes, hvorved leret bliver hårdt, samtidig med at voksen smelter og løber ud af blokken, imedens styrestif-

terne holder den inderste lerkkerne på plads i forhold til den yderste skal. Nu hælder bronzezøberen flydende bronze i formen, d.v.s. det hulrum voksen har efterladt. Når bronzen er størknet, slås formen i stykker, kernen skræbes ud, styrestifterne fjernes, hullerne lappes og karret pudses efter. Ved denne teknik anvender man altså en form, som kun kan bruges én gang, idet man er nødt til at ødelægge den for at få den færdige genstand ud. Hver »a cire perdue«-støbt genstand er derfor et unikum.

Teknikken har været mestret af mange, også danske bronzezøbere, som har brugt den til fremstilling af mange forskellige ting fra små prydegenstande over røgelseskar, gryder og kedler til kirkeklokker.

For at finde ud af, hvordan de middelalderlige vandkar har været brugt, kan vi se på nogle samtidige billeder.

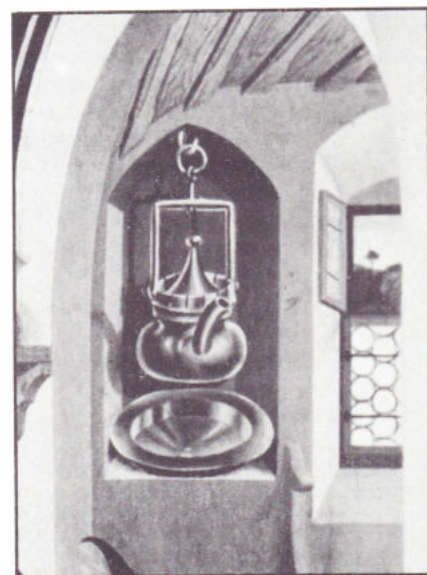
På en altertavle, malet af flamlænderen Robert Campin o. 1425, indgår i en fremstilling af bebudelsen en vægniche med et vandkar, ophængt i en kæde. Nichens bund er næsten skjult bag ærkeenglen Gabriel, men det er tydeligt, at bunden er bygget som en fremspringende kumme, formodentlig med afløb gennem muren. Arrangementet minder om de udslagsvaske eller piscinae, der findes i en række kirker. Ved siden af væggen med vandkarret er der monte-

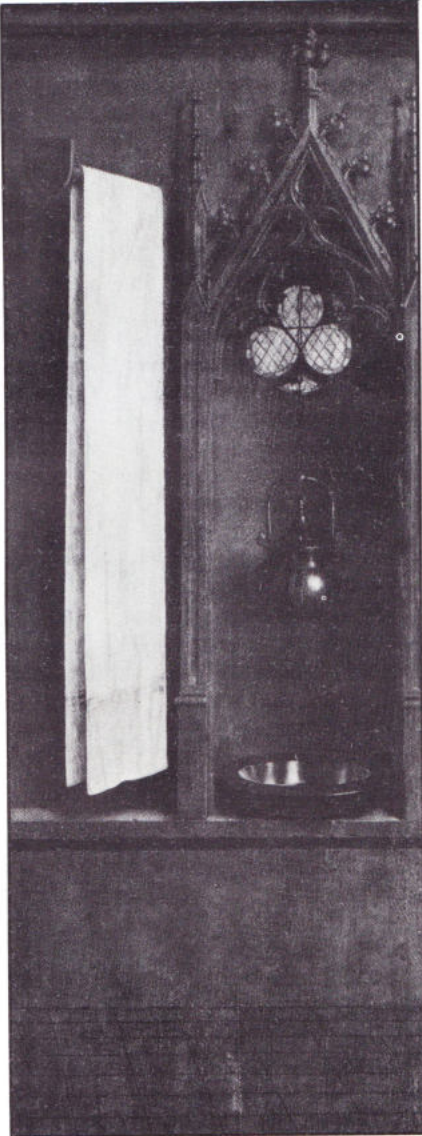
Robert Campin: Bebudelsen, o. 1425. Detalje gengivet efter Martin Davies: Roger van der Weyden. Bruxelles 1973.

ret et stativ med et håndklæde.

Fra en anden flamsk altertavle med en bebudelsesscene, malet af Pollingermesteren o. 1450, kendes et tilsvarende arrangement med et vandkar. Her er det murede afløb imidlertid erstattet med et løst vandfad, stillet under karret. I dette tilfælde mangler håndklædet.

Pollinger-mesteren: Bebudelsen, o. 1450. Detalje. Gengivet efter Walter Dexel: Das Hausgerät Mitteleuropas. Braunschweig-Berlin 1973.

Jan van Eyck: *Bebudelsen*, 1432. Detalje. Gengivet efter Hughes & Faggin: *The Complete Paintings of the van Eycks*. Penguin Books 1986.

På Jan van Eycks berømte altertavle fra 1432 i Sct. Baas-Katedralen i Gent genfinder vi motivet med vandkarret og vandfadet i vægnichen og håndklædet på stativet ved siden af.

På et andet af Jan van Eycks berømte malerier: *Madonna fra Lucca*, malet i 1430'erne, ser vi vægnichen opdelt med en træhylde. På hylden står en glasflaske, i bunden af nichen et vandfad, halvt fuld af vand. Flasken erstatter her vandkarret, men funktionen er den samme.

Vandfadet kaldes i middelalderen en molling (af-manus: hånd, og lavare: vask, via munnlaug til molling). Mollingen brugte man til at vaske hænder i umiddelbart før måltidet. Man kan forestille sig mollingen fyldt med vand fra vandkarret og derefter båret rundt ved bordet sammen med håndklædet.

På Næstved Museum findes en molling, fundet i en sydsjællandsk mose. Denne molling er drevet op af tyndt messingblik og er uden dekorationer. Den dateres skønsomt til 1400-årene.

Sættet, bestående af vandkar, vandfad og håndklæde, som vi nu har set på en række billeder fra 1400-årene fra Nederlandene, genfinder vi i et præstestatemente fra 1460 i Stubbekøbing: »... mit Løwkar, myn mollw nest den bedste, mit beste handklethe...« (mit vaskekar, min næstbedste molling, mit bedste håndklæde.) (gengivet efter Helle Reinholdt: *Borddækning og bordskik i middelalderen*. Arv og Eje 1977).

Vi erindrer imidlertid fra Campins maleri, at man også kunne indrette den faste håndvask uden vandfad, kun med vandfad og afløb.

De fleste vandkar er, som vandkarret fra Tappernøje, udstyret med to ens tude. Forklaringen på dette fænomen må søges i et samspil mellem funktion og æstetik: når det symmetriske vandkar var ophængt i sit balancepunkt, var det let at hælde vand ud af den ene tud ved at løfte i den anden tud, som derved fungerede som håndtag. Det er tydeligt at Tappernøjekarrets ene tud har været brugt som håndtag, den er nemlig helt tyndslidt i modsætning til den anden.

Vandkarret fra Tappernøje er altså

Vandfad eller molling, fundet i Neble Mose, Sværdborg sogn. Næstved Museum 3957. Foto: Jens Olsen.

Jan van Eyck: *Madonna fra Lucca*, 1430'erne. Detalje. Gengivet efter Hughes & Faggin: *The Complete Paintings of the van Eycks*. Penguin Books 1986.

en del af en håndvask fra 1400-årene. Det vægfaste arrangement bestående af en vandbeholder med tud og et fad genkendes i 1700-tallets vægfontæner i metal eller keramik.

Samtidig ser vi parallelle arrangementer, hvor de fast monterede vandkar er afløst af løst inventar såsom van Eycks glasflaske eller akvamaniler i form af løver, drager og heste.

Kombinationen af vandkande og vandfad lever iøvrigt direkte videre i de servantestel af fajance, som mange mennesker endnu husker i brug fra tiden før vi fik indlagt vand i almindelige boliger.

Vandkarret fra Tappernøje indgår i en lille gruppe nordeuropæiske kar med kombination af kvindehoveder og dyrehoveder. En meget nær parallel findes f.eks. i Budolfi kirke i Ålborg. Budolfi-karret er en lille smule større, 14 cm høj med randdiameter på 17 cm, men ellers er de to kar så ens, at de udmærket kan være fremstillet i samme værksted.

At det middelalderlige vandkar er havnet i et privat hjem i Tappernøje hænger sammen med oldefaders profession: Han var handelsmand i det østdanske og har naturligvis erhvervet det under sit arbejde. Han og hans efterkommere har sat så stor pris på det sære kar med hovederne, at det stadig er i familiens eje.

Til sidst nogle betragtninger over, hvor sådan et vandkar kan være anvendt i middelalderen.

Bronzen har i sig selv været så kostbar, at det alene henviser karret til en velstillet husholdning. Det kan have været et velhavende borgerhjem (jfv. de flamske billeder fra 1400-årene), et adeligt hjem, en præstegård (jfv. testamentet fra Stubbekøbing) og endelig kirkerne, hvor præsterne brugte dem rituelt som led i forberedelserne til messen. Karret fra Tappernøje kan komme fra hvilket som helst af disse miljøer, uden at vi kan komme en endelig stedfæstelse nærmere.

Det gør dog ikke glæden og oplevelsen ved at finde et sådant klenodie mindre. Formålet med denne artikel har været at dele denne glæde med andre.

Palle Birk Hansen

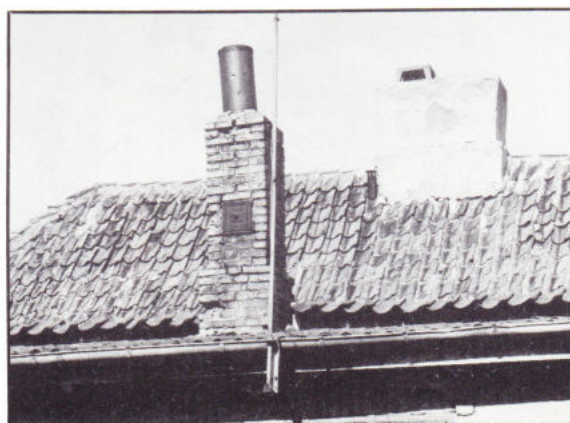
Vandkar fra Budolfi Kirke, Aalborg. Gengivet efter Jan Koch: Lavabo. Hikuin 7, 1981.

EN PORT, EN DØR - EN SKORSTEN MED RØR NO'EN HUSE SOM DE VAR FØR.

Bygningsregistreringen har vist udstillinger om bygningsdetaljer.

Døre, porte og skorstene er nogle af de detaljer, som er med til at give husene karakter. Det er vigtigt for hele byens identitet, at f.eks. gamle porte bevares.

Derfor forsøger Bygningsregistreringen gennem fotoudstillinger, at påpege værdien af de mange små, men fine oplevelser, som vitterligt findes - også i Næstved.

Der er desværre idag en tendens til en forarmning af byens gamle huse. Alt for mange huses udseende forringes væsentligt i forbindelse med ombygninger. Det er mere almindeligt, at skifte enkeltdele ud, end at reparere dem. Der resulterer ofte i bl.a. nye vinduer med alt for store ruder og kedelige glatte døre.

Det er helt naturligt, at f.eks. ældre døre bliver slidt af mange års brug. Men det behøver ikke at være ensbetydende med, at de er kassable. I mange tilfælde er en reparation langt at foretrække - ud fra såvel økonomiske som æstetiske overvejelser. Det er vores mål, at overbevise borgerne i Næstved om, at denne holdning er rigtig.

Skorstenspiber

Den første udstilling omhandlede skorstenspiber og bestod udelukkende af fotos. Emnets karakter taget i betragtning, var fotos det eneste, vi kunne vise.

Vi gik en tur med et kamera for at indfange nogle oplevelser. Og nogle af de indtryk, som prentede sig på netinden, blev omsat til filmens sølvbelægning, og kom dermed til at danne grundlaget for udstillingen.

Idéen med dette er selvfølgelig at servere oplevelsen så direkte og ukompliceret som muligt. At forære udstillingens besøgende oplevelsen og så at sige gratis. Men naturligvis osse samtidigt skærpe beskerens interesse således, at næste gang vedkommende går gennem byen, vil hun/han udbygge oplevelsen. Og det kan slet ikke undgås. Det er klart, at der er mange flere indtryk med, når man selv ser, føler, hører og lugter miljøet, hvori man færdes.

Som afskrækkende eksempler på hvor meget et hus mister ved blot at miste sin skorsten, anbragte vi en del før og efter billeder. Disse påpeger også tydeligt skorstenenes arkitektoniske virkning, hvilket jo er specielt vigtigt i denne forbindelse.

Døre og porte

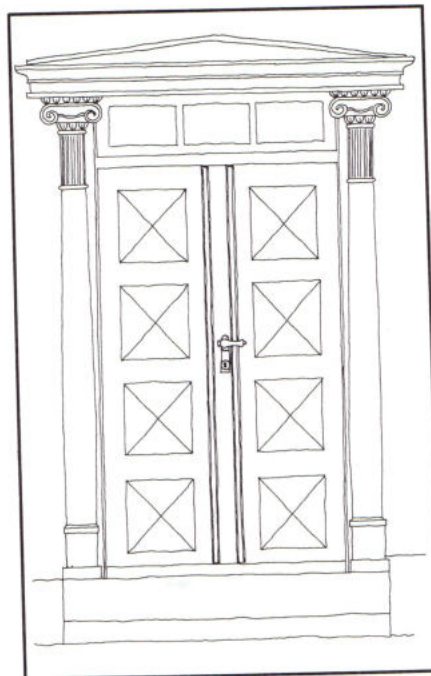
Den næste udstilling skulle dreje sig om døre og porte. Igen tog vi en lang række fotos af de mange flotte indgangspartier, som findes i byen. Som grundstenen i udstillingen. Men om dette emne kunne vi også tillade os at supplere med genstande. Det er noget lettere at udstille et håndtag eller lignende end en skorsten. På museets magasin fandt vi forskellige genstande, som stammer fra indgangen til forskellige huse. Det vil sige ikke bare selve dørene, men også f.eks. dørskilte, klokker og beslag.

Vi forsøgte også at anskueliggøre den arkitektoniske sammenhæng mellem huset og dets dør. Ved hjælp af først og fremmest arkitekt Tidemand-Dals tegninger, viste vi, hvorledes tingene er tegnet i sammenhæng. Dermed ønsker vi at vise, hvordan dørene i de ældre huse er specielt formgivet til hvert enkelt hus. For dermed også at påpege, at det ikke går an at sætte en hvilken som helst præfabrikeret dør istedet.

Begge disse udstillinger blev vist på Næstved Museum og i kommunens administrationsbygning i Rådmandshaven. Det er planen at fremstille flere af slagsen fremover, i det håb at disse udstillinger kan bidrage til bevaring af de flotte gamle bygningsdetaljer. Det er nu engang bedre, at oplevelserne findes ude i byen og ikke inde på et museum i form af billeder.

Portalen

I forbindelse med udstillingen om døre og porte udstillede vi en meget flot portal med dør. Den er et vældig godt eksempel på, hvormed der faktisk blev gjort ud af sådanne indgangspartier. Et meget flot stykke håndværk som har tilfredsstillt både funktionelle og æstetiske forventninger. For det er jo det, det faktisk handler om: håndværket, som forener det skønne med det praktiske.

Opmåling/rekonstruktion af indgangspartiet til Ringstedgade 14 1:40. Det meste af denne dør med portal befinder sig idag på Næstved Museum. (NÆM 83:350-11).

Denne dør med sine fyldninger, profilerede slaglister, beslag og låsetøj har det. Ydermere har den så været omgivet af en ligeså fin portal med søjler, udskårne kapitæler og en profileret trekantsfordakning. Derfor måtte vi have den med i udstillingen, også selv om den var i en ikke særlig god forfatning.

Et magasinfund

Når man laver en udstilling, er det god latin at forsyne de udstillede genstande med nogle relevante oplysninger. Derfor greb vi også fat i museumsprotokollen, hvor den slags normalt står opført. Men her stødte vi kun på det fænomen, som hedder **magasinfund**. Det betyder, som ordet jo så malende beskriver: en genstand fundet på magasinet.

Men det betyder også, at der ikke er nogle oplysninger på denne genstand. Den er indleveret for mange år siden, hvor det ikke var almindeligt at føre protokol. På et senere tidspunkt er disse identitetsløse genstande endelig blevet opført. Desværre er alle oplysninger ofte forsvundet i mellemtiden.

Det lykkedes dog alligevel med dette indgangsparti at finde ud af en del om det. Ad forskellige veje fandt vi faktisk historien. Her er den:

I 1840 boede i Ringstedgade på matr.nr. 43b familien Søllegaard. Familiefaderen hed Ole Søllegaard og var snedkermester. Han havde købt et gammelt hus her i Ringstedgade af brændevinsbrænder Schiøt. Huset var dog så dårligt, at han engang mellem 1834 og 1840 rev det gamle hus ned. Han opførte et nyt hus til sig selv og sin familie. I to etager - fint skulle det være.

Som snedkermester skulle Ole Søllegaard leve af at snedkerer for andre mennesker. Og allerede dengang kendte man værdien af reklame. Derfor gjorde han meget ud af sin egen indgang til huset; han ville vise de forbi-passerende, hvad værkstedet formåede. Han sørgede for at lave ikke bare en flot dør, men også en fin portal omkring. Og han var bevidst om tidens modestrømninger. Hans portal var designet med runde søjler, ikke bare cylinderstykker, men rigtige søjler med kannelering - rifler, dertil en base og fine joniske kapitæler, med æggestavsband og de karakteristiske volutter. Portalen er kronet af en profileret trekantsfordakning. Jo, Søllegaard vidste nok, at det klassiske look var oppe i tiden. Han efterlignede det, han havde set inde i den store by. Men det er også klart, at det faktisk er en efterligning lavet på fornemmelsen og efter synsindtryk. Ingen af de klare klassiske proportionsregler er overholdt, så han har næppe kendt disse.

Samtidigt med at han viser hvilken god formgiver, han er, ses også at han er en dygtig håndværker. Døren viser

Ringstedgade/Grønnegade omkring 1930. Hjørneejendommen hvori portalen sad, indtil huset blev revet ned, for at give plads til Stålgården. (TP 75, 154 neg. nr. F 11-4).

tydeligt. En kehllet dør med bossefyldninger og en solid ramme, fint profileret og samlet med yderste præcision, er fremstillet, som kun en rigtig håndværker kan.

Døren og portalen overlevede langt dens skaber. Ole Søllegaard døde mellem 1855 og 1860, og efter ham overtog hans sønner som han i øvrigt selv havde haft i lære, snedkerforretningen. I hvert fald frem til 1904 blev der stadig udført snedkerhåndværk fra ejendommen Ringstedgade 14. Men hele indgangspartiet holdt altså endnu længere. Det var også blevet passet godt. På de ca. 90 år hvor det stod på sin plads, var det blevet malet mindst 13 gange. Ved en mikroskopisk undersøgelse kunne man se dette, og vi kunne også se hvilke farver, der havde været malet med. Det allerførste lag var blå, men hovedparten var ellers brune, og mod slutningen havde hele partiet slået ådret (dvs. at det er malet, så det ligner rå træ), indtil

det fik sin sidste gang maling, som var grøn.

Lige omkring 1930 planlægges et nyt stort byggeri i hypermoderne funktionalistisk stil. Det er arkitekt Urban Hansen-Reistrup, som tegner Staalgården til hjørnet af Ringstedgade og Grønnegade. Arkitekten viser her noget hidtil uset i Næstved, den nye internationale funktionalisme. Og for den ny stil må Søllegårds gammeldags hus, og dermed også hans portal, falde. En eller anden af de folk, som har været med til at rive det gamle hus ned, har dog alligevel været imponeret over det flotte stykke håndværk, og har indleveret søjlerne, fordakningen og døren til museet, for at sikre det for eftertiden.

Sådan gik det formentlig til. Det er i det mindste et kvalificeret gæt med bund i oplysninger fra folketællinger, brandtaxationer, vejviser, gamle billeder og bygningsregistreringens arkitektarkiv.

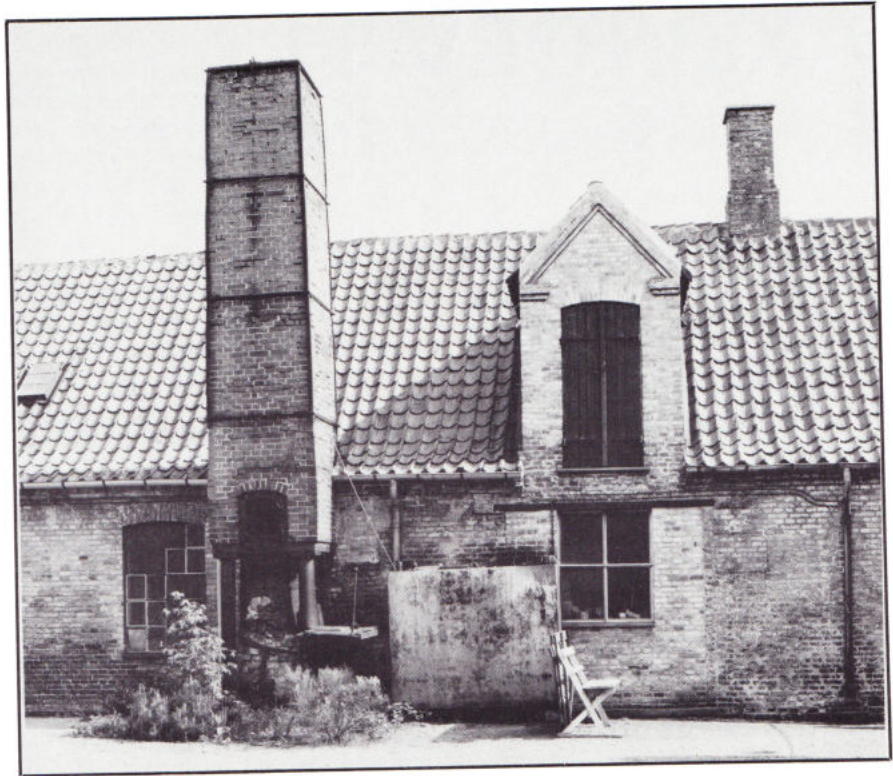

Lad døren stå!

Det er helt klart, at vi idag er glade for, at dette indgangsparti findes på museet. Når alternativet er destruktion, foretrækker vi selvfølgelig at bevare disse bygningsdele på museet. Vi modtager meget gerne genstande. Men det er et ligeså klart standpunkt, at vi helst ser, genstandene forblive på den plads, der oprindeligt var tiltænkt dem. Kun derude på husene - i byen - kommer de til deres fulde ret. Her kan de give langt flere den sande oplevelse og glæde. Når blot man er opmærksom og lærer sig at se de mange bygningsdetaljer, kan man forstå dette. Mange mennesker tænker først over smukke ting, når disse er forsvundet, og man mangler dem i bybilledet. Og det er denne mangel på omtanke, vi forsøger at komme til livs. Vi vil erstatte den med en holdning, som siger:

Lad døren stå - lad skorstenen ose, vær opmærksom på de smukke ting i byen og vær selv med til at bevare disse. Til glæde for dig selv og andre. - Og gør det inden, det er for sent.

Eske Møller

SKAFTERUP-SKATTEN

eller borgerkrigens uheldige helte.

Den 23. maj 1987 fræsede frugtavler Knud M. Nielsen på »Nøddeholt« i Skafterup en stor pengeskat op i sin frugthave.

Frugthaven var lige blevet anlagt på et sted, hvor der indtil for nylig havde stået et svinehus, og lige inden for fundamentet til dette svinehus rev fræseren toppen af en såkaldt kuglepote, hvori ejeren i sin tid havde skjult sin rørlige formue.

I samarbejde med Kalundborg Museum, inden for vis område Skafterup ligger, og Nationalmuseet foretog Næstved Museum udgravningen af skatten.

Nærmere undersøgelser på Nationalmuseet afslørede at skatten indeholdt 4.500 danske kobbermønter og 340 udenlandske sølvmønter - alle fra tiden omkring 1290. Fundet er stadig til undersøgelse og konservering på Nationalmuseet, som har hjembragt skatten, da den er danefæ.

Skafterup-skatten fra maj 1987 er spændende på grund af de store antal mønter og på grund af mønternes meget fine bevaringstilstand, som peger på, at skatten altid har ligget under tag.

Denne skat er dog ikke den eneste skat fra Skafterup-egnen. I 1902 fandt stenhugger Anders Petersen i sin have midt i Skafterup by 699 mønter, knap 20 cm under jordoverfladen. Disse mønter blev dateret til tiden omkring 1320, hvor Erik Menved og Christoffer II regerede det borgerkrigshægede Danmark.

Allerede i 1739 blev der på en mark under grevskabet Holsteinborg pløjet en skat op, hvis størrelse vi dog ikke kender idag, men denne møntskat dateres til tiden omkring 1060.

Hvem der har ejet disse skatte, som må have udgjort en stor formue i datiden, hvorfor de er blevet gravet ned i jorden og specielt, hvorfor de aldrig er blevet gravet op af ejermændene, ved vi ikke.

Vi ved, at mønterne stammer fra perioder i Danmarks historie, hvor der herskede stor ufred, såvel blandt landets egne stormænd, som mellem Danmark og udlandet. Datidens sikreste opbevaringssted var at grave sin formue ned i jorden indtil faren for udplyndring var drevet over. Men meget

tyder på at ikke alle overlevede fjendens tilstedeværelse og derfor aldrig fik gravet deres formuer op igen. Kendskabet til skattene har de samtidig taget med sig i graven - sikkert til stor ærgrelse for familien! -, og først flere hundrede år efter dukker mønterne frem ved tilfældigheder.

Rasmus Nielsen

AXELTORV 11

En undersøgelse - NÆM 86:276.

Mange huse i Næstved - i den gamle købstadsdel - er betydeligt ældre, end de umiddelbart ser ud til. Axeltorv nr. 11 er et eksempel på et sådant hus. Bag den moderne facade findes flere rester af et ca. 350 år gammelt bindingsværks-hus. Næstved Museum foretog i 1986 en undersøgelse af en loftbemaling i dette hus og klarlagde bygningshistorien.

Ejendommen Axeltorv 11, matr. nr. 223 Næstved Bygrunde, som idag huser Den danske Bank, beskrives i Næstved Grundtakst fra 1682. Forhuset bestod dengang af 10 fag bindingsværk i 2 etager med port i 2 fag. Under huset var en kælder, opgjort til 6 fag. Ved bagsiden af huset var der en lude på 8 fag, dvs. luden startede ved porten.

Ejendommen kan nu følges op gennem 1700- og 1800-årene i brandtaksationerne. 1801-09 forhøjedes en del af luden til 2 etager, og omkring 1830 var hele luden ført op i 2 etagers højde og regnedes nu ikke længere for en lude, men blev beskrevet som en integreret del af forhuset.

Grundmålene for forhus og lude, i 1682 opregnet i alen, svarer nøje til bygningens senere grundmål.

Porthammeren

Ved en ombygning på ejendommen i 1973 fandt man en porthammer med inskription for borgmester Rasmus Jørgensen Skriver og hans hustru Magdalene Mogensdatter.

Rasmus Jørgensen Skriver var borgmester i Næstved i perioden 1622-46. Han døde i 1651. Familien er begravet i Sct. Peders kirke, hvor deres epitafium fra 1625 endnu findes sammen med en gravsten over 7 af ægteparrets børn.

Porthammeren stammer sandsynligvis fra ejendommens port mod Axeltorv. Porthammeren er mærket VIII (9) i dekstre ende, svarende til, at huset havde 10 fag, hvoraf porten fyldte fagene 9 og 10 regnet fra syd.

Porthammeren er savet igennem med et skråt snit, tydeligvis med henblik på at den skulle tages ud af portens stolper, uden at man var nødt til at flytte på disse.

Senere blev hammertræet samlet igen ved hjælp af jernbeslag, holdt af jernbolte i gennemgående huller. Således sammenføjet blev porthammeren genanvendt som bjælke indtil 1973, da den overgik til Næstved Museum.

Ejendommens facade mod Axeltorv blev ombygget i midten af 1860'erne, idet bindingsværksfacaden blev erstattet med en muret facade. Porthamme-

ren er rimeligvis taget ud af sin plads ved denne lejlighed. Ved ombygningen blev facadens fagtakt ændret radikalt fra de gamle 10 fag til 6 fag, hvoraf porten udgør ét, bredt fag. Den nye fagtakt er bevaret til idag.

Den gamle fagtakt i bygningen kan læses ud af en opmåling fra 1916, foretaget i forbindelse med en ændring af facadens vindues- og dørlplacering. Opmålingen viser, at de 6 sydligste fag endnu var bevaret i 1. sals gårdside.

Det bemalede loft - gemt og glemt

Yderligere vidnesbyrd om den gamle fagtakt dukkede frem i 1986 under reparationsarbejde i banklokalet. Arbejdet implicerede nedtagning af loftsplader lige indenfor indgangen og inde midt i banklokalet. Herved afdækkes det gamle loft med sine bjælker i den gamle fagtakt og de overliggende loftsbrædder.

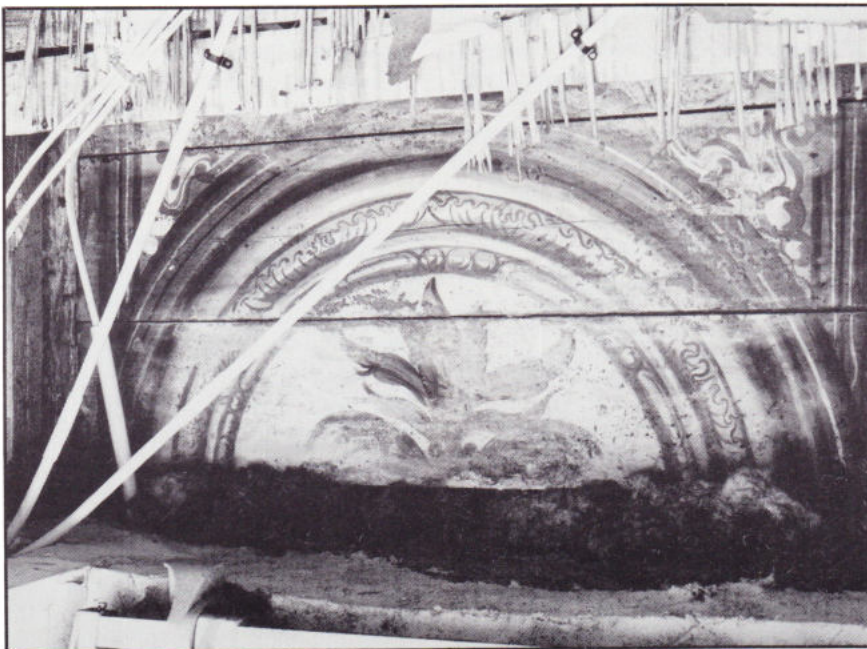
Bjælker og brædder bærer en bemaling i farverne hvid, gul, rød og blå-grå. Motiverne i det blotlagte parti ved indgangen omfatter akantusblade og stiliserede blomster i barok stil.

Næstved Museum har fotograferet dette parti, som nu igen er skjult under loftspladser.

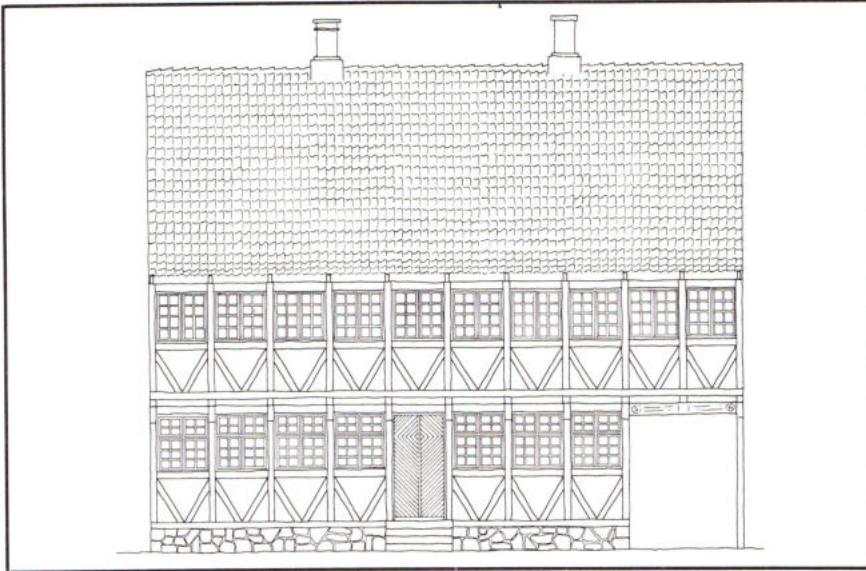
Bemalingen på loftet leder tankerne hen på en tilsvarende lofts bemaling fra ejendommen Østergade 54 i København, dateret til 1641.

Som det vil være fremgået af det foregående, er det en datering, som svarer til den datering, porthammeren angiver, nemlig 1622-46.

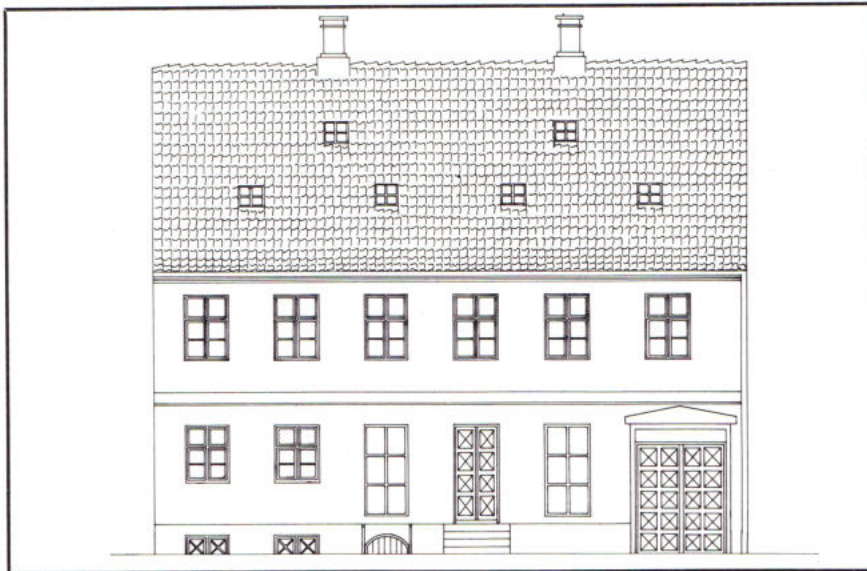
Midt inde i banklokalet var det blotlagte bjælkeloft overmalet med brungrøn maling, men gennem sprækker i denne overmaling sås rød maling, som antyder, at blomstermotiverne kan genfindes også her. Store partier af det bemalede loft kan altså være bevaret under overmalinger og nyere loftsplader.

Det bemalede loft lige inden for bankens nuværende indgang, hvilket vil sige i bindingsværksbygningens 8. fag regnet fra syd. Bemalingen er idag skjult af et forsænket loft. (NÆM 87:04:01).

En rekonstruktion af Axeltorv nr. 11, som den så ud i 1682. Utegningen er sket på grundlag af Grundtaksationen fra 1682. Naturligvis er den på visse punkter som f.eks. vinduer og dør meget usikker. Men hovedlinierne med de to etager, 10 fag, kælder, port, tegl på taget og to skorstene er anført i kilden.

Ombygget til - næsten - ukendelighed

De ændringer, som forhuset har været udsat for gennem århundreder, gør det vanskeligt at erkende den stående bygning som det, den egentlig er: En toetagers bindingsværksbygning i 10 fag, efter porthammer og loftsbemaling at dømme bygget i perioden 1622-46, medens borgmester Rasmus Skriver Jørgensen var ved fuld magt.

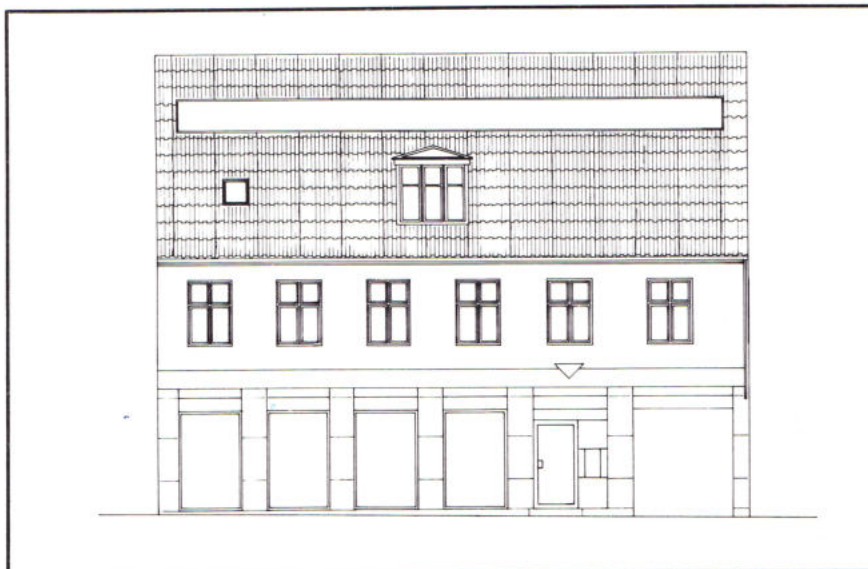
Dette forhold bør man være opmærksom på, hvis den situation skulle opstå, at bygningen skulle erstattes af et nyt hus. En eventuel nedrivningstilladelse bør helt klart forudsætte en detaljeret undersøgelse og dokumentation af de bevarede dele af bindingsværks-huset fra 1600-årene.

En anden mulighed er naturligvis, at man ved lejlighed undersøger loftet nærmere med henblik på en eventuel frilægning af bemalingen. Da det er det eneste kendte loft af sin art i Næstved, ville det blive en seværdighed af særdeles høj klasse for turister og borgere i byen.

Sagen er iøvrigt et godt eksempel på, hvilken betydning det kan have at holde øjnene åbne, når der foretages reparationer også i huse, som ikke umiddelbart afslører sig som særlig spændende.

Palle Birk Hansen

I 1860'erne bliver bindingsværksfacaden erstattet af en grundmuret facade med en anden fagtakt. Hovedmålene er dog stadig de samme. Denne tegning er udfærdiget ud fra et foto fra 1860'erne og brandtaksationen 1867.

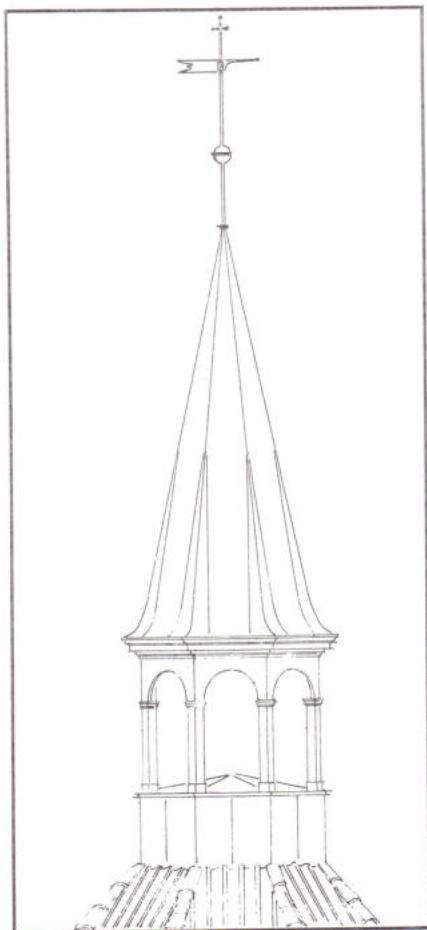
Den ny facade - som Den danske Bank ser ud idag.

ARKITEKTENS VIRKE

Arkitekt J. Tidemand-Dal på Møn.

Arkitekt J. Tidemand-Dal (1882-1961) boede og arbejdede i Næstved fra 1910 til sin død i 1961. Tidemand-Dal var en meget produktiv og alsidig arkitekt, som tegnede et meget stort antal bygninger, der i dag stadig præger såvel Næstved som mange andre større og mindre byer i Sydsjælland. Nogle af hans første større arbejder i Næstved var alderdomshjemmet på Farimagsvej og KFUM's bygning i Jernbanegade.

Selvom Tidemand-Dal havde sin tegnestue i Næstved fik han meget hurtigt en række opgaver langt ud over Næstved, og i det følgende vil vi kort omtale nogle af hans arbejder på Møn.

NYORD. I 1924 tegnede arkitekt maa J. Tidemand-Dal et nyt spir til kirken på Nyord.

I 1919 udarbejdede Tidemand-Dal tegninger til en udvidelse og ombygning af dommerboligen og dommerkontoret på Lohmannsvej 8 i Stege. 4 år senere, i 1923, var der igen bud fra Stege efter Tidemand-Dal, hvor han tegnede en væsentlig udvidelse af Stege Ligkapel på Stege Kirkegård. Kapellet, som var opført i 1893, blev udvidet med 9 spær-fag mod øst.

Samme år tegnede han en villa - »Ørnebjerghuset« - på Grønsundvej 27 til dommerfuldmægtig Bærentzen, og i de følgende år løste han flere større og mindre opgaver for såvel det offentlige som for private på Møn og Bogø. Disse arbejder inkluderede bl.a. en del tegninger til lokale kirker. Således fik Nyord Kirke, som er fra 1846, et nyt spir i 1924, og allerede i 1918 havde Tidemand-Dal tegnet orglet til Damsholte Kirke. Også Fanefjord Kirke fik i 1927 et nyt orgel tegnet af Tidemand-Dal.

På Bogø udarbejdede han forslag til en skole i 1926, og to år senere tegnede han en villa til Dr. Linnet på Ålborgvej 15. I løbet af 1940'erne arbejdede Tidemand-Dal med en række bygninger til Færgævæsenet for Præstø Amt.

Sygehusene i Stege

Arkitekt J. Tidemand-Dals største projekt på Møn blev om- og

tilbygningerne til sygehusene i Stege. Dette projekt startede for Tidemand-Dals vedkommende i 1927 med en stor udvidelse af amtssygehuset, og det blev også Tidemand-Dal, der kom til at stå for de senere udvidelser.

Sygehusene i Stege bestod oprindeligt af hele tre selvstændige institutioner. Der var Sindsygehospitalet, bysygehuset og amtssygehuset.

Stege kommunale sygehus blev efter flere års diskussioner i Stege byråd oprettet i 1862 og havde til huse i en nyopført bygning på Rådhusgade 38. Det rummede 11 sengepladser.

11 år før, i 1851, var det tidligere Tugthus på Langgade overgået til Præstø og Maribo amtskommuner til anstalt for kronisk sindsyge.

Amtssygehus 1892

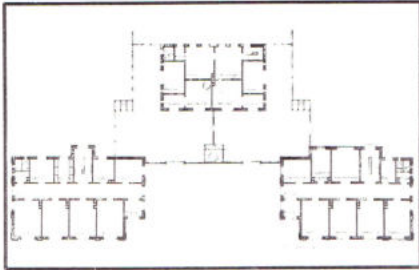
Det kommunale sygehus i Rådhusgade blev hurtigt for lille, og fra Møns side arbejdedes der stærkt på at få opført et amtssygehus i Stege. Dette lykkedes i 1892, hvor amtssygehuset i Peblingerevenden blev opført efter tegninger af arkitekt Vilh. Friedrichsen, København. Amtssygehuset blev opført i Sindsygeanstaltens have og blev derved nabo til den gamle bygning fra 1703, som husede anstalten, mens det kommunale sygehus fortsat holdt til i Rådhusgade 38.

BOGØ. I 1928 tegnede arkitekt maa J. Tidemand-Dal en villa til dr. Linnet på Ålborgvej 15. Derudover udarbejdede han forslag til en skole på Bogø i 1926, og udarbejdede en række projekter til Præstø Amt Færgævæsen på Bogø.

Det nye amtssygehus blev opført i 3 etager i rød blank mur med skifertag og omfattede en **sygehusbygning** med sygeværelser og operationsstue, en **epidemibygning** og en **bagbygning** med desinfektionslokaler.

Dette tre-delte bygningskompleks lå med facaderne ud mod Peblingerenden.

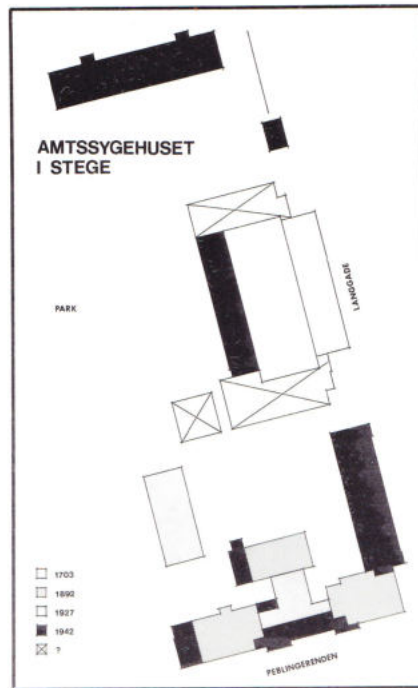

STEGE AMTSSYGEHUS. Situationsplan over sygehus og epidemihus med facade mod Peblingerende. Udført i 1891 af arkitekt Wilhelm Friederichsen, København.

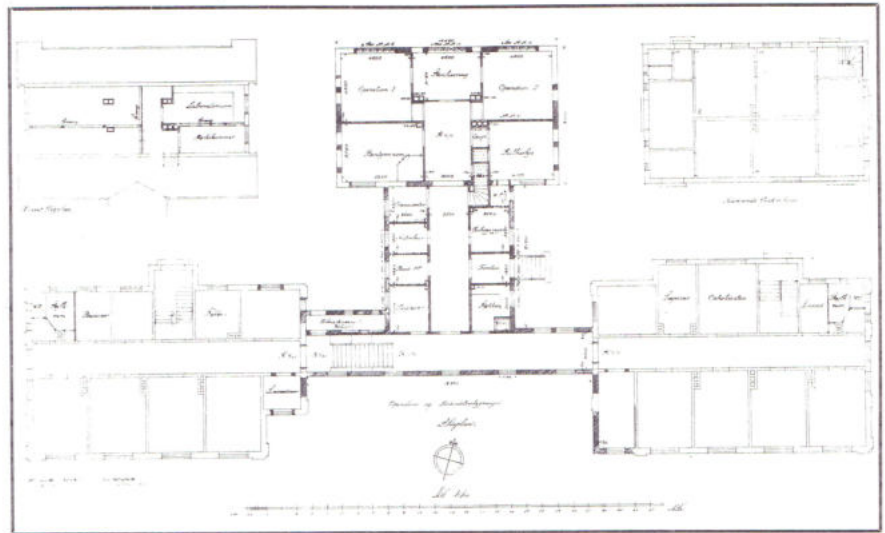
Amtssygehuset 1927

På Møn diskuteredes i de næste 30 år muligheden for at slå det kommunale sygehus sammen med det amtslige, men de første mange forsøg strandede. I 1926 blev Præstø amt og Stege kommune imidlertid enige om at etablere en fælles drift af de to sygehuse. I forbindelse med denne driftsoverenskomst overgik det gamle bysygehus til Præstø amt, som omdannede huset til overlægebolig. Forinden var der i 1927 iværksat en omfattende ombygning og udvidelse af det gamle amtssygehus fra 1892. Dette byggeri blev det overdraget Tidemand-Dal at udarbejde tegningerne til.

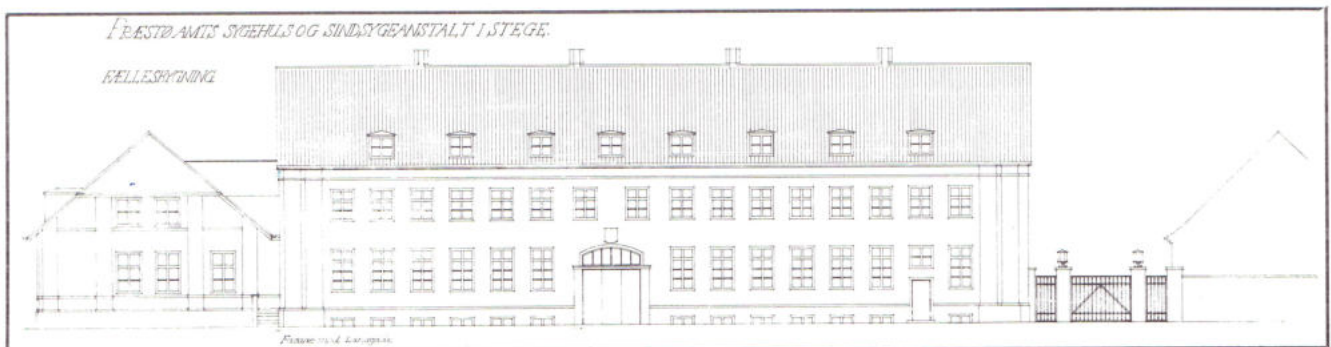
Projektet omfattede en væsentlig udvidelse af bygningerne fra 1892, idet Tidemand-Dal forbandt den tidligere sygehusbygning, epidemibygningen og bagbygningen til en sammenhængende harmonisk enhed. I tilknyt-

STEGE AMTSSYGEHUS. Udvidelse i marts 1927 af arkitekt maa Johannes Tidemand-Dal. Stueplan af operationsbygning og forbindelsesbygning. Facade mod Peblingerende.

STEGE AMTSSYGEHUS. Facadetegning af Fællesbygningen mod Langgade. Udført i 1942 af arkitekt maa Johannes Tidemand-Dal.

ning dertil blev opført en ny epidemibygning og et stort køkken fælles med Sindsygeanstalten.

I de følgende år var det Tidemand-Dal, som tegnede de udvidelser og ombygninger, der efterhånden fandt sted på såvel amtssygehuset som Sindsygeanstalten.

I 1931 opførtes en vaskeribygning som betjente både amtssygehus og Sindsygeanstalten og i 1939 tegnede Tidemand-Dal en ny mandsafdeling til Sindsygeanstalten.

Amtssygehuset 1942

De 2 sygehuse - amtssygehuset og Sindsygeanstalten - havde fra amtssygehusets opførelse i 1892 i anstaltens have indgået et stadig tættere samarbejde, og i 1942 fuldførtes samarbejdet fysisk gennem den af Tidemand-Dal tegnede Fællesbygning, som forbandt Sindsygeanstaltens bygning fra 1703 i Langgade med amtssygehusets bygning i Peblingerenden. Gennem udvidelser på amtssygehuset og gennem Fællesbygningen blev forbindelsen knyttet mellem de to institutioner og der blev skabt et harmonisk sammenhængende bygningskompleks indeholdende såvel gamle som nye bygninger.

En alsidig arkitekt

Som det allerede er fremgået, var Tidemand-Dal en meget alsidig arkitekt. Dette understreges yderligere ved, at han sideløbende med det store institutionsbyggeri udarbejdede en række tegninger til mange andre bygninger i Stege. Han tegnede bl.a. Stege skole, opført i 1935, butiksskilte til Schmidt & Skærbæk, byggede om på det gamle rådhus i forbindelse med omdannelsen til politistation og han tegnede døren til Carøes butik. Den ses stadig på sin plads i Storegade 44, men er nu stærkt skamferet af en baldakin.

Af større byggeri i Stege må endelig nævnes ejendommen »Rosengården« i Rosengårdstræde 2-4, som han tegnede i 1933 i en moderat funktionalistisk stil.

Som et andet eksempel på arkitekt J. Tidemand-Dals alsidighed kan nævnes, at han tegnede en lang række møbler til grev C. Moltke på Marienborg. Hvor disse møgler er idag vides ikke. idag vides ikke.

Ligeledes arbejdede han med restaureringen af Liselund Slot i 1921.

Næstved - Stege

Næstved og Stege har ikke blot gamle

rådhusene tegnet af den samme - nemlig af kgl. bygningsinspektør, arkitekt M. G. Bindsbøll, men det er også den samme arkitekt, der ombyggede disse 2 rådhusene til henholdsvis dommerkontor og politistation, nemlig arkitekt Tidemand-Dal.

Gennem arkitekt J. Tidemand-Dal kan der trækkes en række arkitekturhistoriske forbindelser mellem Næstved og Møn og Bogø.

Arkitekt J. Tidemand-Dals arkiv, som omfatter bygningstegninger og byggesager befinder sig på Bygningsregistreringen ved Næstved Museum.

Britt Berger Larsen

PRÆSTØ AMTS SYGGEHUS I NÆSTVED/CENTRALSYGGEHuset 1817-1987

Det er ikke så mærkeligt, at Præstø amts første amtssygehus placeredes i Næstved, for i et kongeligt reskript af 6. juni 1806, som udsendtes til amtmændene af kancelliet fremgår det, at der skulle oprettes sygehuse i hvert enkelt amt til »gavn for alle Amtets Beboere, såvel i By som på Landet og fortrinligt i de Købstæder, hvor der fandtes en dueilig Læge og et forsvarligt Apotek«. Der var i Næstved både landfysikus for det søndre sjællandske fysikat **Asmund Richard Holtermann** (1756-1824) og distriktskirurgen Claus Tode (1772-1828).

Amtmand Christian Conrad Sophus greve Danneskjold-Samsøe (1774-1823) sendte 1814 en plan for byggeri af et sygehus i Næstved til kancelliet, og det approberedes, og den 28. februar 1815 udsendte han et cirkulære til præsterne i amtets herreder med anmodning om fra prædikestolene at opfordre gods-ejere og bønder til at tegne bidrag. Præsterne var ivrige for at befordre sagen, og mange af dem gav selv bidrag, men lysten til at bidrage (Danmark var i 1813 gået bankerot!) var yderst ringe og særligt blandt storgodsejerne. Danneskjold gav selv betydelige tilskud og var ihærdig i sine opfordringer. Amtsfattiggassen gav 800 Rigsbankdaler og fra hele amtet kom der naturalier til byggeriet og indretningen. At opregne alt dette fører for vidt. Efter ansøgning fra fattigkommissionen i Næstved udsendes 26. juni 1816 et kongeligt res-

Præstø Amts Sygehus i Næstved c. 1900.

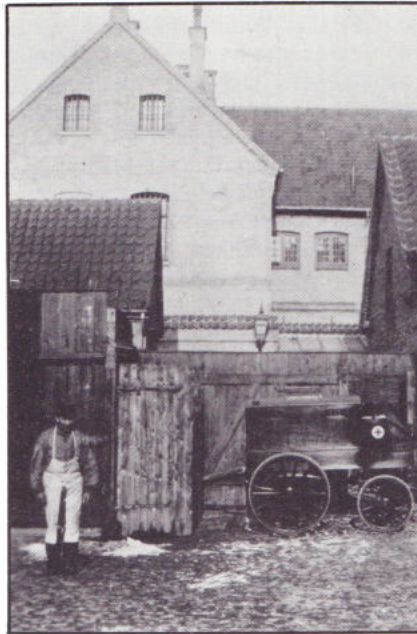
skript til amtmanden »hvor i bestemmes, at den fra den 11te december 1815 forefaldne og herefter svarende rente af den af afdøde Skarpretter **Suhr** i Næstved til offentlig Brug legerede Kapital 2000 Rbdlr. N.V. (navneværdi) skal anvendes til det Amtssygehus, som nu bygges ved Næstved Købstad, samt at to af bemeldte **Suhrs** Familie, som dertil ere trængende altid skulle have ret uden

Betaling derfor eller for Kuur og Pleje, at afbenytte to Senge i Sygehuset i Saa-danne Tilfælde, som i Planen for Sygehuset bestemmes, hvilke Senge skulle føre navn af de Suhr'ske Senge, hvori-mod naar ingen af Familien benytter disse, Næstved Byes Fattigvæsen skal være berettiget til deri at indlægge en af Byens Almissemlemmer, imod at erlægge ringeste Betaling for hvilken nogen Syg

modtages i Sygehuset». Huset byggedes i 1816-17 efter planerne, som overbygningsdirektøren professor C. F. Hansen havde rettet og godkendt. Fra Kollegietidende fra 1818 ved vi, at den stråttækte bygning havde 7 værelser, hvoraf de 2 var bestemte for økonomen, som sørgede for kost og plejen. Af 3 sekskængsstuer var de 2 for mænd og en for kvinder. En operationsstue fungerede også som officiantværelse for »Honoratiore«, og endelig var der en ligstue. Alle stuerne vendte mod vest, d.v.s. mod gården. Over portalens dør var bragt en stadig (på den lille gule, rest bygning af huset) bevaret smedjærnsindskrift: **Præstøe Amts Sygehuus 1817.**

Ifølge et cirkulære blev sygehusets officielle åbningsdato 27. januar 1817, da den 22-årige Peder Rasmussen, Stenby indlagdes, men allerede den 18. december 1816 var en 30-årig tjenestekarl Peter Hansen, Myrup blevet indlagt med »ondt sår i hovedet«.

Landfysikus havde overopsynet med sygehuset, hvor det lægelige arbejde dagligt klarede af distriktkirurgen Claus Tode, som ikke førte egentlige journaler, men på bagsiden af indlæggelsesedlerne noterede han kort behandling, indlæggelsestid o.lign. Ved Tode's død tiltrådte Rosa Peter Laurent, som var født i Marseille og døde 1839. Vi har i vor samling alle journalerne, som han førte. Disse giver et væsentligt anderledes billede af patient og behandlingsmønsteret end idag. Brugen af grødomslag, blodtapning (åreladning) og påsætning af igler omtales til stadighed helt op til omkring 1870. Distriktskirurg Lorentz Vilhelm Castenskjold (1807-1903) var efterfølger af de førstnævnte to, som begge ligesom han var uddannede på Kirurgisk Akademi i København, men eksaminerede herefter af de medicinske professorer for at kunne udskrive recepter. Castenskjold var en meget farverig person, om hvem der går mange anekdoter. Hans doktorstol, som nutildags tilhører Medicinsk-historisk Samling, er deponeret på Sparresholm vognsamling. I Hans Kaarsberg's Memoirer omtales følgende episode: Under en nat i doktorstolen, som var spændt fast på en landbrugsvogn, kørte kusken i Stenskovene ikke forsigtigt nok, og doktorstolen med Castenskjold røg i grøften. Kaarsberg skriver: »Da den gamle mand fornam, at han ikke var slået helt til Lirekåsemand, var han i et nu oppe ved Køretøjet igen. »Jeg skal lære det Aalehovede at se sig for, naar han kører med en Doktor« - og behændig som han var, knaldede han Synderen et Par mægtige Lussinger. - Saa rejste de

Amtssygehusets hestetrukne ambulance ca. 1896. Sygehusets karl, som fungerede som kusk, »varmemester« og portør. Skiften af arbejdstøj skete ved hjælp af et forklæde, som spændtes om livet og om benklæderne.

Til højre inspektørens bolig, til venstre »garage« og stald. Bagved ses den tidligere tvangsarbejdsanstalt og kvindefængsel. Foto: E. Arnholz M.

Vognen og agede videre, Karlen tav. - Det var dengang«.

Selv om kirurgerne udførte det daglige lægelige arbejde, havde Ove Høegh Guldberg (1805-69) efter Christen Leth (1794-1837), der var Holtermann's efterfølger, overtaget embedet. Af en årsberetning fra 1839/40 fremgår det, at Høegn Guldberg også selv indlagde

og opererede patienter, såvel brokoperationer som brystoperationer og stæroperationer med fjernelse af øjets linse med godt resultat. De omtalte operationer fremgår ikke af vore journaler fra denne tid. Journalerne førtes kun af kirurgen over hans egne indgreb, så landfysikus kunne kontrollere hans arbejde. Stæroperationen var skildret af Høegh Guldberg med patientens navn og alder og en nøje skildring af operationsforløb og efterforløb, offentliggjort i Bibliotek for Læger.

Ved Castenskjold's afgang efterfulgtes han af Lorentz Lorch (1840-1926) som hurtigt sammen med landfysikus Peter A. C. J. Knudsen (1819-1903) fandt sygehuset forældet og nu uhygiejnisk. Man fik bevilliget en nybygning, som fra 1881-82 blev udført ved arkitekt Philip Schmidt. En arkitektonisk meget smuk bygning og af en kvalitet, som gør, at den ved rimelig pasning vil kunne stå i flere hundrede år, selvom den i 1965 blev erklæret for kondemneret. Den gør idag tjeneste som øre-næse og halsafdeling samt langtidsmedicinsk afdeling på fortræffelig vis med højt til loftet og korte arbejdslinier.

Lorch måtte allerede to år senere tage sin afsked, da han ikke kunne tåle at vaske sig med karbolsyre vand, som dengang benyttedes til sterilisation af operatørens hænder.

Herefter ansattes Hjalmar Maag (1853-1912) som efter sin examen havde været ansat i Nykøbing F. hos den meget dygtige praktiserende læge Carl Reinhold Struckmann (1821-89), som var en glimrende kirurg og som opererede, som den første herhjemme, svulst i »rygmarven« og meget andet.

Fra operationsstuen: Fra venstre dr. Ove F. Ingerslev (1883-1952) senere praktiserende læge i Næstved, dr. Frits Schuosboe (1885-1971) senere overlæge i Hobro, diakonissesøster Anne Birgitte og professor Hjalmar Maag (1853-1912) ser på patienter. 1911. (Medicinsk-historisk Samling, Næstved).

Maag blev selv en pioner på alle mulige kirurgiske områder og var den allerførste i verden, der foretog åben hjertermassage ved et hjertestop. Også for Maag blev sygehuset snart for småt og udvidelser skete i 1892 og 1904 ved arkitekt Friderichsen og senere i 1912 og 1937 ved arkitekt N. P. Pedersen Grundstrup. Ved sidste byggeri drejede det sig om den første medicinske afdeling på sygehuset.

Ved Maag's død tiltrådte Henrik Schack Køster (1867-1937) som bl.a. indførte røntgenapparat i 1912, samme år han tiltrådte. Efter fornyelse af apparaturet og indretning af nyt lokale ansattes endog som røntgenlæge en i Næstved yngre praktiserende læge

C. A. M. Christensen (1892-1964), som i nogle måneder havde fulgt dr. Knud Lau (1870-1943), som efter studierejser i ind- og udland fungerede som røntgen overlæge i Fakse sygehus. »Strålechristian« som han populært kaldtes på amtssygehuset i Næstved fungerede til overlæge Køsters 70-årsdag, da amtssygehuset i Næstved skulle have såvel kirurgisk som en røntgen overlæge. Det blev henholdsvis dr. med. Hans Tønnesen (1899-1985) og dr. med. Børge Faber (1902-). 1938 indviedes den nye medicinske afdeling med overlæge, dr. med. S. A. Holbøll (1895-1967) som chef. Han havde (1931-38) været overlæge på Sankt Elisabeths Hospital i Næstved.

Sengetallet var nu oppe på 200 senge, men det øgede arbejde og udviklingen indenfor alle grene af lægevidenskaben nødvendiggjorde et nybyggeri og optagelsen af mange specialer, således at der i år er ansat ikke-mindre end 34 overlæger foruden talrige reservelæger, et stort og veluddannet sygeplejekorps, sygehjælpere, fysioterapeuter, laboranter, sekretærer, administration og en stor og velfungerende teknisk afdeling og talrige andre funktionærer og øvrige medarbejdere. Måtte fremtiden snart tegne et bedre økonomisk billede, så det velfungerende sygehus ikke skal møde flere og alt for hårdtslående nedskæringer som i de senere år.

Carsten M. Smidt

KRUCIFIKSET FRA VEJLØ KIRKE - ELLER?

I Næstved Museums samlinger indgår et senmiddelalderligt korbuekrucifiks, som tidligere har været i Vejøl Kirke. Sådanne krucifikser blev i middelalderen opsat i kirkernes korbue. I 1984 måtte vi erkende, at krucifiksets malede staffing efterhånden havde løsnet sig så meget, at en fastlægning og konservering var nødvendig. Denne krævende opgave havde museet imidlertid hverken økonomi eller personale til at løfte, men da snitværket regnes blandt de mere betydende inden for dansk middelalderkunst, trådte Statens Museumsnævn hjælpende til og bekostede hele konserveringen. Den blev udført på Nationalmuseets Konserveringsanstalt, Farvekonserveringen i Brede i 1985-86 og kostede 82.000 kr.

Efter genopstilling i museets kirkesal blev vores interesse i at undersøge krucifiksets tilhørsforhold til Vejøl Kirke fornyet, da vi ønskede at informere museets publikum bedre om værket.

Krucifikset er fra ca. 1500-1525

Det er udført af en lokal billedskærer, »Næstved Krucifiks-mesteren«, eller på hans værksted. 12 andre krucifikser på Sjælland viser lignende stiltræk og tilskrives samme værksted (DK og Beckett). Krucifikset er temmeligt stort. Figuren måler 196 cm fra isse til fod, og korstræet er 336 cm langt og 242 cm bredt. Korsenderne slutter i evangelistsymbolerne. Øverst sidder ørnen, som symboliserer Johannes, ved Kristi højre hånd sidder oksen, symbol for evangelisten Lukas og modsat er Markus' symbol, løven. Nederst sidder det be-

vingende menneske, som symboliserer Matthæus.

På korstræets sider har der siddet bladornamenter. De er nu alle forsvundne, tilbage er kun hullerne fra de trædyvler, som har fastholdt ornamenterne. I bunden af korstræet er der rester af en tap, som har haft korsets tykkelse og været 14 cm bredt. Midt i figurens brystår er der et 15 cm dybt hul med en diameter på 3 mm. Det har tjent til fastholdelse af blodstråler af metalråd. Det er sandsynligt, at sådanne blodstråler er udgået fra alle Kristi sår. Strålerne er endt i kalke, båret af engle, hvoraf én er bevaret.

Krucifikset har været bemalet

I forbindelse med konserveringen blev farvelagene analyseret. Der er spor af to lag staffing: det oprindelige fra begyndelsen af 1500-årene og en senere overmaling fra 1700-årene. Størstedelen af den oprindelige staffing ligger under den senere overmaling og kan derfor ikke ses.

De oprindelige farver

Over træet er lagt et kridtlag, som danner grund for staffinggen. Korstræets midterprofil har været malet grøn, som en efterligning af bark, mens den affasede kant udenom var malet stærkt rød og den yderste glatte »ramme« var forgyldt.

De fire endefelter med evangelistsymbolerne var malet med azurblå bund, figurene var guldbelagte og skriftbåndene var belagt med sølv. Igen var den affasede kant malet rød og rammen uden om forgyldt. Nederste

endefelt med det bevingede menneske afveg fra de tre andre, idet det var mere detaljeret i farvelægningen. Baggrund, skriftbånd og figurens overkjortel svarer i farverne til de øvrige figurer, men Matthæus har desuden en sølvbelagt underkjortel, som har haft en hvid mønstring. Han sidder på en grå (sten-) bæk, og om hans fødder blev der ved konserveringen konstateret rester af grøn farve - græs og/eller blomsterstykke. Kristusfiguren har været malet næsten hvid med partiel iblanding af blå, hvilket kunne tyde på, at der i staffinggen er angivet blodårer. Indersiden af næseborene har været malet mørkerøde og tungen lyserød. Andre detaljer som øjne og læber er skjult eller mangler. Hår og skæg har også oprindeligt været helt sort, mens tornekronen har været stærkt grøn. Den del af lændeklædets forside (retsiden af stoffet), som har været synlig, var guldbelagt, mens de skjulte partier var forsølvede. Lændeklædets bagside (stoffets vrang) har derimod fremstået mørkeblåt. Kristus var fremstillet temmelig blodbestænkt, idet der er påvist mørkerøde malingspor ned over pande og kinder. På kroppen har der, især på figurens højre side, været brede blodstriber, ligesom blodet har løbet ned ad Kristi arme, ben og fødder.

Den bevarede gralsengel har også været krideret og bemalet. Hudpartierne har været malet svagt lyserøde, læberne mørkerøde og håret forgyldt. Kjortelen har været lys gullig med mørkerød krave, mens kjortelsømmen var kantet med en 1-1,5 cm bred guldbort. Foran på figuren har der været malet blodpletter fra Kristi legeme.

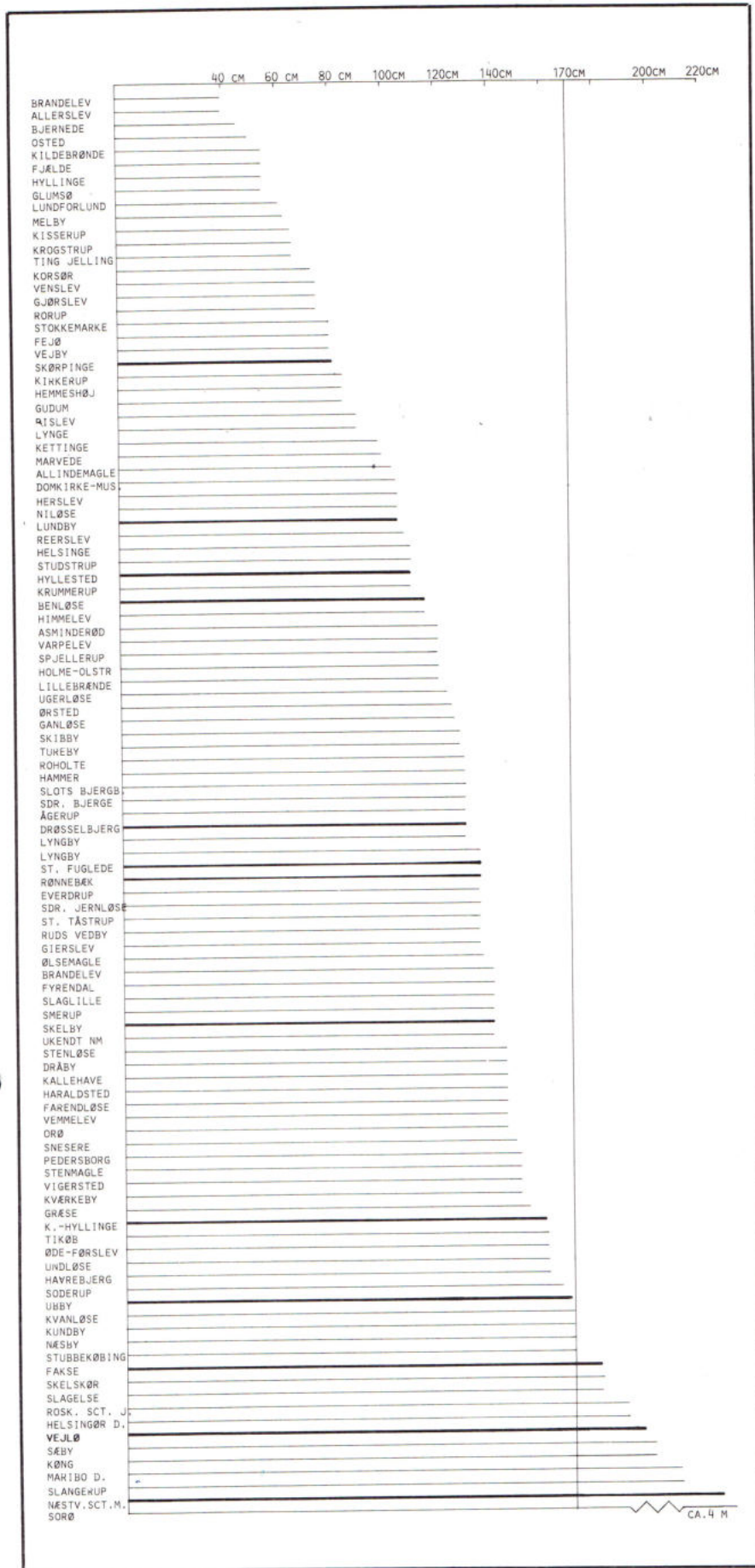

Fig. 1. Længden af de østdanske korbuekrucifiksers kristusfigur. Næstved Krucifiks-mesterens værk er fremhævet.

Tilhørsforholdet til Vejlø kirke Af en indberetning fra arkitekt C. M. Smidt 1916 fremgår det, at krucifikset da var i Vejlø kirke. 5 år senere, i 1921, tilså konservator Niels Thermansen krucifikset og skrev i sin indberetning, at det »nu findes på et Loft oven over Snedkerværkstedet på Gaunø«. Krucifikset er indført i Næstved Museums protokol i 1938.

Selv om vi således ved, at krucifikset har været i Vejlø kirke, nager tvivlen: Er dét store krucifiks virkelig udført til dén kirke? Det kunne jo også tænkes, at krucifikset var skåret til en kirke i den størrelsesorden, man finder i byerne.

For at belyse dette problem har jeg samlet målene på de korbuekrucifikser der er nævnt i Danmarks Kirker, Københavns, Frederiksborg, Præstø, Sorø, Holbæk og Maribo amter. Målene, opgivet i Danmarks Kirker, er taget fra isse til fod. Gruppen af krucifikser, som er tilskrevet »Næstved Krucifiks-mesteren«, er fremhævet (fig. 1).

Ved gennemgang af fig. 1 ser man tydeligt, at der på størrelsen kan sondres rimeligt klart mellem krucifikser fra bykirker og krucifikser fra landkirker, idet ingen bykirke-krucifikser er under 170 cm. Modsat er der, udover Vejlø-krucifikset, kun to andre landkirke-krucifikser med en kristusfigur på over 170 cm.

Ved at udskille de krucifikser, der er tilskrevet Næstved-mesteren, fremkommer et diagram, som helt svarer til det landsdækkende. Vejlø-krucifikset er mesterens næststørste, kun overgået af hans krucifiks i Sct. Mortens kirke i Næstved. På landsdelsplan overgås det kun af det enorme Sorø-krucifiks, krucifikserne i Sct. Mortens kirke, Maribo domkirke, Slangerup (tidligere købstad) kirke samt krucifikserne fra Køng kirke i Hammer herred og Sæby kirke i Løve herred. Vejlø-krucifikset figurerer således blandt landsdelens største.

Hvordan passer dette store krucifiks så ind i Vejlø kirke? Korbuekrucifikser har, som navnet siger, været anbragt i korbuen. Der har korstræets nedre ende hvilet på en korbuebjælke eller et korgitter, og krucifikset har kunnet rummes indenfor korbuens udstrækning. Ved krucifiksets sider har stået Jomfru Maria og apostelen Johannes. På gulvet, under krucifikset, har der været en lægmandsalter. Afvigelser fra denne placering har forekommet i en vis udstrækning. F.eks. kunne krucifikset stå på lægmandsalteret eller, i mangel af dette alter, på en plint, men for at en vurdering af Vejlø-krucifiksets tilhørsforhold til Vejlø kirke skal have nogen mening, må jeg tage udgangspunkt i normalplaceringen.

Den tap, som har siddet i korstræets nedre ende må derfor have tjent til fiksering af krucifikset i en korsbuebjælke eller et gitter i vederlagshøjde, men erved vil kun den nedre halvdel af krucifikset være i korbuen (fig. 2).

På korstræets bagside er der jernbeslag og spor efter sådanne (fig. 3). Imidlertid ved vi ikke hvilke, om overhovedet nogle, er oprindelige. De kan derfor ikke blive inddraget i en tolkning af placering.

Vi har altså et korbuekrucifiks, som i størrelse indgår blandt landsdelens største, midt i gruppen af bykirkekrucifikser, samtidig med, at det er Næstved-mesterens næststørste. Tillige passer det, set ud fra en normalplacering, dårligt ind i Vejlø kirke. Det er derfor sandsynligt, men ikke bevist, at krucifikset oprindeligt har hængt i en noget større bykirke. Tilbage er så spørgsmålet: Hvilken bykirke? Det er nærliggende at pege på en kirke i Næstved, og dermed er der tre umiddelbare muligheder: Sortebrødreklostrets kirke, Gråbrødreklostrets kirke og endelig Sct. Peders kirke. Alle tre kirker har efter al sandsynlighed at dømme, haft et korbuekrucifiks, og i alle tre tilfælde ved vi ikke, hvor de er!

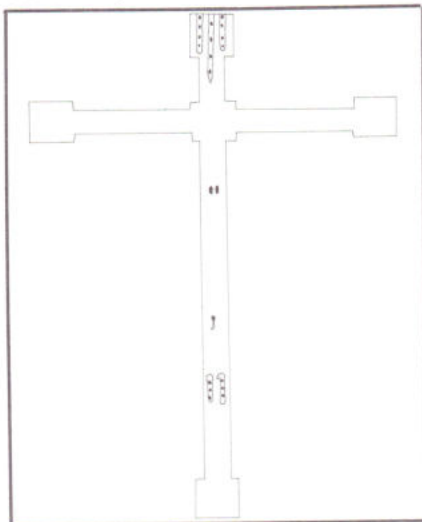

Fig. 3. Vejlø-krucifiksets bagside med spor af jernbeslag.

Litteratur:

- Beckett, Francis:
Danmarks Kunst, bd. II Gotikken, Kbh. 1927.
Jensen P. E.:
Gavnø Kloster og Herregaard fra aar 1402-1902
En historisk-topografisk beskrivelse.
København 1902.
Smidt, C. M.:
Indberetning til Nationalmuseet 1916.
Thermansen, Niels:
Indberetning til Nationalmuseet 1921.
Danmarks Kirker:
Frederiksborg amt, Holbæk amt,
udkomne hæfter
Maribo amt, Præstø amt, Sorø amt.
Noerbel Stephanie:
Konservingsrapport. Nationalmuseet 1896

Karen Urth

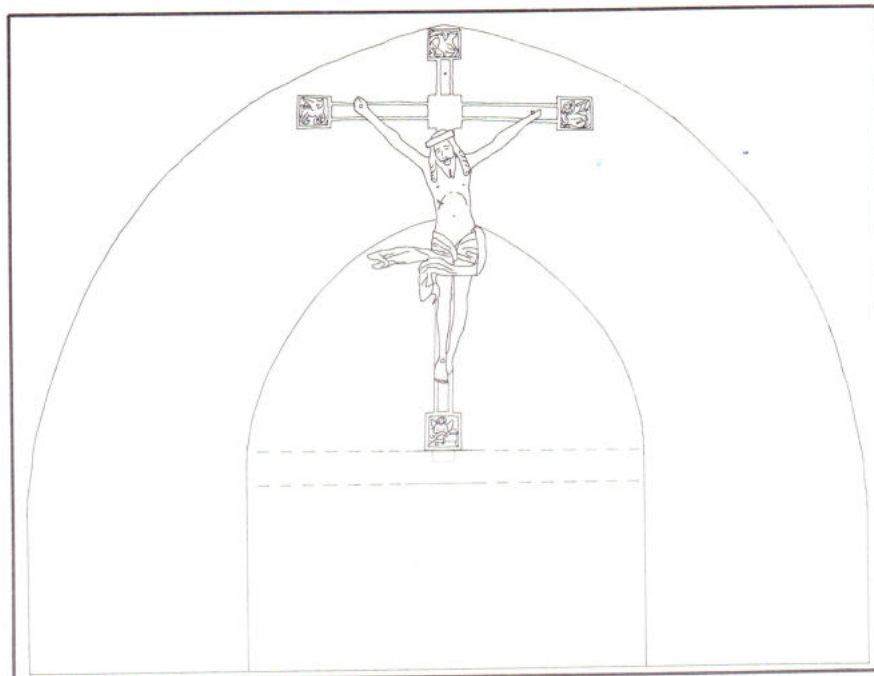

Fig. 2. Vejlø-krucifikset tænkt indpasset i korbuen i Vejlø kirke.

OVERDREV

Det danske landskab er et kulturlandskab, formet i et samspil mellem kultur og natur.

Hvor man ikke gør en aktiv indsats, dér vokser skoven overalt i Danmark. De fleste naturfredede områder kræver derfor en permanent pleje i form af kultivering.

Fredede hedestrækninger springer i skov, hvis de ikke afgræsses af får eller afbrændes med

mellemrum, de to foranstaltninger, der netop vedligeholdt hederne efter at træfældningen havde skabt grundlaget. Sarte skovtyper kræver pleje i form af fældning for ikke at blive overtaget af dominerende trætyper som ask og ahorn. De samme mekanismer gælder for den landskabstype, som skal omtales her: overdrevet.

Typiske træer og buske i det danske overdrev er tjørn, slåen, enebær, rose, brombær, vild æble, rødell, ask, pil og eg. Nogle af disse er beskyttet af torne, andre falder ikke i køernes smag, og atter andre er bidresistente: De kan overleve flere års nedbidning indtil en chance byder sig for at skyde i vejret. Billedet er fra Sønder-skov overdrev.

Overdrevets vækstformer er dels den kuplede busk, formet ved at kvæget til stadighed nipper de friske skud i grenanderne, medens torne beskytter sideskudene - dels træet, hvis grene er afklippede i en ko's højde, og som først der over breder sig ud i kronen. Her fra Enø overdrev.

Det er meget vanskeligt at forestille sig det danske landskab, som det var forud for udskiftningen o. 1800.

Tætbyggede landsbyer omgivet af dyrkede marker lå spredt ud over landet, adskilt af våde engområder langs søer og vandløb og skove af vekslende højde og drøjde. Landskabet var oversået med vandhuller, hvoraf kun de

største giver sig til kende i dag om vinteren, når jorden er frosset.

De skovstrækninger, som kvæget græssede i, fik en særlig karakter som åbne kratbevoksninger: overdrev.

Det skarpe skel, som vi alle kender mellem det åbne, dyrkede agerland og de høje tætte skove er skabt med fredskovsforordningen af 1805, som havde

til hensigt at beskytte gavntræsskovene mod kreaturerens indgreb.

De kreaturbidte overdrev med deres særlige træarter og urter er nu meget sjældne landskaber. Nogle fredes. Vellykkede fredninger forudsætter imidlertid fortsat kreaturgræsning. Gode eksempler findes i Mols Bjerge i Jylland og på Enø ved Næstved.

Enø Overdrev fungerer fortsat som græsningsareal for store mængder kræg hver sommer, og her har det været nødvendigt i en årrække at hegne kratbevoksningen Stubbene for at beskytte den mod alt for hård afbidning fra kreaturerens side. Nu er bevoksningen åbnet igen.

I Suså kommune findes et andet gammelt overdrev, Sønderkov Overdrev. Dette overdrev var ved at springe helt i skov på grund af manglende afgræsning. Overdrevskaracteren og mange af de planter, som hører overdrevet til, var ved at forsvinde. En fredningssag for området er under behandling. Imedens har Naturpleje Sjælland, et amtskommunalt projekt med hjemsted i Fensmark, ved en målrettet fældningsindsats og et opfølgende pleje-program gendannet dele af det kulturskabte overdrev. Fremover bør en kvægbestand vedligeholde overdrevet på en naturlig måde. Et overdrev overlever ikke uden de køer, som skabte det.

Palle Birk Hansen

HVORDAN GÅR DET PÅ MUSEET?

- Jo tak, det går da udmærket.

Næstved Museum er stiftet i 1917 som foreningsejet lokalmuseum. Museet dækker Næstved, Suså, Holmegård og Fladså kommuner i den nordvestlige del af Storstrøms amtskommune. Vi er ved at revidere vedtægterne og regner snart med at have dette redskab på plads.

Indtil slutningen af 1970'erne blev museet drevet ved frivillig indsats fra et lille antal personer. Siden da har museet bevæget sig til en anden situation, hvor arbejdet baseres på lønnede medarbejdere i samspil med en engageret bestyrelse. Personalet består idag af 6 almindeligt ansatte og til stadighed ca. 25 henviste og projektansatte, som løser mange basale opgaver, f.eks. ved at

være kustoder. Målet er naturligvis at få konverteret de mange løse stillinger til færre faste. Vi regner i langtidsplanen med mellem 10 og 15 fastansatte.

Museets økonomi er påvirket af, at hjemstedskommunen giver et kritisk lavt tilskud på 6.50 kr. pr. indbygger (45.000), mod landsgennemsnittets ca. 40 kr. Vi har derfor måttet se en løsning i at beskæftige flest mulige af samme kommunes langtidsledige for ad denne vej at få gang i museet. Det lykkes os på den måde år for år at skaffe tilstrækkelig tilskudsgrundlag til, at vi gør os fortjent til maksimalt statstilskud. Det hjælper godt, at amtskommunen giver store driftstilskud til museerne, i vort tilfælde små 300.000 kr. Det samlede

resultat betyder en årlig »omsætning« på nær 5 mill. kr. og store frustrationer hver år, når vi skal have enhederne til at mødes.

Museets lokaler udgør et andet dagligt problem, idet hverken arbejdstilsynet eller vi selv kan acceptere forholdene. Lykkeligvis har vi kommunens kulturelle udvalg med os og regner snart med at komme igang med en ombygning til ca. 5 mill. kr., som skal give os værksteder og kontorer, kantine, toiletter og omklædningsrum, samt magasiner, som indrettes til opbevaring af museumsgenstande! Rammen for ombygningen er en 50 år gammel lagerbygning bag Helligåndshuset, museets hovedafdeling.

Næstved Museum arbejder allerede indenfor en række discipliner og fag, og vor langtidspan skitserer da også en bredt sammensat tværfaglig institution, som kan løse mange forskellige arbejdsopgaver.

Edb-teknikken har så småt holdt sit indtog på museet, hvor den første pc-er er igang med tekstbehandling, snart også med vort bogholderi. Senere kommer turen til protokoller og kartoteker m.m., men de kostbare anskaffelser kræver naturligvis fastansat og faguddannet personale, som kan sikre en fornuftig udnyttelse af isenkrammet.

Med hensyn til revisionen af museumsloven håber vi, at man i det mindste

fastholder 40% statstilskud - vor egen dagligdag er et godt eksempel på, at den lokale vilje til at bære driften af et lokalt museum år efter år kan kræve konstant pisk med en gulerod.

Endvidere ser vi frem til at få faste regler og økonomi omkring dokumentation af nyere tids forhold; opgaver, som vi længe har arbejdet med, men på kortsigtede projekt-præmisser.

Sammenfattende kan vi sige, at vi mangler faste driftstilskud, som gør det muligt at planlægge arbejdet for mere end et år ad gangen, vi mangler lokaler til personale og magasiner til samlingerne, og vi mangler fast personale, så vi kan løse de opgaver, vi selv er sat til

at definere, og de opgaver, som det øvrige samfund pålægger os tid efter anden.

Når det er sagt, skal det også siges, at vi befinder os som fisk i rent vand: Vi møder en stedse øgende interesse for museets arbejde, samlinger og formidling, som hænger sammen med dels karakteren og bredden af de opgaver, som museet løser i sit område, dels det store antal mennesker, som i disse år oplever et ansættelsesforhold ved museet og derved får et førstehåndskendskab til, hvad museet står for.

Jo tak - det går udmærket.

Palle Birk Hansen

- MED UDSIGT TIL SKOV OG STRAND

Villabyggeriet i Næstved fra starten af vort århundrede.

Byggeriet af enfamiliehuse - villaer - begyndte for alvor her i byen lige efter århundredeskiftet. Disse bygninger indeholder sin egen væsentlige del af vores bygnings- og kulturhistorie, og denne artikel er et forsøg på at vise et par eksempler på denne tids specielle træk i Næstvedvillaerne.

En villa - det ved vi alle, hvad er. Vi bruger idag betegnelsen om snart sagt ethvert enfamiliehus, stort eller småt. Vi kender villakvarterene som et område, hvor et antal enfamiliehuse er placeret. Men denne opfattelse af ordet »villa« er relativt ny. Betydningen af begrebet har, i lighed med så meget andet også indenfor bygningskulturen, forandret sig, og gennem tiden blevet forfladiget. Men hovedmeningen er dog bevaret, en villa er stadig et sted, hvor man bor og **kun** har bolig.

Villaens oprindelse

Her i landet er villaen egentlig ikke særlig gammel. Før i tiden var det almindeligt, at man boede og arbejdede samme sted, enten på gården, i håndværksgården eller forretningen. Derfor bygges det første hus, som får denne betegnelse hæftet på sig, først i 1852 i København. Det betyder ikke, at det er en dansk arkitekt som på det tidspunkt får en lys idé og opfinder villaen. Selve ordet og dermed selvfølgelig også bygningstypen er italiensk. Villa betyder

oprindeligt landhus, men kom hurtigt til at betegne landstedet med såvel huset som det tilliggende jordstykke. I Italien er det et meget gammelt begreb. Det er vel mest kendt fra de tidligste tider fra det bygningsværk, som hedder Hadrians Villa. Dette anlæg opførte den romerske kejser Hadrian i sin regeringsperiode, som var årene 117-138 e.Kr.

Meget senere - i renaissance - fik villabyggeriet sin anden opblomstring. Hovedsageligt på grund af de begyndende udgravninger af oldtidsbyerne Herkulanom og Pompei blev interessen for den klassiske arkitektur skærpet. Fra den tid kendes især datidens største arkitekt: Palladios værker. Han byggede en lang række villaer/landsteder i Norditalien til formuende handelsfolk. Disse folk havde deres forretning i f.eks. Venezia, men foretrak altså at bo på et landsted inde på Posletten. Og faktisk er det denne tradition med en bolig på landet, som tages op her i Danmark i slutningen af 1800-årene.

De danske forudsætninger

Egentlig starter det ikke i Danmark, men i England. Det tidlige villabyggeri hænger nemlig sammen med den samfundsomlægning, hvor vi går fra rent landbrugsland til industrisamfund. Da denne udvikling som bekendt startede tidligere i England end herhjemme, er det vel meget naturligt, at især det engelske kommer til at præge udviklingen her i landet.

Denne udvikling afstedkom en voldsom tilflytning til byerne, som vi kender overalt. Det voldsomme pres på byerne bevirker en stadig fortætning af bygningsmassen, og sammen med den stigende forurening fra fabrikkerne gør det boligforholdene mere og mere utålelige. Det er derfor naturligt, at de, som har mulighed for/råd til at flytte væk fra disse byer, faktisk også gør det. Det bliver især forfatteren John Ruskin (1819-1900), som bliver fortaler for at flytte folk ud fra disse overfyldte byer. Ruskin er dybt engageret i naturen og ønsker at skabe menneskeværdige boliger for alle folk i naturskønne omgivelser. Han lancerede begrebet havnebyer, hvilket også betyder enfamiliehuse - villaer.

I første omgang bliver det dog forbeholdt den mere velhavende befolkningsgruppe at bygge villaer.

I Danmark, som i de fleste andre europæiske lande, hersker i tiden omkring århundredeskiftet en meget optimistisk stemning. Den stigende velstand blandt de som bedst udnyttede mulighederne i industrialiseringen, fik folk til at tro på gode muligheder for fremtiden. Det betød bl.a. også, at den nye velhavende klasse havde mulighed for at rejse en del, og kurophold i andre europæiske lande blev mere og mere populære. På sådanne rejser blev man let inspireret af andre boformer, end de traditionelle og gængse danske. Man kunne f.eks. sagtens se det fordelagtige i at bo i landlige og naturskønne omgivelser.

Kalbyrisvej 16 - tegnet til landinspektør Barfoed af Tidemand-Dal i 1911.

En blanding af alle disse tendenser resulterer således i et omfattende nybyggeri af villaer. Rundt om stort set alle de gamle danske byer anlægges nye ret store enfamiliehuse lige uden for den hittidige bygrænse. Og det er ikke tilfældigt, hvor de nye villaer placeres. De lægges nemlig der, hvor omgivelserne er smukkeste, hvor der er mest natur, hvilket igen vil sige mod skoven eller vandet. Det bliver fashionabelt at bo i Lunden eller på Næsset. Her har man virkelig mulighed for, at komme til at bo midt i naturen. Et flot hus på en stor grund til at rekreere sig fra arbejdet bliver alle velhaveres mål.

At det overhovedet kan lade sig gøre at flytte sin bolig væk fra byen, hænger i høj grad sammen med arbejdets art. De befolkningsgrupper, som har råd til at flytte, har et arbejde, som ikke i samme grad som tidligere binder dem til selve byen. Læger, embedsmænd og En Gros-købmænd behøver ikke at være klæbet til arbejdspladsen udenfor den egentlige arbejdstid, og for formuende pensionister er det jo oplagt at komme lidt på afstand af byens stress og jag.

På dette tidspunkt vokser gruppen af akademikere også. De nye tider kræver f.eks. flere advokater. Også denne gruppe kommer hurtigt efter idéen med bolig i en villa. Men samtidig kræver

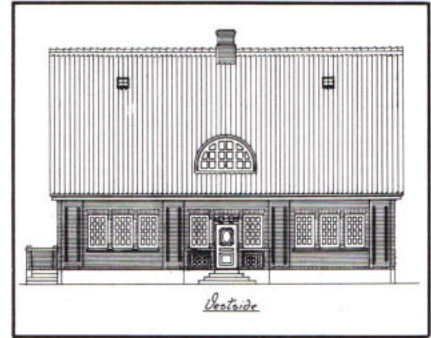

Den nye stil. Et enkelt og nøgternt hus i den dengang meget moderne stil-funktionalismen. Villaen er tegnet i 1934 af Tidemand-Dal for guldsmed K. Berth.

deres erhverv større grad af repræsentative hjem. Derfor placerer disse mennesker deres huse længere ud mod gaderne, og lukker derved hullerne mellem byen og de fritliggende første villaer. Man nedprioriterer naturens rolle en smule til fordel for en mere synlig placering af sit hjem.

Efterhånden som flere og flere får råd, stiger antallet af villaer omkring byerne. Middelklassen finder ud af, at man jo ikke nødvendigvis behøver at bygge stort og flot. Selv et lille hus med lidt luft omkring er at foretrække fremfor byens omklamring. Denne tendens udmønter sig i en helt speciel bevægelse, som kalder sig Bedre Byggeskik. Formålet med denne »forening« er at sikre mange mennesker en god, smuk og økonomisk overkommelig villa, ved bl.a. gratis at lave tegninger til deres nye hus.

Herfra og frem til vore dage udvikler villabyggeriet sig eksplosivt. Det bliver et mål i sig selv, at få sit eget hus. Det er klart en stræben efter status. Man viser omverdenen, at man kan ligesom de rige kunne, da det hele startede. Det betyder selvfølgelig også, at bygningernes kvalitet i stort set alle forhold forarmes, hvorfor de hurtigt bliver uinteressante i en arkitektonisk sammenhæng.

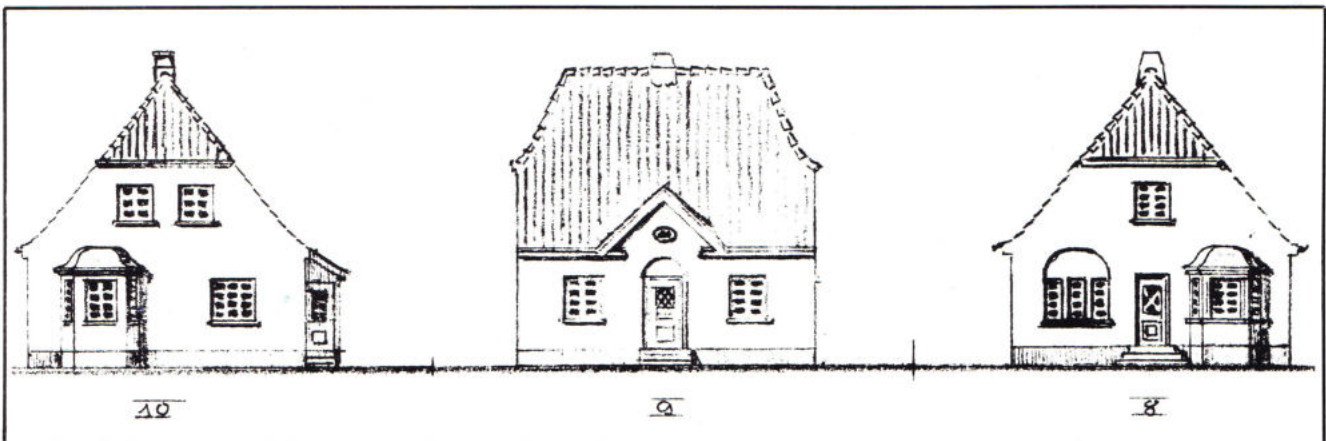
Ringstedgade 42 - tegnet af Tidemand-Dal i 1912. Huset er bygget til købmand J. Lind.

Villaerne i Næstved

Med denne udviklingsteori i baghovedet er det jo interessant at se nærmere på villabyggeriet her i Næstved. Vi har nemlig her i byen en række meget flotte eksempler på villaer fra perioden lige efter århundredeskiftet. Og nu kan det jo ikke undre nogen, hvor disse træffes. De ligger nemlig langs Ringstedgade og i Skyttemarkskvarteret, hvor man havde skoven som udsigt og ved fjorden, hvor det selvsagt var vandet, som trak. Vi ved også fra arkitekt Tidemand-Dals arkiv, at det rent faktisk er den førnævnte befolkningsgruppe, som bygger disse villaer. Han tegner til blandt andre en landinspektør, en overlærer, en skovrider og en læge, og senere kommer folk med titler som salgskchef også i hans kundekreds.

Arkitekturen

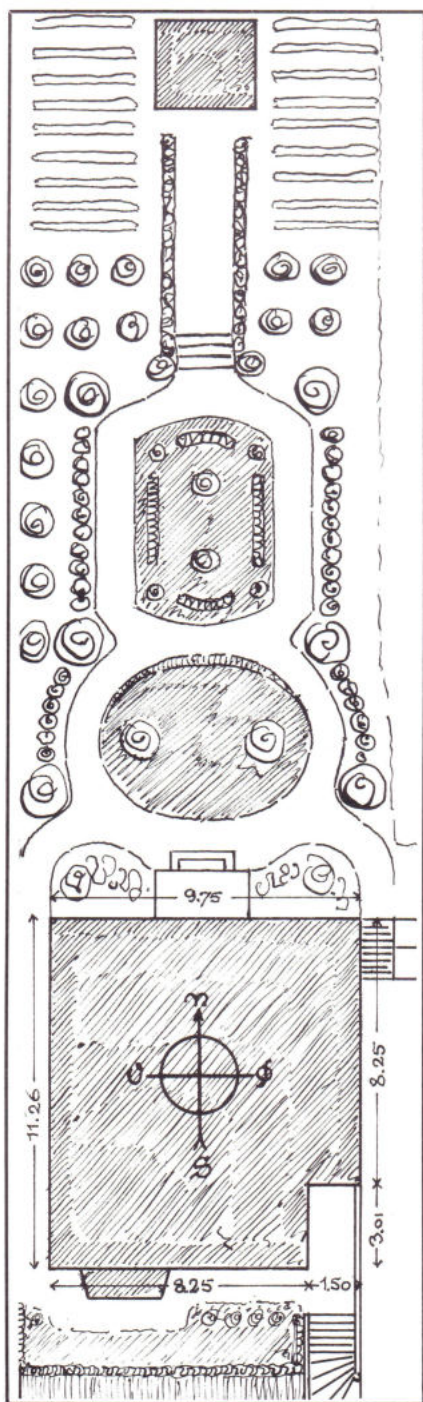
Villaernes arkitektoniske udtryk er tydeligt præget af de mange strømninger, som hersker i hele landet. Det som først og fremmest binder dem sammen i denne henseende, er deres forskellighed. Sådan at forstå, at det er det individuelle i husene, som er tydeligst. Tidens individualistiske og liberale ånd kan også ses i bygningerne. De kendte stilarter opfattedes som en bremse på det enkelte individs udfoldelsesmuligheder, hvorfor symmetri og faste faca-

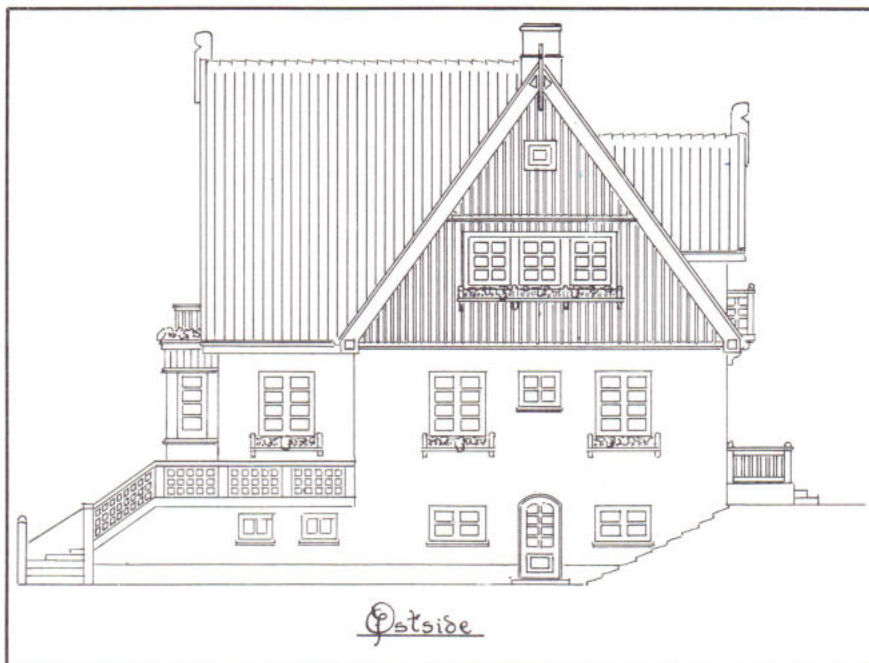
En gadeopstalt med forskellige hustyper tegnet i 1912 af Tidemand-Dal i forbindelse med udstykningen af Gallemarkskvarteret.

deskemaer ikke længere dur. Naturen og dens organiske former bliver sammen med den nationale fortid de store inspirationskilder.

Det paradoksale i denne forbindelse er, at nationalfølelsen og for den sags skyld også naturdyrkelsen er en international bevægelse. Goethe havde i Tyskland startet interessen for denne nationalromantik, som den siden er blevet kaldt. Og engelske studier i gammel engelsk byggeskik satte en tid

Det var almindeligt at haven tegnedes samtidig med huset, da samspillet mellem bolig og natur var vigtig. Her rektor Olsens grund på Farimagsvej 13B.

Farimagsvej 13B - tegnet af Tidemand-Dal i 1912. Denne villa er en blanding af schweizerhytte, italiensk loggia og danske vikingemotiver (»dragehoveder i gavlspidserne).

sit præg på de danske villaer. Derfor findes her en del schweizerhytter og engelske cottages fra denne periode. Men efterhånden tog det mere nationale eller i det mindste den nordiske egenart altså overhånd. Fra vikingemotiver og middelalderlig murstenstradition til bindingsværk og herregårdsmotiver bliver det arkitekturhistoriske spekter dækket i villabyggeriet.

Det er dog ikke anderledes end, at der findes tydelige fælles træk, også i individualismens huse. Elementer som indgangsportal, loggia, karnapper og udskud går igen i forskellige udformninger. Derudover kan som en fælles karakteristika nævnes begreber som: asymmetri, vægt på naturlige materialer - som kløvet kamp i sokkelen - og den tætte sammenhæng med haven.

Umiddelbart efter individualismens morsomme og fantasifulde huse, vender den mere strenge og ordentlige klassicisme tilbage. Måske i erkendelse af, at tidligere tiders storværker aldrig kan genskabes og at de i hvert tilfælde ikke passer til dette nye århundredes strålende fremtid. Og for de som ikke kunne godtage denne forklaring, kunne man jo også argumentere for, at den store klassiske arkitekt C. F. Hansen, vel er lige så dansk som alt andet. Et faktum er det, at der bygges en del villaer i nyklassicistisk stil.

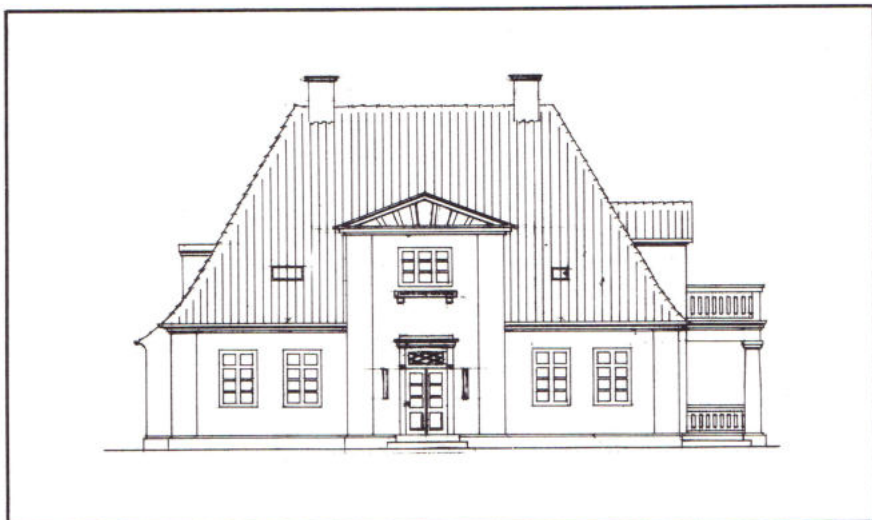
Den megen forvirring og sammenblanding af alle mulige og umulige stilarter og motiver blev altså for meget for de fleste. En vej ud af dette morads var den gode gamle klassicisme, en anden var Bedre Byggeskik. Her spiller også

de faktorer, som har givet mere jævne folk mulighed for at bygge deres egen bolig, ind. Markedet for villabyggeriet vokser, og en gruppe indenfor byggeriet søger at undgå en videreførelse af den forudgående, i deres øjne, rodede byggeperiode, ved at udvikle det gode jævne danske hus til smukke og tidsvarende boliger. Resultaterne af disse bestræbelser bliver ofte hele kvarterer med små empireinspirerede huse.

I Næstved kender vi dette fænomen fra Gallemarken. I 1911 udfærdigede Tidemand-Dal et forslag til udstykning og tegninger til de enkelte bygningstyper for dette område. Dette projekt gennemføres, og med det har vi faktisk det første reelle villakvarter. At Tidemand-Dal så er lidt mere grandios og »pyntesyg«, end det er normalt, og altså bygger lidt patricieragtigt er en anden sag. Det hænger naturligvis sammen med, at han er meget tidligt ude - faktisk før Bedre Byggeskik rigtigt får formuleret sig selv. I hvert fald er der i dette kvarter mange fine eksponenter for byggeriet lige inden verdenskrigen.

Naturligt nok bryder denne I. verdenskrig fuldstændigt om på stemningen i samfundet. Det utroligt optimistiske fremtidssyn fik sig et skud for boven, og det varede et stykke tid, inden man rigtigt fandt sine ben igen.

Indenfor arkitekturen finder også en brydning sted i disse år. Efter nogle år hvor man ikke rigtigt kunne finde et nyt ståsted, vinder et helt nyt og hidtil ukendt udtryk frem. Man finder endelig det udtryk i arkitekturen, som følger den nye tid og de nye materialer - mener

Skovrider Mouriers Hus, Ringstedgade 82 fra 1918.

man. Samtidig med andre kunstarter udvikler arkitekturen sig i en kubistisk retning. De øgede funktionelle krav til boligerne, endnu usete konstruktioner og nøgterne æstetiske overvejelser munder ud i funktionalismen - eller funkis-stilen.

Som det forhåbentlig klart ses af de viste illustrationer, kan mange af de større landsdækkende arkitekturstrømninger aflæses i villabyggeriet i Næstved. Rundt om i byen ligger mange andre bygninger med samme kvaliteter, alle er de en væsentlig og identitetsskabende del af den lokale bygningskultur. Det er i høj grad disse huse som gør en tur gennem byen oplevelsesrig og dermed værd at glæde sig over.

Eske Møller

Reistrups på Reistrupvej

Billedet stammer fra et postkort afsendt i 1911. Herren tilhøjre er maleren og billedhuggeren Karl Hansen Reistrup, der i datiden var så populær, at man opkaldte den vej hvor han byggede sit hus efter ham. Hans hus ligger i baggrunden bag træerne, men man kan tydelig se ateliervinduet bag flagstangen. Hvad man derimod ikke kan se er de karakteristiske tårne mod syd, og alle de forskellige dyrefigurer der udsmykker bygningen.

Reistrupvej idag. Det gamle hus, der blev bygget engang mellem 1888 og 1897, står der stadig. Men det er nu næsten skjult af et nyt hus og træerne, som er blevet store.

HENRICH PETERSEN

Toksværds sidste degn.

Degne-embedet i Toksværd blev oprettet i 1635, da Jens Sparres enke Sidsel Parsberg til Sparresholm fik kongeligt brev på at måtte ansætte en sædedegn i Toksværd¹⁾, altså en degn, der havde sit sæde (bopæl) i sognet. Hidtil havde de ældste drenge i Næstved Latinskole haft denne bestilling. Man kaldte dem løbedegne, fordi de »løb« ud fra Næstved og forrettede deres tjeneste i kirken. Betingelsen for, at der måtte ansættes en sædedegn var, at der skulle fastsættes en årlig betaling til latinskolen for afsavn af de indtægter, som skoledrengene havde tjent til deres skole. Men det voldte vanskeligheder, eftersom der dog »ikke kunne ske nogen venlig forhandling« om afgiftens størrelse.

Degnen var en kirkelig embedsmand, der ikke havde nogen anden undervisning, end at oplære den opvoksende ungdom i kristendom. Da ordningen med oprettelse af skoler på landet trådte i kraft i 1742, påtog degnen i Toksværd sig tillige at være lærer²⁾. Dette var ingen forpligtelse, men det var almindeligt, at det gik sådan, fordi der ydedes en særskilt betaling herfor, som blev lagt oveni degnelønnen.

Med oprettelsen af et sædedegneembede tilfaldt retten til at besætte embedet ejeren af Sparresholm sammen med ejendomsretten til kirken og retten til at bestemme, hvem der skulle ansættes som præst. Dette er forklaringen på, at Sparresholms ejer, kaptajn **Mauritz Friedenreich**, i 1780 kunne kalde **Henrich Petersen** til degn i Toksværd³⁾.

Han beklædte embedet så længe, at han blev den sidste degn i Toksværd. Han blev også den mest farverige skikkelse af de 7 degne, der havde embedet i tiden 1635-1827. Han var født i 1748 i København, hvor hans fader var skomagermester. 11 år gammel blev han sat i skole i latinskolen (Katedralskolen) i Roskilde, hvorfra han i 1765 blev dimitteret som student. Samme år blev han indskrevet på Københavns Universitet, tog filosofikum i 1766 og teologisk embedseksamen i 1768 - altså i en alder af kun 20 år, hvilket vidner om, at han var et meget flittigt og velbegavet ungt menneske.

På den tid blev der uddannet langt flere teologer, end der var præsteembeder. Derfor måtte de unge teologer friste en kummerlig tilværelse og ernære sig ved forefaldende gøremål. Mange

af dem påtog sig en lærergerning med kost og logi som eneste aflønning. Den vej måtte Henrich Petersen også betrede. Han blev informator ved »klasseskolen« i København og supplerede yderligere sine sparsomme indkomster ved at optræde som degn ved bryllupper og begravelser i Vartov kirke. Den virkelystne unge teolog gav sig også i kast med at skrive, og i 1799 kunne han udgive »Den almindelige Verdens Historie«, trykt hos **Johan Rudolf Thiele**.

På dette tidspunkt måtte han have lært militærhistorikeren, kaptajn Mauritz Friedenreich at kende, hvordan og i hvilken forbindelse er ikke opklaret, men det er i hvert fald forklaringen på, at Friedenreich i 1780 kunne ansætte ham som degn i Toksværd efter selv at have erhvervet Sparresholm i 1778. Selv om Friedenreich kun besad Sparresholm i 3 år indtil 1781, traf det sig, at degne-embedet netop blev ledigt i den periode.

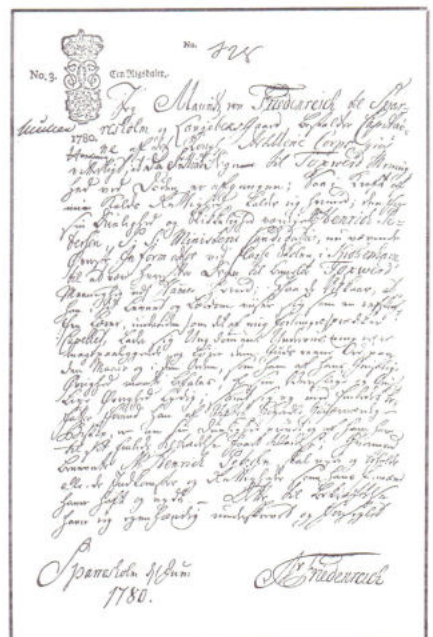
Det er helt givet, at Henrich Petersen stadig tragtede efter et sognepræsteembede, men det blev ikke til noget, og han nåede heller ikke at blive ordineret. Alligevel måtte han af og til prædike i Toksværd kirke - under præstens fravær og med biskoppens tilladelse. Når han aldrig nåede at blive sognepræst, kan det skyldes, at hans ægteskab den 29. december 1779 med **Dorothea Sørensdatter Blix (Blech)** blev indgået kun seks uger før deres første barns fødsel. Det afslører en sådan mangel på sædelig vandel, at det kunne diskvalificere en ung teologisk kandidat. Vi ser således at det var på høje tid, at Henrich Petersen fik et fast levebrød⁴⁾.

Henrich Petersens kaldsbrev er bevaret og findes på Landsarkivet i København. Det er udstedt på Sparresholm d. 1. juni 1780, og i ordlyden hedder det bl.a. »... på de vilkår, at han i sit levned og lærdom viser sig som en retskaffen lærer. Undertiden - om det af mig forlanges - prædiker i Capellet - lader sig ungdommens undervisning være magtpåliggende og lærer dem Guds rene ord på den måde og i den orden, som det af hans gejstlige øvrighed måtte befales...«.

Det var forbundet med store udgifter at flytte fra København til Toksværd degnebolig, især når det som her skulle være standsmæssigt. Og Henrich Petersen havde ingen penge. Han optog

Titelbladet til første udgave 1779 af Henrich Petersens verdenshistorie.

Henrich Petersens kaldsbrev som degn i Toksværd. Udstedt på Sparresholm 1. juni 1780 af kaptajn Mauritz Friedenreich.

derfor et lån på 150 Rigsbankdaler hos inspektør **Søren Kirchoff** på Holmegård til møblering af boligen. Af det indkøbte bohøve kan nævnes: Himmelseng med dyner, puder og lagener, egekister, sølvteskeer, bilæggerov, kobberkedel, borde, ryslæders stole, spejl, gardiner, og 300 bøger på forskellige sprog. Dette lån blev så tung en byrde, at det først blev endelig indfriet i 1796. I mellemtiden havde Henrich Petersen måttet optage yderligere et kontantlån på 100 Rigsbankdaler. Desuden måtte han i 1807 låne 40 Rigsbankdaler til bekostning af den 17½ årige datter **Birgitte Sophies** standsmæssige bryllup.

Selv om Henrich Petersen var flyttet på landet opgav han ikke sine litterære sysler. I alt nåede han at udgive 8 publikationer. Hans verdenshistorie fra 1779 blev genudgivet i en forkortet udgave i 1793. I mellemtiden havde han i 1785 udgivet »Om National Oplysning og dens følger i en Stat«, som samme år også udkom på fransk. To af hans bøger blev trykt i Odense hos den Hømpelske boghandel, og det var ingen ringe eller billig ulejlighed for ham at rejse til Odense og få trykningen besørget.

For at stive sin anstrengte økonomi af tog Henrich Petersen mod unge mennesker, som boede hos ham og blev forberedt til studentereksamen ved Københavns Universitet. Han gav sig også af med at huse betalende pensionærer. Ved folketællingen i 1787 boede der 12 personer i degneboligen, nemlig degnen selv med kone og 4 børn, 3 norske drenge i information, 1 afgået søløjtnant i pension og 2 tjenestepiger. Ved tællingen i 1801 fandtes mand og kone samt 4 børn og desuden 2 drenge i kost og information, 1 fraskilt dame i pension og 1 tjenestepige⁵⁾.

Indtil udskiftningen af Toksværd by 1791 deltog degnen i den fælles dyrkning af jorderne sammen med bønderne. Efter dette år fik han sine jorder samlet i ét stykke, og fordelt på matr. nr. 2 (Degnejorden) og matr. nr. 3 (skolejorden), ialt ca. 6 tdr. land. Dette landbrug, som var en del af lønnen, medførte, at både husdyrhold og avlsredskaber også skulle rummes i degnegården⁶⁾.

Degnegården lå umiddelbart nord for kirken, således at der var legeplads mellem kirkegårdsmuren og selve boligen. Nord for boligen fandtes en stor herskabelig have på skråningen ned mod bækken, der var vandforsyning for mennesker og dyr, indtil man i 1815 fik gravet brønd og slap for besværet med at slæbe vand op⁷⁾.

Foruden undervisningen af skolebørn og konfirmander og tjenesten i kirken ved gudstjenester og andre kirkelige handlinger, hørte det også med

til degnens arbejde at renholde kirken, ringe med klokkerne og trække tårnuret. Der skulle ringes morgen, middag og aften samt ved bryllupper og begravelser. Det er ikke til at undre sig over, at det i årenes løb gik ud over hørelsen. Allerede i 50-års alderen var Henrich Petersen stokdøv, og det var et alvorligt handicap, for han skulle jo både undervise og synge. Ikke underligt, at biskoppen ved visitatsen i 1805 bemærker, at »han er ganske döv og synger afskyeligt«.

Ved visitatserne i årenes løb fik Henrich Petersen forskelligt skudsmål.⁸⁾ Biskop **N. E. Balle** giver ham megen ros i 1783, og i 1788 hedder det »fandt jeg i særdeleshed i Toksværd ved oplærte børn, som skaffede mig fornøjelse«. Efterhånden gjorde døvheden det umuligt for ham at klare skole- og degnetjenesten. Han måtte antage en substitut (stedfortræder) til at gøre arbejdet. Allerede i 1799 havde han en assistent ved navn **Jacob Bech**, men han og hans undervisnings tilstand vurderedes lavt.⁹⁾ Bech var egentlig stolemager. Han boede med sin familie i et hus i Toksværd by. Stedfortræderens aflønning skulle ske for degnens regning. Vi må formode, at substitutten Hans Lind tiltrådte ved skolereformens gennemførelse i 1814, hvor biskop **Fr. Münter** skriver: »Petersen har været en meget duelig mand, der har dimitteret unge til universitetet, nu er han stokdøv og drikker, dog forretter sit embede upå-

klageligt« (fordi han holdt substitut).

I henhold til plakat af 5-7-1803 om fattigforsørgelse¹⁰⁾ opkrævede man bidrag til fattigvæsenet efter hartkorn, men embedsmænd, forpagtere med flere pålignede sig selv et større bidrag. Her ser vi, at Henrich Petersens bidrag på 2 Rigsbankdaler godt kan tåle sammenligning med sognepræstens.

Den gamle degnebolig med tilbygget skolestue i 1742 forfaldt mere og mere, og ved skolesynet 1805 blev den erklæret så brystfældig, »at den ikke mere kan istandsættes«. Og sådan fortsattes skolens tilstand indtil 1830. Men da havde Henrich Petersen også været død i 3 år. Vi kan forstå, at han de senere år boede under ringe forhold. Hjemmet og den daglige husførelse gik i forfald, da han i 1807 mistede sin kone.

Når det stadig trak ud med en forbedring af degnegården, hang det sammen med den nye skolelov, »anordningen af 29. juli 1814 om almueskolevæsenet«, som bestemte, at degneembederne skulle ophæves, og degneindkomsterne skulle derefter ophæves og fordeles mellem samtlige skolelærere i pastoratet¹¹⁾. Her på stedet mellem Toksværd og Dysted skoler. Men den nye ordning kunne først træde i kraft, når den sidste degn afgik. Henrich Petersen valgte af økonomiske grunde at beholde embedet til sin død. Så havde han ialt fald et sted at bo, og nyordningen måtte vente på det.

Selv om Degnegården øverst til venstre i billedet er nyere end Henrich Petersens bolig fornemmer man det miljø, hvori degnen virkede.

Den 16. januar 1827 døde Henrich Petersen 79 år gammel og blev begravet d. 19. januar. Det ser ud til, at han de sidste mange år blev passet af substituten Hans Lind, der boede i degnegården med sin familie. Det blev også Lind, der arrangerede begravelsen. Men det var familien med Henrich Petersens svigersøn, postmester N. T. Thomsen i Ringsted, i spidsen, der bestod begravelsen. Han sendte bud til sin kollega, postmester og købmand J. N. Witte i Næstved, og fik ham til at levere traktementet. Wittes regning er bevaret i skifteforretningen, og den viser, at der medgik 2 lispund (32 pund) ris, kanel, allehånde, 2 lispund klipfisk, sennep, sagogryn, rosiner, citroner, kaffe, kandis og tobak m.m.

Alle Toksværd bys beboere deltog i begravelsen, først i kirken og derefter i degnegården ved traktementet. Det blev et stortslået farvel til den sidste degn i sognet.

Regning

*Et fejningsregi Thomsen i Ringsted som de andre som alle
Camerationer og indtægter fra Bredstræde og Mellemste Lind i
København, det Omvendte med alle de andre Regninger i Næstved.*

Art	Antal	Pris	Summa
200	200	1/2	100
100	100	1/2	50
50	50	1/2	25
25	25	1/2	12 1/2
12 1/2	12 1/2	1/2	6 1/4
6 1/4	6 1/4	1/2	3 1/8
3 1/8	3 1/8	1/2	1 5/8
1 5/8	1 5/8	1/2	7/8
7/8	7/8	1/2	7/16
7/16	7/16	1/2	7/32
7/32	7/32	1/2	7/64
7/64	7/64	1/2	7/128
7/128	7/128	1/2	7/256
7/256	7/256	1/2	7/512
7/512	7/512	1/2	7/1024
7/1024	7/1024	1/2	7/2048
7/2048	7/2048	1/2	7/4096
7/4096	7/4096	1/2	7/8192
7/8192	7/8192	1/2	7/16384
7/16384	7/16384	1/2	7/32768
7/32768	7/32768	1/2	7/65536
7/65536	7/65536	1/2	7/131072
7/131072	7/131072	1/2	7/262144
7/262144	7/262144	1/2	7/524288
7/524288	7/524288	1/2	7/1048576
7/1048576	7/1048576	1/2	7/2097152
7/2097152	7/2097152	1/2	7/4194304
7/4194304	7/4194304	1/2	7/8388608
7/8388608	7/8388608	1/2	7/16777216
7/16777216	7/16777216	1/2	7/33554432
7/33554432	7/33554432	1/2	7/67108864
7/67108864	7/67108864	1/2	7/134217728
7/134217728	7/134217728	1/2	7/268435456
7/268435456	7/268435456	1/2	7/536870912
7/536870912	7/536870912	1/2	7/1073741824
7/1073741824	7/1073741824	1/2	7/2147483648
7/2147483648	7/2147483648	1/2	7/4294967296
7/4294967296	7/4294967296	1/2	7/8589934592
7/8589934592	7/8589934592	1/2	7/17179869184
7/17179869184	7/17179869184	1/2	7/34359738368
7/34359738368	7/34359738368	1/2	7/68719476736
7/68719476736	7/68719476736	1/2	7/137438953472
7/137438953472	7/137438953472	1/2	7/274877906944
7/274877906944	7/274877906944	1/2	7/549755813888
7/549755813888	7/549755813888	1/2	7/1099511627776
7/1099511627776	7/1099511627776	1/2	7/2199023255552
7/2199023255552	7/2199023255552	1/2	7/4398046511104
7/4398046511104	7/4398046511104	1/2	7/8796093022208
7/8796093022208	7/8796093022208	1/2	7/17592186044416
7/17592186044416	7/17592186044416	1/2	7/35184372088832
7/35184372088832	7/35184372088832	1/2	7/70368744177664
7/70368744177664	7/70368744177664	1/2	7/140737488355328
7/140737488355328	7/140737488355328	1/2	7/281474976710656
7/281474976710656	7/281474976710656	1/2	7/562949953421312
7/562949953421312	7/562949953421312	1/2	7/1125899906842624
7/1125899906842624	7/1125899906842624	1/2	7/2251799813685248
7/2251799813685248	7/2251799813685248	1/2	7/4503599627370496
7/4503599627370496	7/4503599627370496	1/2	7/9007199254740992
7/9007199254740992	7/9007199254740992	1/2	7/18014398509481984
7/18014398509481984	7/18014398509481984	1/2	7/36028797018963968
7/36028797018963968	7/36028797018963968	1/2	7/72057594037927936
7/72057594037927936	7/72057594037927936	1/2	7/144115188075855872
7/144115188075855872	7/144115188075855872	1/2	7/288230376151711744
7/288230376151711744	7/288230376151711744	1/2	7/576460752303423488
7/576460752303423488	7/576460752303423488	1/2	7/1152921504606846976
7/1152921504606846976	7/1152921504606846976	1/2	7/2305843009213693952
7/2305843009213693952	7/2305843009213693952	1/2	7/4611686018427387904
7/4611686018427387904	7/4611686018427387904	1/2	7/9223372036854775808
7/9223372036854775808	7/9223372036854775808	1/2	7/18446744073709551616
7/18446744073709551616	7/18446744073709551616	1/2	7/36893488147419103232
7/36893488147419103232	7/36893488147419103232	1/2	7/73786976294838206464
7/73786976294838206464	7/73786976294838206464	1/2	7/147573952589676412928
7/147573952589676412928	7/147573952589676412928	1/2	7/295147905179352825856
7/295147905179352825856	7/295147905179352825856	1/2	7/590295810358705651712
7/590295810358705651712	7/590295810358705651712	1/2	7/1180591620717411303424
7/1180591620717411303424	7/1180591620717411303424	1/2	7/2361183241434822606848
7/2361183241434822606848	7/2361183241434822606848	1/2	7/4722366482869645213696
7/4722366482869645213696	7/4722366482869645213696	1/2	7/9444732965739290427392
7/9444732965739290427392	7/9444732965739290427392	1/2	7/18889465931478580854784
7/18889465931478580854784	7/18889465931478580854784	1/2	7/37778931862957161709568
7/37778931862957161709568	7/37778931862957161709568	1/2	7/75557863725914323419136
7/75557863725914323419136	7/75557863725914323419136	1/2	7/151115727451828646838272
7/151115727451828646838272	7/151115727451828646838272	1/2	7/302231454903657293676544
7/302231454903657293676544	7/302231454903657293676544	1/2	7/604462909807314587353088
7/604462909807314587353088	7/604462909807314587353088	1/2	7/1208925819614629174706176
7/1208925819614629174706176	7/1208925819614629174706176	1/2	7/2417851639229258349412352
7/2417851639229258349412352	7/2417851639229258349412352	1/2	7/4835703278458516698824704
7/4835703278458516698824704	7/4835703278458516698824704	1/2	7/9671406556917033397649408
7/9671406556917033397649408	7/9671406556917033397649408	1/2	7/19342813113834066795298816
7/19342813113834066795298816	7/19342813113834066795298816	1/2	7/38685626227668133590597632
7/38685626227668133590597632	7/38685626227668133590597632	1/2	7/77371252455336267181195264
7/77371252455336267181195264	7/77371252455336267181195264	1/2	7/154742504910672534362390528
7/154742504910672534362390528	7/154742504910672534362390528	1/2	7/309485009821345068724781056
7/309485009821345068724781056	7/309485009821345068724781056	1/2	7/618970019642690137449562112
7/618970019642690137449562112	7/618970019642690137449562112	1/2	7/1237940039285380274899144224
7/1237940039285380274899144224	7/1237940039285380274899144224	1/2	7/2475880078570760549798288448
7/2475880078570760549798288448	7/2475880078570760549798288448	1/2	7/4951760157141521099596576896
7/4951760157141521099596576896	7/4951760157141521099596576896	1/2	7/9903520314283042199193153792
7/9903520314283042199193153792	7/9903520314283042199193153792	1/2	7/19807040628566083983886307584
7/19807040628566083983886307584	7/19807040628566083983886307584	1/2	7/39614081257132167967772615168
7/39614081257132167967772615168	7/39614081257132167967772615168	1/2	7/79228162514264335935545230336
7/79228162514264335935545230336	7/79228162514264335935545230336	1/2	7/15845632502852867187109060672
7/15845632502852867187109060672	7/15845632502852867187109060672	1/2	7/31691265005705734374218121344
7/31691265005705734374218121344	7/31691265005705734374218121344	1/2	7/63382530011411468748436242688
7/63382530011411468748436242688	7/63382530011411468748436242688	1/2	7/126765060022822937496872485376
7/126765060022822937496872485376	7/126765060022822937496872485376	1/2	7/253530120045645874993748970752
7/253530120045645874993748970752	7/253530120045645874993748970752	1/2	7/50706024009129174998748970752
7/50706024009129174998748970752	7/50706024009129174998748970752	1/2	7/10141204801825834997548970752
7/10141204801825834997548970752	7/10141204801825834997548970752	1/2	7/20282409603651669995097941504
7/20282409603651669995097941504	7/20282409603651669995097941504	1/2	7/40564819207303339990195883008
7/40564819207303339990195883008	7/40564819207303339990195883008	1/2	7/81129638414606679980391766016
7/81129638414606679980391766016	7/81129638414606679980391766016	1/2	7/16225927682921335970783532032
7/16225927682921335970783532032	7/16225927682921335970783532032	1/2	7/32451855365842671941566864064
7/32451855365842671941566864064	7/32451855365842671941566864064	1/2	7/64903710731685343883133728128
7/64903710731685343883133728128	7/64903710731685343883133728128	1/2	7/129807421463706877766267562256
7/129807421463706877766267562256	7/129807421463706877766267562256	1/2	7/259614842927413755532535044512
7/259614842927413755532535044512	7/259614842927413755532535044512	1/2	7/519229685854827511065070089024
7/519229685854827511065070089024	7/519229685854827511065070089024	1/2	7/1038459371709655022130140178048
7/1038459371709655022130140178048	7/1038459371709655022130140178048	1/2	7/2076918743419310044260280356096
7/2076918743419310044260280356096	7/2076918743419310044260280356096	1/2	7/4153837486838620088520560712192
7/4153837486838620088520560712192	7/4153837486838620088520560712192	1/2	7/8307674973677240177041121424384
7/8307674973677240177041121424384	7/8307674973677240177041121424384	1/2	7/1661534994735448035408242848768
7/1661534994735448035408242848768	7/1661534994735448035408242848768	1/2	7/3323069989470896070816485697536
7/3323069989470896070816485697536	7/3323069989470896070816485697536	1/2	7/6646139978941792141632971395072
7/6646139978941792141632971395072	7/6646139978941792141632971395072	1/2	7/13292279957883584283265942790144
7/13292279957883584283265942790144	7/13292279957883584283265942790144	1/2	7/26584559915767168565311885580288
7/26584559915767168565311885580288	7/26584559915767168565311885580288	1/2	7/53169119831534337130623771160576
7/53169119831534337130623771160576	7/53169119831534337130623771		

Sortering

I 1983 gennemgik vi hele Farvergade-fundet, som omfatter godt 1,5 tons pottekår, som led i en generel gennemgang af museets jordfundssamlinger. Flere forskellige forhold ved fundet fremgik tydeligt ved denne lejlighed.

For det første, må hele fundet idag betragtes som et opsamlingsfund. Det hænger sammen med, at udgravningerne er foretaget så tidligt, at byarkæologiske udgravningsmetoder ikke, eller knap, var udviklet. Samtidig foregik udgravningerne under meget presede vilkår. Det betyder imidlertid, at vi ikke har mulighed for at afgøre, hvorledes de forskellige skår og skårtyper har været indlejret i jorden i forhold til hinanden.

For det andet blev det ved det store sorteringsarbejde hurtigt klart, at fundet ikke er »rent«. Det indeholder meget store mængder materiale, som dels er ældre, dels er yngre end slutningen af 1500-årene, hvorfra de vigtigste hovedgrupper stammer. Resultatet af den nye gennemgang af Farvergade-fundet fremlægges i det følgende i korte træk.

Farvergade-fundets sammensætning fremgår af fig. 1, som er en opdeling efter formmæssige kriterier uden nærmere hensyntagen til datering. Som et middel til at skabe en fornemmelse af fundets omfang er det opgjort i kg. Ved en egentlig bearbejdelse af fundet i dets enkelte bestanddele vil dette naturligvis ikke være tilstrækkeligt, men må suppleres med andre måltagninger. Fundet kan sammenlagt karakteriseres som en blanding af affald fra en fliseproduktion fra slutningen af 1500-årene, affald fra en kakkelproduktion fra omkring 1600 og endelig store mængder almindeligt husholdnings- og byggeaffald fra et større tidsrum, som rækker fra middelalder til 1700- og 1800-årene. I den sidste gruppe indgår et lille indslag af fejlbrændte skår fra stjertpotter og fade. Tilsvarende indslag findes i fund fra andre steder i byen f.eks. Sandbakken, Grønnegade og Ringstedgade. Vi skal i det følgende se nærmere på de to store hovedgrupper fliser og kakler, som begge er produceret på fundlokaliteten.

Pottemagere, flisemagere og kakkelmagere

Ved en pottemager forstår vi normalt en håndværker, som former ler til potter og fade ved at dreje det op på en

Gulvflise med lilje, i hjørnerne udsnit af rosetter, som fremkommer ved sammenlægning af flere fliser, rødler med tinglasur i farverne hvid, gul, grøn og blå.

fliser, herunder fejlbrændinger	310 kg	20%
kakler, herunder fejlbrændinger	420 kg	27%
anden keramik	810 kg	53%
anden keramik omfatter:	400 kg	heraf 5 kg fejlbrændte
stjertpotter, ørekrukker o.l.	170 kg	heraf 2 kg fejlbrændte
fade		
andet lertøj	90 kg	
teglsten	90 kg	
byggningsrelieffer, 1500-årene	30 kg	
importeret lertøj, hvidt godt	20 kg	
jydepotter	7 kg	
stentøj m.m.	6 kg	
	810 kg	heraf 7 kg fejlbrændte

Fig. 1. Tabellarisk oversigt over keramikken fra Farvergade-fundet, Næstved.

drejeskive eller på anden måde opbygge det i fri luft. En pottemager er en højt specialiseret håndværker, som er under oplæring i meget lang tid. Der findes imidlertid keramikere, der arbejder med ler på andre måder.

En af dem er flisemageren, hvis ar-

bejde nærmest er i slægt med teglmagerens på teglværket. Flisemagerne støber eller skærer fliser og efterbehandler dem med kniv, skæretråd og skabeloner.

En anden er kakkelmageren, som arbejder ved at presse leret med i forme, udskåret af billedskærere eller taget som aftryk af andre kakler.

Alle keramikere må mestre brændingens vanskelige kunst, men den keramikere, som presser kakler i forme, er ikke nødvendigvis i stand til at dreje en stjertpote eller et fad på en drejeskive. Denne skelnen mellem forskellige grene indenfor fremstilling af keramik er vigtig for forståelsen af Farvergade-fundet.

Fliser

Gulvfliser udgør 20% af Farvergade-fundet. Fliserne er alle lavet af rødler.

Nogle fliser er uglaserede, andre er blyglaserede i grønne farver, atter andre er tinglaserede i en række farver: hvid, gul, blå, grøn og brun.

Materialet omfatter blanke fliser, fliser med liljemotiv i flere udgaver, presset i leret ved hjælp af skabeloner, og fliser med udskårne skriftbånd, beregnet til gravplader, den keramiske økonomiudgave af de kostbare gravsten af gotlandsk kalksten, som vi kender fra kirkerne.

Flisemageren har brugt tinglasur på liljefliserne og på gravfliserne. Samme typer findes også med grøn blyglasur. I materialet indgår en del skår fra udtjente stjertpotter, hentet i køkkenet. Dem har flisemageren brugt til at brænde fritter i ved fremstillingen af tinglasuren, idet han har gjort dem til en slags smeltingediger ved at forsyne dem med en foring af sand.

Blandt gravfliserne findes der ikke en eneste med et årstal, men fra tilsvarende fliser, fundet i Ringsted, kendes årstal fra 1570'erne og 1580'erne, og de må indtil videre antyde en tilsvarende datering af fliseproduktionen i Farvergade. At der virkelig er tale om produktion her, derom vidner de mange fejlbrændinger og sammenbrændte stabler af fliser.

Kakler

Kakler udgør 27% af Farvergade-fundet.

I dette kakkelmateriale indgår skår af kakler, som er endt på stedet sammen med andet husholdnings- og bygge-affald, herunder også importerede kakler fra sydligere egne.

Den altovervejende del af materialet er imidlertid fejlbrændinger, som vidner om kakkelproduktion på stedet. Materialet er grupperet, og vigtige grupper er: Kvadratiske kakler med evangelisterne og andre bibelske per-

soner (80 kg), rektangulære kakler med 9 scener fra lignelsen om den fortabte søn (7 kg), rektangulære kakler med forskellige dekorationer bygget på rombe-figuren (30 kg) og endelig rektangulære, halvcylindriske kakler uden dekoration (153 kg).

De blyglaserede kakler er enten grønne eller sorte. Der findes ikke ét eneste tinglaseret skår i hele materialet. Mange skår er uglaserede, enten fordi der er tale om kakler, der gik i stykker ved forglødningen, eller fordi de var beregnede til at få ovnsværite ligesom de støbte jernovne, der kom frem i bedre boligkultur omkring 1600. Dermed kan visse af de uglaserede kakler være billige paralleller til de sortglaserede kakler.

Vi kan ikke afgøre, om de grønne og sorte kakler afspejler en lang produktionsperiode, hvor de sorte afløser de grønne omkring 1600 - eller om de er fremstillet sideløbende, idet de grønne var beregnede til reparationsarbejder på ældre ovne.

Forholdet mellem flise- og kakkelproduktion

Er det nu den samme håndværker, som har lavet fliserne og kaklerne?

Flisemageren kendte kunsten at lave tinglasur, som betyder, at glasuren bliver flerfarvet. Der findes imidlertid ik-

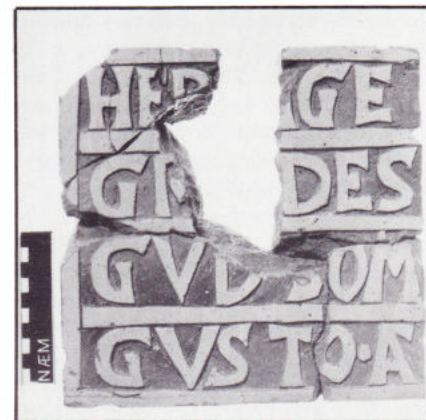
ke ét eneste kakkelskår med tinglasur. Hvis flisemageren og kakkelmageren var én og samme person, så burde der i så store skårmængder, som der her er tale om, indgå tinglaserede kakkelskår. Tinglaserede kakkellovne var nemlig i høj kurs i 1500-årene og blev importeret i dyre domme fra Tyskland.

Fra hele Næstved kender vi idag kun to tinglaserede kakler, en fra Sandbjerg og en fra Helligåndshuset kirkegård.

Der er derfor stor sandsynlighed for, at vi i Farvergade-fundet står overfor to håndværkere: Flisemageren, som kendte tinglasuren og brugte den på de fliser, der var hans gebet - og kakkelmageren, som har bandet stygt over at han ikke kunne få tinglasuropskriften fra flisemageren.

Hvem af de to er da ældst?

Vi er så heldige at kunne afgøre dette spørgsmål ved et direkte bevis: I fundet indgår en del uglaserede liljefliser, som sekundært er anvendt som mellemlæg ved stabling i ovnen af halvcylindriske kakler, der fik grøn blyglasur ved brændingen. Flisemageren er altså relativt ældst af de to, og forholdene tyder på, at han er død, da kakkelmageren flytter ind på området og starter sin egen produktion. Med sans for det praktiske brugte kakkelmageren de halvfærdige fliser, som flisemageren havde efterladt. Men tinglasuren tog flisemageren med sig i graven.

Gravflise med udsnit af større tekst, rødler med gul belægning, uglaseret, men med klar blyglasur på den ene kant.

Kakkel med evangelisten Johannes og hans ørn, rødler, fejlbrændt, med brunviolet til sort blyglasur.

Kakkel med scene fra lignelsen om den fortabte søn: sønnen i horehuset, rødler, ikke glaseret.

Sammenfatning

Farvergade-fundet består altså af flere bestanddele.

For det første affaldet fra en fliseproduktion, hvori der sideløbende er anvendt blyglasur og tinglasur. Denne produktion kan antydningvis dateres til tiden omkring 1575 med en vis margin til begge sider.

For det andet affald fra en kakkelproduktion, hvori der udelukkende er anvendt blyglasur. Denne produktion er yngre end fliseproduktionen. Mange sorte kakler trækker produktionen op i tid til omkring 1600, men med rødler i 1500-årenes grønne ovne. For det tredje, og som den største gruppe, almindeligt husholdnings- og byggeaffald, som i datiden endte indenfor ejendommenes egne grænser i stedet for at blive kørt væk til lossepladser, som vi kender fra senere tider. Dette affald rækker fra middelalder frem til 1800-årene, og det indeholder bl.a. indslag af fejlbrændt

Gulvflise med lilje, samme motiv og skabelon som den tinglaserede flise, rødler, med aftryk af 8 buede kakler og grønlig blyglasur på alle flader.

lertøj fra en pottemager, som iøvrigt ikke kan placeres nærmere for indeværende.

Hvad blev der så af Laurits Pottemager og fajancen?

Ja, skal man forbinde Laurits med en af Farvergade-produktionerne, så må det blive kaklerne. Vi ved nemlig, at Laurits Pottemagers svend i 1586 reparerede en kakkelovn i Boderne, og i 1596 leverede Laurits en kakkelovn til

kapellanboligen ved Sct. Peders kirke. Æren for fajancen må dermed tilskrives den i øvrigt ukendte flisemager i Farvergade. Han tog sine opskrifter med sig i graven, og næste gang, der arbejdes med tinglasur i Danmark er i 1722 på fajancefabrikken i Store Kongensgade i København, men det er en helt anden historie.

Palle Birk Hansen

GENBRUG

Bag en overpudsning på baghuset i Ringstedgade 3 i Næstved har i mange år gemt sig en meget speciel mur. I sommeren 1987 blev denne puds fjernet i forbindelse med en istandsættelse af huset. Afhugningen afslørede et stykke interessant »genbrugsmur«. Muren får nu lov til at stå synlig, og dermed fortælle en gammel genbrugshistorie.

Baghuset, hvori dette stykke mur befinder sig, er fra ca. 1860. Der har dog også langt tidligere ligget bygninger her. Bygninger som har været til-

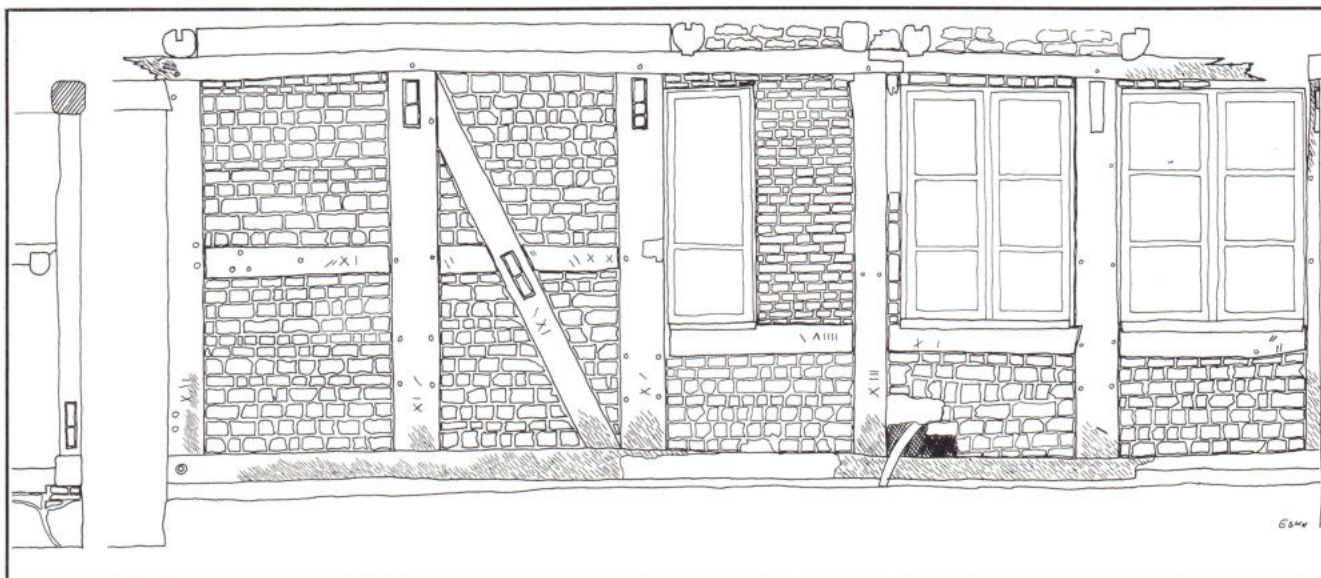
knyttet den købmandsgård og dermed den handel, som gennem 1700-årene er foregået her. Men det er altså først, da murer Peter Christian Kallehauge omkring 1860 kommer til byen fra Haderslev, at han opfører den nuværende bygning. I 1865 beskrives huset første gang i en skriftlig kilde, som vi kender det - med kælder, kvist, port og det hele.

Forsiden er fra 1860'erne

Hele baghuset er opført i bindingsværk. Når man ser huset fra forsiden - ud mod gården - overrasker det ikke, at der er tale om relativt nyt bindings-

værk. Det ses straks i den uregelmæssige fagdeling, tømmerets dimensioner og vinduesplaceringen. Går man lidt tættere på, er der flere andre småting, som yderligere understreger denne tidsfæstelse. Alt tømmeret er f.eks. affaset, vinduerne - som tilsyneladende er de originale - er i sprosser og poste profilet, som vi kender det fra denne periode. Ruderne er også af en tilpas størrelse og endelig er tavlene også muret ud med retkantede normalsten.

Alt peger derfor i retning af, at hovedparten af huset faktisk er fra midten af det forrige århundrede. Det passer også godt sammen med, hvad de skriftlige kilder viser.

Opmåling af den fritlagte del på baghusets haveside 1:50. Byg. Reg. juli-87. (NÆM 83:136).

Bagsiden er ældre

På grund af denne sikre tidsfæstelse af forsiden er det da også overraskende, at finde en så totalt anderledes bagside. Og som det fremgår af opmålingstegningen, er den nylig frilagte del af bagsiden helt speciel.

Her er bindingsværket af en hel anden og betydelig kraftigere dimension. Og så er det egetømmer. Også tavlene er meget forskellige fra forsiden. De indeholder munkesten, normalsten og flensborgsten i en skøn forvirring. Dertil kommer, at kun ganske få af disse sten er hele. De er faktisk alle sammen kun brokker.

At forklare denne mur kræver en nærmere undersøgelse. Umiddelbart så det ud som om, at vi her har med et stykke betydeligt ældre mur at gøre. Betydelig ældre end forsiden i hvert fald. Fagtakten her er identisk med den, vi kender fra 16-1700-årenes bindingsværk. Alene dette peger mod at muren er fra denne tid. Måske har den gode Kallehaug ikke bygget et helt nyt hus, men blot bygget videre på et allerede eksisterende. Tanken er nærliggende, også p.g.a. vinduernes placering. De er af samme type som på forsiden, hvilket tyder på at de er samtidige. Desuden tyder en ommuring af et par af dem, på at de er isat en eksisterende mur, altså tilpasset et givent stolpemellemrum. Det faktum at løsholterne under vinduerne er sænket i forhold til deres første placering, peger på det samme. Udbygningen af vinduerne må af de nævnte grunde være sket samtidig med ombygningen af forsiden.

Tømmeret er endnu ældre

Ser man nærmere på selve tømmeret, kommer det frem, at det er endnu ældre

end både vinduer og resten af muren.

De tømmermærker, som med et stemmejern er lavet i hvert enkelt stykke træ, passer ikke sammen, som de burde. Naglehullerne fra samlingerne findes også i et langt større antal, end det er nødvendigt. Og mange bruges ikke længere. Der er desuden flere steder ekstra taphuller, specielt lige under tagremmen. Disse ting beviser, at der faktisk er tale om genbrugstømmer. Da to af stolperne (nr. 1 og 4 fra venstre) i dimensionen er forskellig fra de øvrige, må der være tale om en sammenstykning af flere tidligere anvendte konstruktioner.

De ekstra taphuller ligner hullerne til knægte, som i visse konstruktioner er påsat, for at bære en udkrægning af f.eks. taget. Naglehullerne og en række ikke synlige taphuller viser, at der i den oprindelige konstruktion har været skråbånd mellem stolperne. Eftersom disse to elementer fortrinsvis er kendte fra gadefacader, må vi konkludere, at dette bindingsværk er hentet fra et gadehus.

Samtidig ved vi, at det en overgang i 1700-årene var almindeligt af forskellige årsager at fjerne gadehusenes øverste etage. Fra brandtaksationerne ved vi, hvornår der først byggedes et hus på

Gården og baghuset, Ringstedgade 3, lige omkring århundredeskiftet. Fotografieret af E. Arnholt (NÆM: Neg. nr. 56-11).

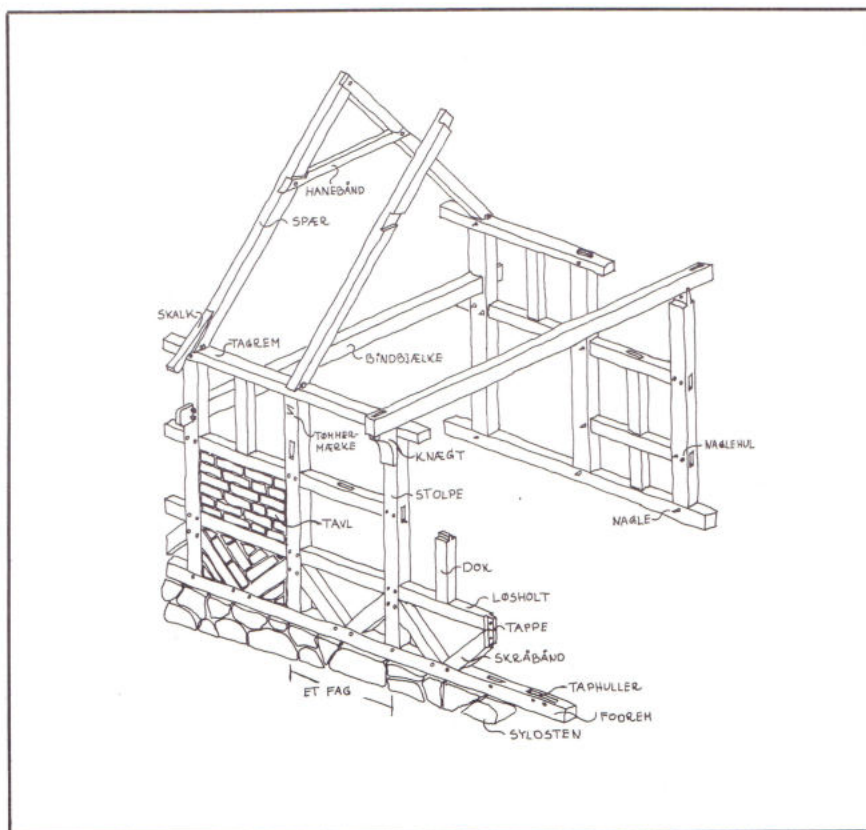
dette sted. Det er mellem 1781 og 1791. I denne periode har vi også kendskab til tre gadehuse i byen, som fik aftaget 1. salen. Det er derfor nærliggende at tro, at tømmeret stammer fra en af disse ombygninger.

Endnu en brik til historien

Når man sammenholder disse oplysninger, står alt mere klart. Vi står simpelthen overfor et godt gammeldags genbrugsprojekt. I sine bestræbelser på at spare ressourcer har bygherren i slutningen af 1700-årene samlet en række byggematerialer, som allerede havde været brugt en gang. Han har så stykket dem sammen til sin »nye« stald i købmandsgården.

Hele denne opdagelse er blot endnu et element i den historie, som dette hus har gennemlevet. Ved hjælp af såvel selve huset som de skriftlige efterretninger kan fortælles utroligt meget om netop dette sted. Her har mange spændende mennesker huseret gennem tiden. Altsammen er nok en fortælling værd, men her lader vi det blive ved denne lille brik. Derfor må f.eks. fr. Boyes skole og Chr. Bonnesens tivoli ligge til en anden gang.

Eske Møller

Principskitse af bindingsværkskonstruktion.

PRAMFART PÅ SUSÅEN

Da Bygningsregistreringen i august måned, på teknisk forvaltning søgte efter materiale om haven og Susåen, fandt vi bl.a. dette kort. Kortet viser åen og den Danneskjoldske Kanal, fra Stridsmølle til Næstved havn, med trækstier, sluser o.s.v...

Kortet er »combineret efter matrikuls-kortene samt niveleret i året 1866 ved C. Smith Landinspecteur«. Dette kort, samt bogen »Historisk samfund for Præstø Amt, Årbog 1986 som er skrevet af J. Ingemann Pedersen, har inspireret til denne artikel.

Kanalen

Kanalen blev anlagt, for at lette transporten af brænde fra de store midtsjællandske skove til Karrebæksminde, og derfra videre til København, hvor der var stor nød bl.a. m.h.t. brændsel. På »aksel« var transporten besværlig, da vejene var dårlige året rundt, og det var kun en lille last, man på den måde kunne medbringe.

I forgrunden ses resterne af HOLLØSE sluse, og i baggrunden et nyere stigebord.

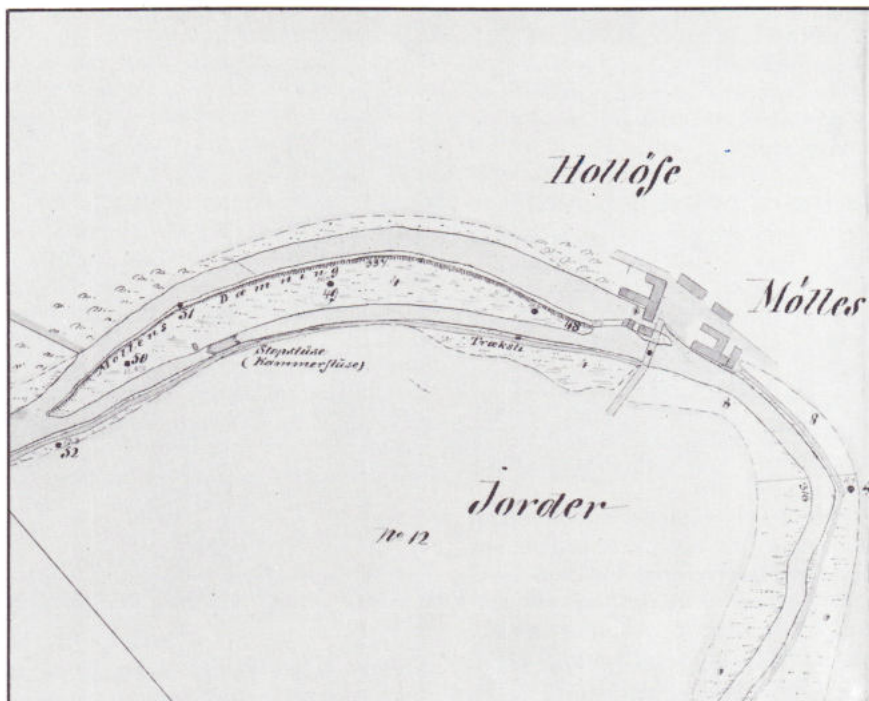

Derfor begyndte Christian Conrad Sophus greve Danneskjold-Samsøe at planlægge en kanal, som kom til at gå fra Stridsmølle ved Bavelse sø og til Næstved havn, hvorfra prammene kunne sejle videre til Karrebæksminde.

Kanalen var på de fleste steder kun en uddybning af åen, men på nogle steder gravede man en decideret kanal, bl.a. for at komme udenom Holløse Mølle og Maglemølle. Disse to steder samt ved Stridsmølle og Nåby var det nødvendigt at lave sluser. Det var også nødvendigt at anlægge en træksti, som var en forhøjning langs åen, lavet af grus og småsten. Den skulle bruges af de heste, der skulle trække prammene den lange vej langs åen.

Arbejdet, som blev betalt af greven, blev efter længere tids planlægning, startet tidligt på året i 1810.

At arbejdet har været hårdt, kan der ikke herske tvivl om. Der blev arbejdet året rundt, og når isen gjorde, at man ikke kunne arbejde på kanalen, fældede man tømmer i skovene. Alt arbejde blev udført med håndkraft, d.v.s. skovle, hakker, økser o.s.v., og det var arbejdernes fortjeneste, at kanalen kunne indvies den 11. september 1812. Kanalen blev taget i brug i de første måneder af 1813, arbejdet var dog ikke helt færdigt. I 1814 fra den 12. april til den 16. december arbejdedes der i døgndrift på at få slusen i Næstved færdig. Nogle af mændene pumpede vand ud om natten, og andre arbejdede på selve slusen om dagen. Den ville nemlig betyde at omlastning af prammene ikke længere ville være nødvendigt for at komme forbi Maglemølle, og videre forbi Næstved og ud i Fjorden. Turen over fjorden måtte man ro eller stage, hvis vinden ikke var gunstig.

Et udsnit af det 371 cm lange kort. Udsnittet viser området omkring HOLLØSE mølle.

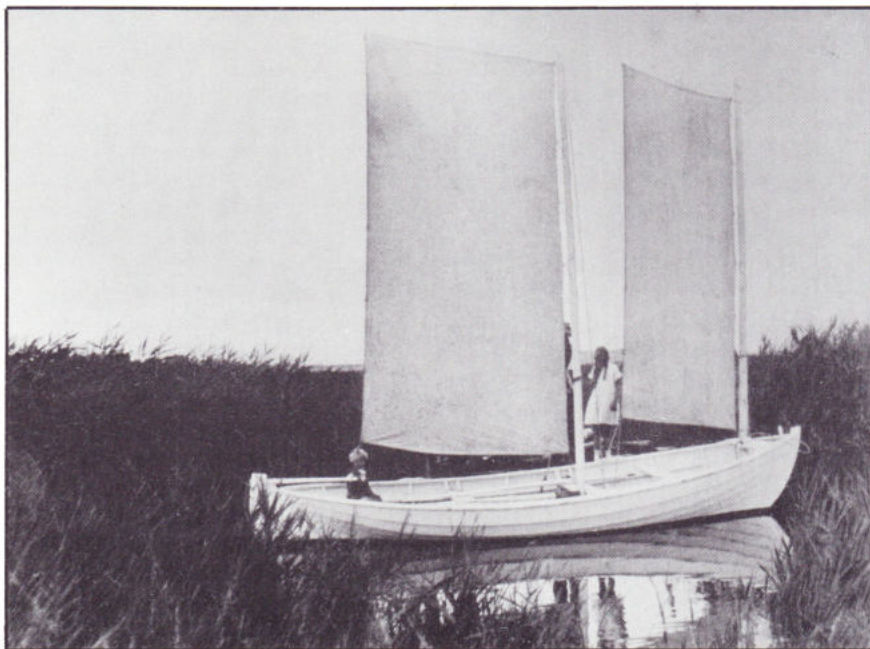
Pramfarten fortsatte gennem årene, men ikke uden problemer. Flere steder på åen, hvor der var ringe strøm, aflejredes sand, og man måtte ustanselig grave for at opretholde den nødvendige dybde. Landmændene var der også vrøvl med. Et klagepunkt var, at vandstanden på grund af sluserne til tider blev for høj. Et andet klagepunkt var at pramdragerne ikke altid brugte trækstien. I stedet tog de den korteste vej, og trådte derved ofte afgrøderne ned.

Pramfarten fortsatte til 1860'erne, hvorefter den langsomt holdt op. Men da var det meste materiel også ved at

forfalde (pramme, sluser, stier o.s.v.), og det ville have betydet øgede omkostninger at sætte det hele i stand. Samtidig kom nye transportmidler til og udkonkurrerede helt den gamle pramfart.

Idag er der kun få rester tilbage af det gamle kanalsystem. Man kan dog på steder langs åen stadig ane den gamle træksti, der ligger som en forhøjning i den ellers bløde engbund. Ligeledes kan man se resterne af kammersslusen ved Holløse.

Keld Enevoldsen Salminen

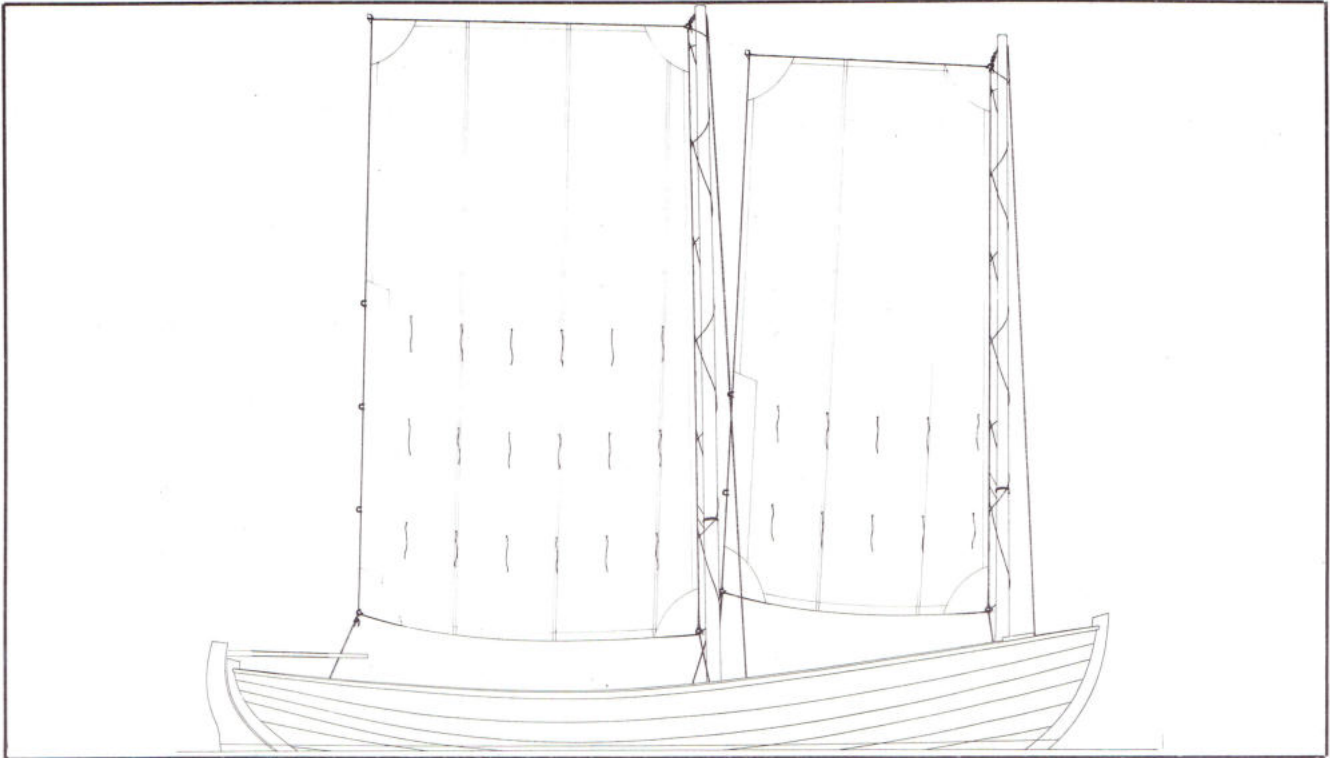

Smakkejollen Anna af Karrebæk er bygget omkring 1906 af skibsbygger Magnus Jakobsen i Karrebæksminde.

Jollen er bygget til lystsejls, men typen blev i området brugt til mange forskellige formål: fiskeri, transport, lodssejls m.m. Typen er karakteristisk for området, og derfor har Næstved Museum taget imod den (NÆM 82:100) med det formål at få den gjort sejldygtig efter en årrække på land.

Istandsættelsen og brugsretten er overdraget til Karrebæk Smakkelaug, som regner med at kunne søsætte jollen til Næstveds havnejubilæum i maj 1988.

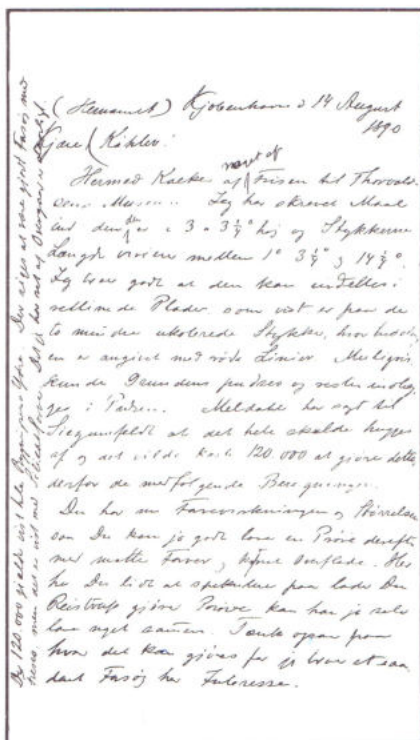
Smakkejollen Anna af Karrebæk i rorskoven ved Karrebæk, foto fra ca. 1930.

Opmåling med rekonstruktioner af arkitekt M.A.A. Morten Gøthche, Skibshistorisk Laboratorium, Roskilde.

TH. BINDESBØLL OG KÄHLER

Kjøbenhavn d 14. august 1890

1. side af Thorvald Bindesbølls brev til Hermann Kähler.

Side 1

Kjære Herman A Kähler

Hermed Kalker til noget af Frisen til Thorvaldsens Museum. Jeg har skrevet Maal ind den er 3° à $3\frac{1}{4}^\circ$ høj og Stykkernes Længde varierer mellem $1^\circ 3\frac{1}{4}''$ og $1^\circ 4\frac{1}{4}''$. Jeg tror godt den kan inddeles i retlinede plader, som vist er på de mindre ukolorerede Stykker, hvor Inddelingen er angivet med røde linier. Muligvis kunde Grunden pudses og Resten indlægges i Puds. Meldahl ¹⁾ har sagt til Siegmundfeldt ²⁾ at det hele skulle hugges af og det ville koste 120.000 at gjøre dette, derfor de medfølgende Beregninger. Du har nu Farvevirkningen og Størrelsen saa Du kan jo godt lave en Prøve derefter med matte farver og kornet Overflade. Her har Du lidt at spekulere paa lader du Reistrup gjøre Prøve kan han jo selv lave noget sammen. Tænk ogsaa paa hvad der kan gjøres for jeg tror et saadant Forsøg har Interesse.

(I marginen:) De 120.000 gjælder vist hele Bygningens Ydre. Der siges at være gjordt Forsøg med Fresco, men det er vist Silicatfarve. Det jeg har set af Overgaard ³⁾ er daarligt.

Side 2

Naturligvis bør egentlig Skovgaard ⁴⁾ eller Jerndroff ⁵⁾ gjøre det i Virkeligheden. Se nu på Frisen naar Du kommer hertil. Sagen sorterer under Fenger ⁶⁾. Maaske kan R faa lov til at kalkere efter Kartonnerne for at lave en Prøve. Farverne vil det volde mange Vanskeligheder at faa stemt sammen. Jeg tror ikke det vil være dumt at komme frem med Forsøg i denne Retning. Nu kan Du jo gjøre det både i Relief i glasserede og uglaserede og ligeledes i plane Flade. Det vilde se flot ud og vil for Dig være den letteste Maade at skilte paa. Hermed tillige Kalke af Løvefrisen og Bueskyttefrisen fra Susa (Persien) med de Oplysninger jeg har kunnet skaffe i Øjeblikket. Du har nu alle de Momenter jeg kan skaffe tilveje for at Du kan klistre noget op og jeg tænker saa nok at Du hitter på et eller andet. - Jeg haaber nu at have sørget tilstrækkeligt for Din Spekulationstrang.

(I marginen:) Nogle mener dog at frisen kan restaureres og bevares naar arbejdet sker med omhu.

Bindesbølls skitse af en bueskytte, som han sendte med brevet.

Side 4

Conversationslexikonet
Fragacant. af Astrologus rerus (Persien ikke Fragrant)
Astrologus erelicus (Grækenland)
Gummi som bruges af Apothekere, Konditorer og som?
Blodalbumin
Ægalbumin skal være dyrere end første (3 1/2 Mark pr. kilo) men bedre. Skal nu undersøge disse sager. Kjender du noget til dem. Med venlig Hilsen til Familien og Haab om Du er bedre
Din hengivne Thorvald Bindesbøll

Udskrift af brev fra Thorvald Bindesbøll⁸⁾ til Hermann A. Kähler d. 14. August 1890. Brevet findes i Kählersamlingens arkivalier.

I 1848 blev Thorvaldsens Museum åbnet for offentligheden. Arkitekten til museet var Michael Gottlieb Bindesbøll⁹⁾, far til Thorvald Bindesbøll. I 1850 var Jørgen Sonnes¹⁰⁾ frise, der udsmykkede bygningen, færdig. Frisen var udført i gennemfarvet puds, en teknik, man mente, passede til det danske klima; men allerede inden Sonnes død i 1890 var forfaldet så vidt fremskredet, at der var kræfter igang for at forny frisen.

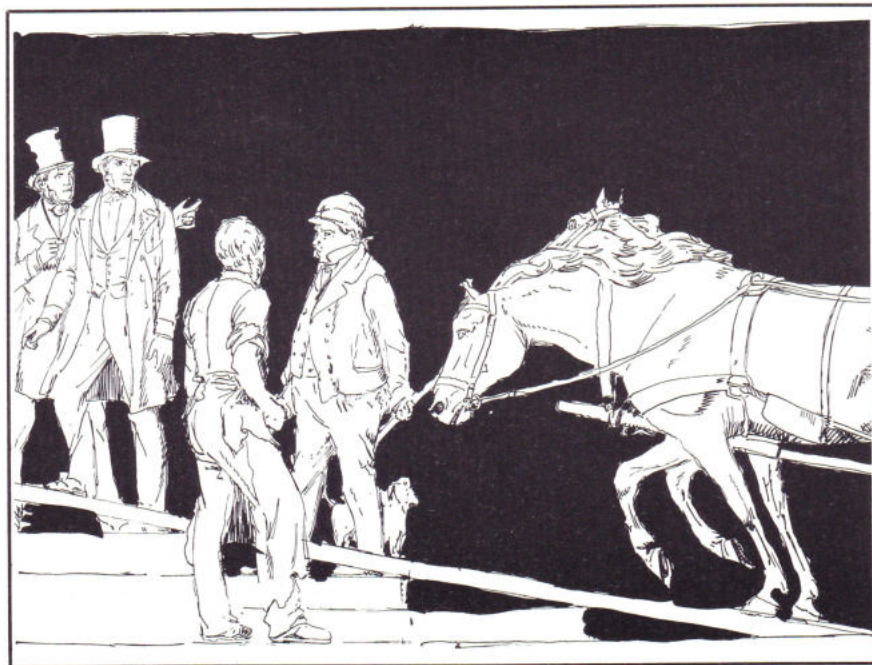
Brevet fra Thorvald Bindesbøll viser, at det blev overvejet, at udskifte den eksisterende frise med en keramisk og dermed mere holdbar.

Udsnit af frisen på Thorvaldsens museum, tegnet af Th. Bindesbøll.

Side 3

Iøvrigt venlig Hilsen fra Moder og Tak for Krukken. Ring vil jeg maaske faa se til imorgen da han holder Fødselsdag, det vil ærgre ham at blive overfaldet. Jeg er iøvrigt glad for mit lange Brev for jeg tror det er noget Du har rigtigt godt af at vælte dig med paa Sofaen. Idag stod der noget i Dagbladet om Skjoldene at det var første Gang det var lykkedes at hælde? Guld og Sølv ind paa Keramik. Jeg skal sende Dig Bladet. Karl Madsen⁷⁾ og Kone var her i gaar Aftes. De synes Godt Metal og Farven i den lille forsøvede Krukke. Jeg har sagt til Peter Magnussen at jeg skulle have et Fotografi af Dig og har ladet ham sætte det i Ramme. Jeg har lavet et Raisonement til Jerndorff. En Seng til Peter 1° 13" bred!! og et Monogram til samme. Farveskitserne i Friserne giver mere Karakteren end de er Nøjagtige. Tonerne ere gul, hvidgrågul, violet, ??? samt sort.

At Bindsbøll henvendte sig til Kähler var naturligt. Dels var fabrikken anerkendt dels arbejdede han i sommeren 1890 hos Kähler, hvor han havde fået indtryk af hvad man formåede. Der var en yderligere forbindelse til Næstved, nemlig Karl Hansen Reistrup,¹¹⁾ som Bindsbøll havde arbejdet sammen med hos Eifrig i Valby og som var blevet ansat hos Kähler i 1888.

De planer, der skitseredes i Bindsbølls brev, blev imidlertid ikke til noget. Først i 1950'erne blev resterne af frisen trukket af og overført til lærred og genskabt af Axel Salto¹²⁾.

Thorvald Bindsbølls eget ex-libris. Bindsbøll tegnede flere af disse ejermærker til bøger også for andre mennesker.

¹⁾ Meldahl, Ferdinand, (1827-1908), murer på Thorvaldsens Museum 1845 arkitektuddannet 1853. Direktør for akademiet medlem af borgerrepræsentationen i København.

²⁾ Siegumfeldt, evt. Herman Carl (1833-1912) maler.

³⁾ formentlig Overgaard, Christen Nielsen (1851-1929). Maler, dekoratør for Meldahl.

⁴⁾ Skovgaard, Joakim Frederik (1856-1933) maler, der menes højst sandsynligt JFS p.g.a. hans venskab med Thorvald Bindsbøll.

⁵⁾ Jerndroff, August Andreas (1846-1905), arkitekt. elev hos P. C. Skovgaard.

⁶⁾ Fenger, Ludvig Peter, (1833-1905), arkitekt. Stadsarkitekt i København.

⁷⁾ Madsen, Carl (Karl) Johan Wilhelm (1855-1938), maler, uddannet hos faderen og Vilh. Kynh.

⁸⁾ Bindsbøll, Thorvald, (1846-1908), arkitekt, skoledannende indenfor dekoration af bøger, sølv og keramik. Arbejdede hos Kähler i somrene 1890 og 1891.

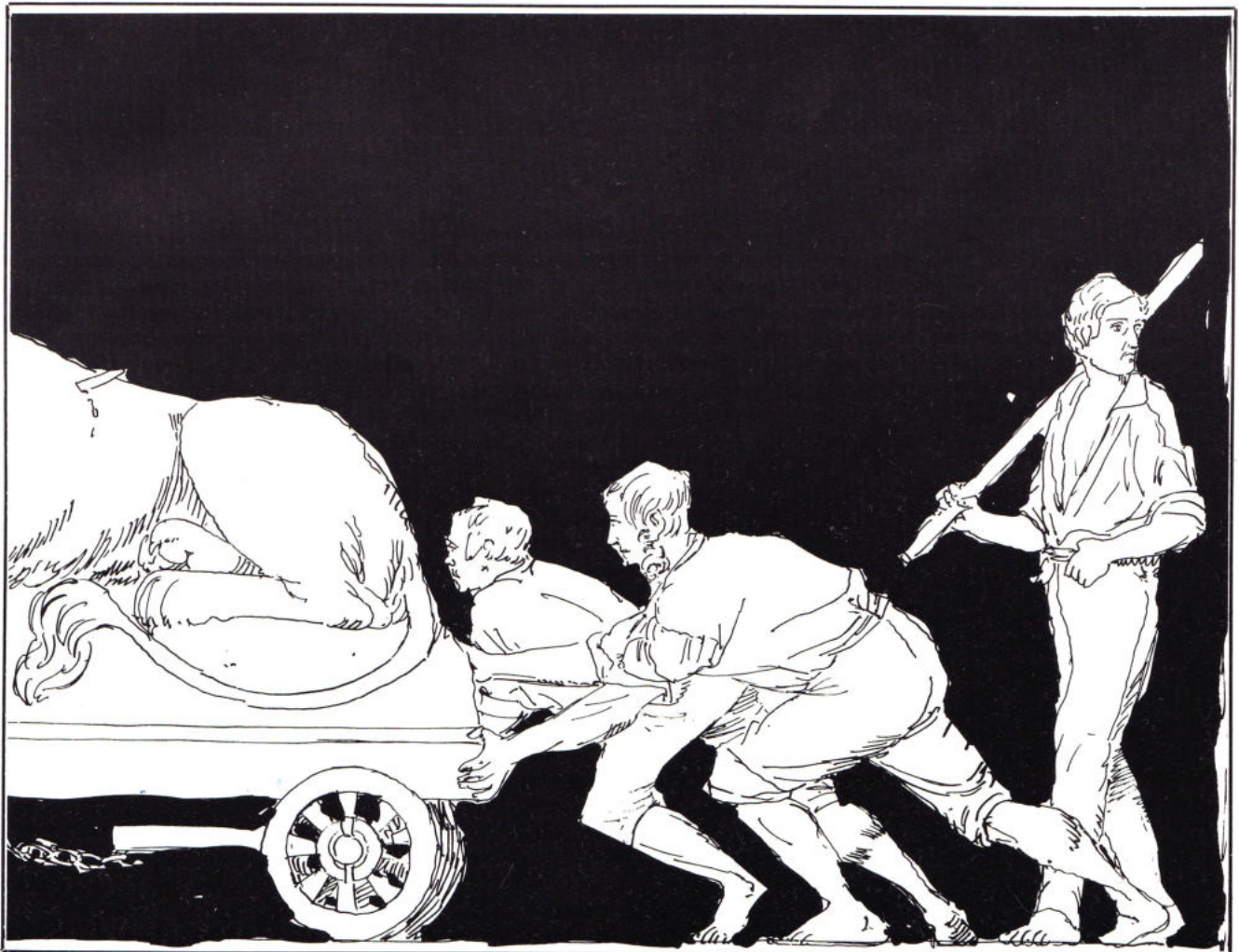
⁹⁾ Bindsbøll, Michael Gottlieb Birkner, (1800-1856) arkitekt, Bygningsinspektør i Holsten og for Jylland 1856 professor i bygningskunst ved akademiet. Arbejder i Næstved: Det gamle Rådhus på Hjultorvet og Løveapoteket.

¹⁰⁾ Sonne, Jørgen Valentin, (1801-90), maler, an-Gebauer.

¹¹⁾ Hansen Reistrup, Karl, (1801-90), maler, elev af sat hos Kähler fra 1888. Kunstnerisk leder til 1914.

¹²⁾ Salto, Axel, (1889-1961), maler, grafiker og keramiker. Elev af Julius Paulsen.

*Kresten Madsen
Eva Reinwald*

DEN FØRSTE INDUSTRI- VIRKSOMHED I NÆSTVED

- Og en af de sidste i bymidten.

Fabrikken blev grundlagt af Johan August Hermansen, han var oprindeligt murermester, men ansøgte alligevel i 1846 om næringsbrev som jernstøber i Næstved. Tilladelsen blev givet den 19. maj 1846, og derefter begyndte han opførelsen af sit jernstøberi i Grønnegade, dengang en af byens omfartsveje.

Det første anlæg

Det første Hermansen havde bygget var et beboelseshus til sig selv imellem 1834 og 1840. Det blev bygget på daværende matr. 85^c helt ned mod Grønnegade. Fabriksanlægget derimod blev placeret på daværende matrikel 70^a, meget diskret trukket tilbage på grunden.

Opdeling efter funktion

Det første anlæg kunne opdeles i tre sektioner. En til beboelse, ud mod Grønnegade, én til stald og vognport, og én til selve produktionen. Denne opdeling, som ikke blot var brugsmæssig, men også rent fysisk, blev i høj grad bibeholdt op gennem årene, omend den efterhånden udviskedes. Således kom nye funktioner til, og andre såsom beboelse og stalde gled ud.

Fremgang 1848-65

Skønt industrialismen endnu kun var i sin vorden i Danmark, var der blevet råd til og brug for nogle nybygninger allerede inden 1865. Staldsektionen var blevet tilført to bygninger, og udviklingen havde skabt behov for en langt større lagerkapacitet, end det oprindelige anlæg kunne opfylde. Derfor var der langs indkørslen fra Grønnegade blevet opført en ny magasinbygning. »Flovhed« over de »simple« fabriksbygninger bevirkede i dette og senere tilfælde, at man camouflerede magasinet med en »kulisse« d.v.s. en smal normalt udseende længe, der skulle skjule, at der var tale om en gemen lagerbygning.

Død

J. A. Hermansen døde i 1880, hvorefter sønnerne drev selskabet videre. I de følgende år begyndtes en maskinel produktion af bl.a. en række velren-

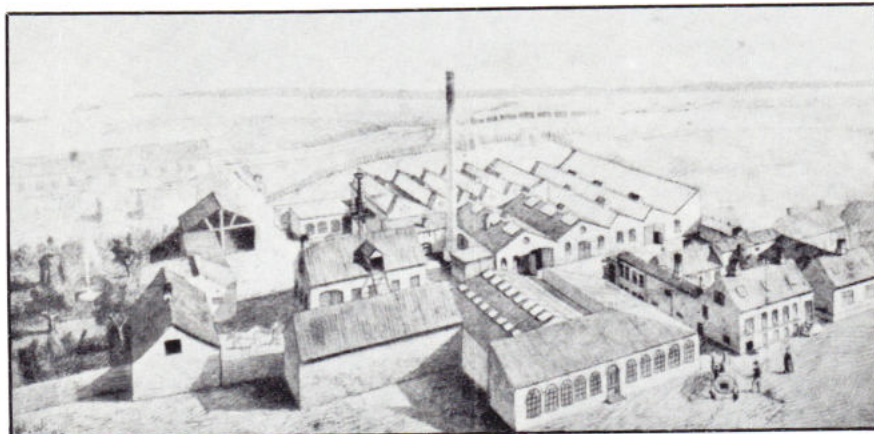

En af de første støbninger - en ovnplade. Billedet er fra D★F★J-Nyt nr. 2 1948, s. 2.

nomerede landbrugsmaskiner. Perioden bragte kun én ny bygning, nemlig det lille beboelseshus ud mod Grønnegade.

Brand!!!

I sensommeren 1896, ryddede en brand hele produktionsanlægget. Branden berørte dog ikke hverken beboelseshuse, magasiner, eller staldbygninger. Et nyt produktionsanlæg stod klart til fabrikens 50 års jubilæum i 1898, og herefter så hele anlægget nogenlunde ud som på illustrationen.

Det genopbyggede anlæg i 1898. (D★F★J-Nyt nr. 2 1948, s. 3).

Mod gaden til venstre ligger magasinerne, og til højre beboelsen. Oppe på grunden til højre de nye fabriksbygninger, og mod venstre staldsektionen (med løse heste) og helt til venstre et haveanlæg. Et lignende haveanlæg er også afmærket på den oprindelige grundplan, men det måtte vige pladsen for de nye bygninger i 1896-98.

- Lys over tekniske landvindinger

Anlægget var efter datidens normer hypermoderne, og rummede to i Næstved - absolutte nyskabelser indenfor teknik og arkitektur. De nye bygninger havde en langt større dybde og dækkede et langt større areal end deres forgængere, og stillede dermed krav om en langt større lystilgang, end man kunne sikre ved blot at have vinduer i ydervæggene. Derudover ville et konventionelt sadeltag p.g.a. bygningernes meget store dybde, have fået mildt sagt kolossale dimensioner. Løsningen på disse problemer kom fra datidens foregangsland på industriområdet - England. Med det karakteristiske takkede fabriksstag »shedtaget« kunne man lægge tag over meget store områder, og samtidig forsyne dem med rigelige mængder af dagslys gennem de lodrette nordvendte tagvinduer. Da disse bygninger blev bygget, var de de første af deres slags på egnen. Bygningerne rummede også en anden nyhed i Næstved, de var nemlig de første i byen med

elektrisk lysinstallation, iøvrigt med strøm fra fabrikkens egne generatorer.

De forenede jernstøberier. D*F*J

Fabrikken i Næstved, havde hidtil været selvstændig, men i 1906 sluttede brødrene sig, sammen med tre andre jernstøberier til »**De Forenede Jernstøberier**«, der var under ledelse af »**A/S Lange, H. P. Jepsen & Co. Svendborg-Aarhus**«. Af rationaliseringshensyn begyndtes herefter en fordeling af opgaverne mellem de enkelte fabrikker indenfor D*F*J.

- Varmt vand og frisk luft

Fabrikken i Grønnegade blev tildelt produktionen af elmotorer, forskellige centralvarmekedler, og ventilationsmateriel. Sidstnævnte skulle senere blive fabrikkens hovedproduktion. Omlægningen i produktionen medførte hurtigt at fabriksfaciliteterne måtte udvides og moderniseres. Perioden fra 1911 til 1916 blev derfor præget af en hektisk ombygningsaktivitet.

Nye tider - og en ny arkitekt

Ombygningsarbejdet blev i overvejen- de grad forestået af den nytillflyttede nyuddannede arkitekt m.a.a. Johannes Tidemand-Dal. Længen langs indkørs- lens venstre side blev forhøjet med en kontoretage, den gamle staldbygning blev moderniseret og forhøjet, den ene af tvillingebygningerne for enden af grønnegadeindkørslen blev forhøjet og totalt ombygget, og til sidst - i 1916 blev shedtagslængen til højre forlænget og forsynet med ny tagkonstruktion.

Giganternes sammenslutning

I 1927 blev D*F*J opkøbt af en kreds tilknyttet »**Anker Heegaard A/S, Frederiksværk**«, og sammensluttet hermed.

I løbet af de næste ca. 15 år blev stort set al støberifunktion indenfor det nye firma henlagt til Frederiksværk. Nogenlunde samtidig med sammenslutningen blev en toetagers modellagerbygning opført.

Konstruktionsafdelingen flyttes til Næstved

I 1946 flyttedes tegnestuer og konstruktionsafdeling til Næstved. Derfor sløjfede man i starten af 1950'erne beboelsen i stueetagen i Hermansens gamle hus til fordel for tegnestuer. Andre af lokaliteterne måtte også indrettes til nye formål. Men nyindretning af gamle lokaler kunne i længden ikke dække pladsbehovet.

Den nye svejsehal

I 1959 påbegyndtes opførelsen af en helt ny svejsehal. Så snart den var færdig, stod det klart at behovet havde vokset sig større end bygningen. Den måtte derfor allerede i 1961 forlænges. Arbejdet var færdigt i 1963, hvor man straks efter tog fat på at udvide konstruktionsafdelingen. Denne udvidelse skete ved at »kulisseybygningen« langs Grønnegade blev indrettet til tegnestuer. Samtidig blev også de sidste lejligheder i den gamle beboelsektion nedlagt. Det lille hus fra 1880'erne blev indrettet til funktionærfrokoststue. Kælderlejligheden i Hermansens gamle hus, der havde tjent til portnerbolig, blev indrettet til lustryksrum og tegningsarkiv.

125 år

Hermed er ringen sluttet, med Hermansens bolig fra 1834-40 og den nye svejsehal fra 1959-63 er et bygningsudviklingsforløb på ca. 125 år fuldendt.

Anlægget idag

Anlægget idag er en enestående oplevelse for den iagttager, der med åbne sanser bevæger sig igennem det. Enestående fordi anlægget rummer bygninger i et kontinuerligt spænd over 125 år, og enestående fordi anlægget så at sige er knopskudt, d.v.s. at det nye hele tiden er kommet til ved siden af det gamle. Derfor vil man i anlægget kunne opleve 125 års udvikling i produktionsforhold og arkitektoniske udtryk. Fabriksområdet kan deles op i tre bygningsgrupper, adskilt - og holdt sammen - af tre pladser og tildels også et gadenetlignende mønster.

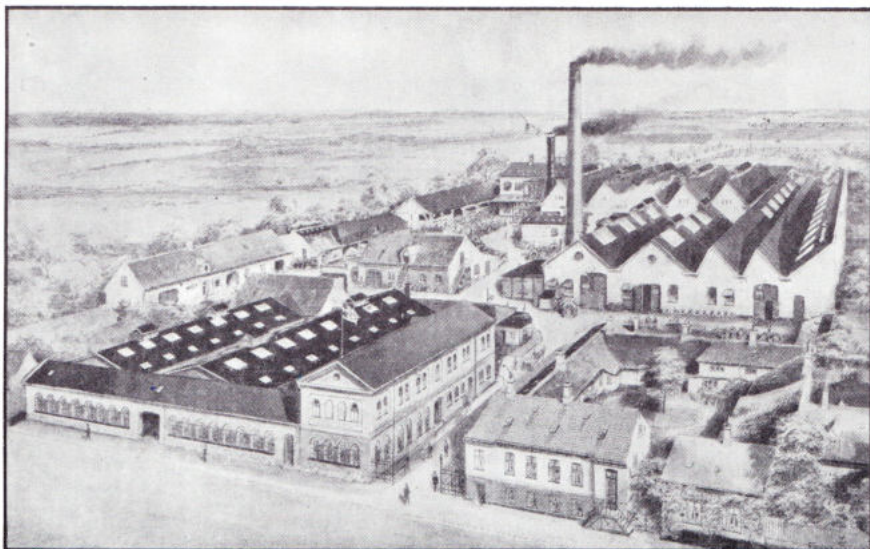
Den lille by mod Grønnegade

I området ned mod Grønnegade ligger bygningerne ret tæt, og danner imellem sig ligefrem gader og et enkelt lille »torv«. Husene her har forholdsvis smalle og lave »kroppe«. To af dem har udskalket sadeltag med gamle håndstrøgne vingetegl, ét har skifertag, men de fleste har sorttjærede paptage.

Bygningerne er opført i tiden mellem 1834-40 og 1911, men trods en aldersmæssig forskel på godt 70 år virker dette område som en fast sammenhængende helhed. Flere ting er medvirkende her- til; dels er bygningerne af en ensartet arkitektonisk stil m.h.t. proportionering og materialer. Men det, der virkelig binder dem sammen, er at de alle, på nær én, er malede i den samme meget karakteristiske mørkerøde farve.

Mellemafsnittet, gammelt af skind - men ungt af sind

Således kan man karakterisere »mellemafsnittet« mellem Grønnegadeafsnittet og den store hal mod Farigmagsvej. Fysisk og aldersmæssigt ligger det som et bindeled mellem de to yderpunkter. I alder er det delvis sammenfaldende med den gamle afdeling, men i udtryk og idé ligger det meget tæt på den nye hal mod Farigmagsvej. På ét punkt skiller denne sektion sig dog ud fra de andre på området. De helt gamle og de helt nye bygninger er kun opført med deres produktionsmæssige funktion for øje. Men i mellemafsnittet, og på de andre bygninger fra starten af århun-

Fabriksanlægget engang mellem 1911 og 1913. (D*F*J & Anker Heegaard A/S Katalog »B« 1929.)

dredet er der gjort noget for at fremhæve bygningerne. Man var ikke længere »flove« over at lave industribygninger og var ikke bange for at give dem et magtfuldt og selvsikkert udtryk, som Tidemand-Dals »1915«-bygning, der står og troner for enden af indkørslen fra Grønnegade.

Een meget stor bygning

Den nye ende, mod Farigmagsvej, er stærkt domineret af den i 1959-63 opførte svejsehal. Den danner fabrikkens ansigt mod Farigmagsvej, oprindeligt med en 67 meter fuldstændig bar rød murstensmur. Siden 1985 har de nederste ca. 3 meter dog været udsmykket med malerier lavet af byens skolebørn i anledning af Næstveds 850 års jubilæum. Denne store hal har imellem sig og midtersektionen en langagtig plads med hallen på den ene side, og en shedtagsslænge fra 1896 med en i 1959 tilbygget kedelbygning på den anden. Hvor der i Grønnegadesektionen er en lille smule landsbypræg over bygningerne og deres placering, er der i denne ende virkelig fabrik for alle pengene. Een stor bygning, uden nogen som helst form for omsving, en stor rektangulær klods placeret og formgivet uden smålig skelen til skel eller nabobygninger. Dermed ikke sagt at den er uden sammenhæng, for den har en bygning af samme alder overfor sig, og er i øvrigt stor nok til selv at skabe en selvstændig identitet for området mod Farigmagsvej. Samtidig kan den ses som en konsekvent følge af den udvikling, der er sket fra Grønnegade over midterpartiet - og hen til denne sidste bygning.

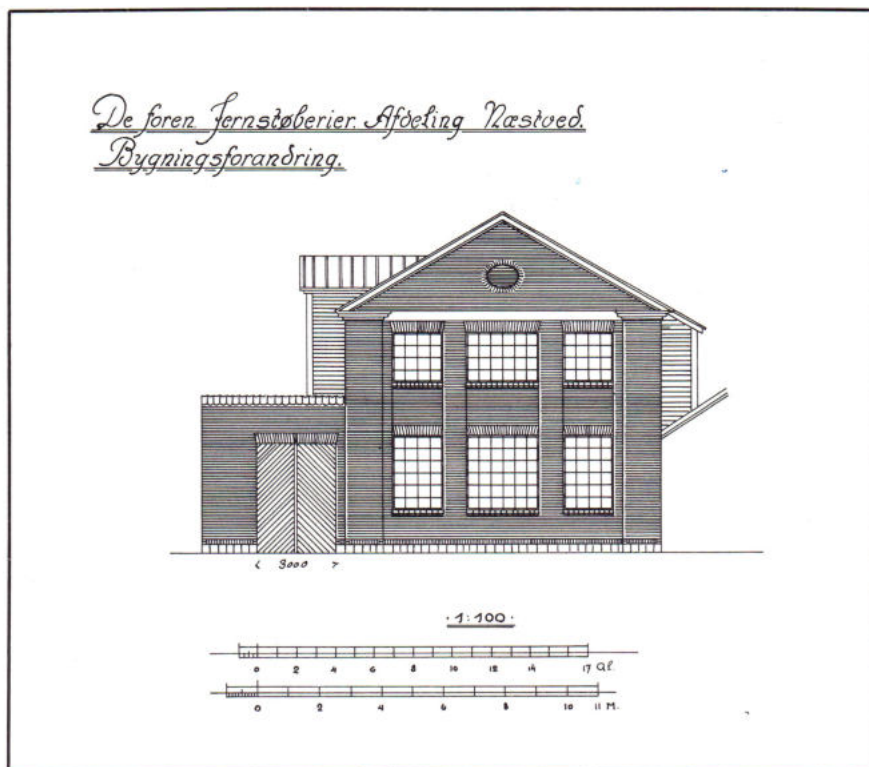
En enspænder

Een bygning på grunden kan dog siges at være uden synderlig sammenhæng med nogen af de andre. Det er den i 1927 opførte modellagerbygning. Placeret i et hjørne for sig selv og med en bygningskrop og tagkonstruktion, der skiller sig ud fra alle andre bygninger i anlægget. Men, som den førnævnte, stor og markant nok til at virke bestemmende for anlæggets udtryk, i hvert tilfælde hvis det beskues fra Farigmagsvej.

Jernstøberiets spor

Det kan være svært at se, hvad en sådan samling forladte huse har været brugt til. Dog lades beskueren i dette tilfælde ikke længe i tvivl. Bygningerne formelig vrimler med spor af, at de, der opførte dem, havde rigelig tilgang til pro-

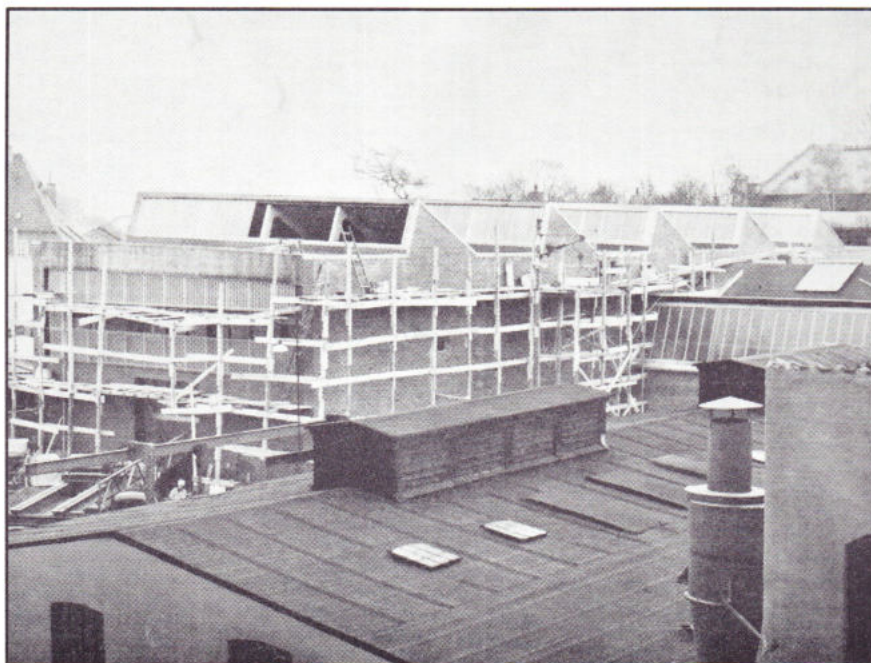
Den nye svejsehal under opførelse, i starten af 1960. (D★J★F-Nyt, april 1960 forsiden).

Tidemand-Dals »1915«-bygning», den velproportionerede gavlfacade mod Grønnegade-indkørslen (NÆM 85:100 jr.nr. 49.1).

dukter af støbejern. Støbejernsvinduer findes normalt kun i staldbygninger og som kældervinduer, - men hér!!! Alle bygninger undtagen én har støbejernsvinduer, de fleste endda mere end en slags. Ialt er over 35 forskellige slags repræsenteret, spændende fra »flade« fladjernsrammer med en enkelt rude, til store rundbuede vinduer, småsprossede med stærkt profileret støbejern. Det synes som om der - under de talrige ombygninger - er blevet brugt af de

vinduer, der tilfældigt har været for hånden. Af andre D*F*J-produkter kan nævnes støbejernsledløbsrør med rigt udsmykkede forbindelsesfodder mellem rør og rist. Inde i bygningerne ses selvfølgelig også udbredt brug af jern i byggeriet, men også på detaljer som enormt kraftigt dimensionerede lagerreoler, og gulv i pakrummet lagt med store granitbrosten. Alt vidner om, at det er bygninger bygget til og udsat for, et kolossalt slid. Hvilket også

ses på trapper, der fra starten er forsynet med et egetræs slidlag på trinene.

Tidens tand

Da Bygningsregistreringen begyndte registreringen d. 26.-05.-87, var »Defor« endnu ikke helt færdige med at flytte deres grejer bort fra pladsen. Egentlig produktion fandt ikke sted, så selve registreringen og det, vi har kunnet opsnuse af stedets atmosfære, er sket i en »spøgelsesfabrik«. Vi kunne altså ikke se selve produktionen, men sporene! Sporene var over det hele. Lugten, de lyse pletter på væggene hvor tavler havde hængt, sliddet på trappe-trin, blankslidte dørhåndtag, hylder med splintrede forkanter o.s.v., o.s.v. Lukkede man øjnene, kunne man næsten se og høre det hele for sig. Selvfølgelig havde tidens og produktionens - tand gnavet i bygningerne. På den anden side var bygningerne jo lavet til formålet, så skaderne var ikke invaliderende. 125 års brug havde fået anlægget til at se, nå ja, »patineret« ud, men ikke afrakket. Det var glædeligt at se! Havde man haft den fornødne vilje kunne man også have fået noget virkelig godt ud af de bygninger!

Efter at anlægget var blevet tømt for det, »Defor« skulle bruge, blev der afholdt auktion over udvalgte maskiner, div. kontorudstyr, en slags løsøreauktion. Derefter gik gribbene i aktion, ribbede bygningerne for det de havde købt bl.a. Det var som tiden havde fået nye tænder - tænder stærke nok til at bide et helt hjørne af en af bygningerne. Rigtigt slemt blev det dog først da også disse folk var færdige. Nu lå pladsen

Til venstre J. A. Hermansens beboelseshus, bygget o. 1840, fotograferet i 1860-70'erne. (D★F★J-Kvartals Avis April 1955, bagsiden).

øde, ubevogtet og uaflåst hen, og på 14 dage havde byens initiativrige ungdom fuldbragt fornedrelsen. Mindre end en måned efter virksomhedens udflytning havde området fået karakter af noget, der mere lignede en ruinhob end en fabrik, der havde været i brug fornylig.

Denne sørgelige historie er ikke helt slut, for den **skal** ende lykkeligt. Anlægget **skal** udfries af denne fornedrede

tilstand. Snart kan vi slippe for, hver gang vi går forbi at tænke; »Hvor er det ærgerligt at det skal stå der og forfalde. Det må da kunne bruges til noget...« **Det kan det ikke mere.** Der blev i starten af oktober måned 1987 søgt om nedrivningstilladelse. Når den er givet, bliver bygningerne revet ned, og så er det slut med at ærgre sig. Eller hvad?!

Mads Uric Jensen

RAUNSTRUP-UDSTYKNINGEN

I de sidste godt 25 år har der fundet en accellererende udvikling sted med hensyn til nedlæggelser af selvstændige landbrug. De små og mindre landbrugsenheder bliver opslugt af større gårde og landbrugsstrukturen går stærkt i retning af få og store enheder. Fra omkring 1900 til 1940 gik udviklingen den modsatte vej, idet der fandt et stort antal planlagte udstykninger sted, hvor større landbrugsenheder blev opdelt i mindre selvstændige enheder. Udstykningen af Raunstrup Avlsgård den 1. april 1935 er ét eksempel på en lokal udstykningsforretning.

Hovedgården Raunstrup har en lang og broget historie, men idag er der kun rester tilbage af den gamle herregårds bygninger. Udstykningsforretningen over Raunstrup Avlsgård, som var blevet fraskilt de gamle hovedbygninger og park i 1929, fandt sted den 1. april 1935, men inden da var der gået flere år, hvor der havde været initiativer igang med henblik på en udstykning til husmandsbrug.

I 1926 tilbød den daværende ejer af Raunstrup gården til Statens Jordlovsudvalg under Landbrugsministeriet, og dette initiativ blev bakket kraftig op af bl.a. Næstvedegnens Husmandsforening, men Jordlovsudvalget sagde nej. Det samme skete året efter.

Et forslag om udstykning af Raunstrup kom endnu en gang på Jordlovsudvalgets bord i 1933, men først i 1934 kom der realitetsforhandlinger igang og udstykningen kom igang i foråret 1935.

Raunstrup blev udstykket i henhold til lov af 14. maj 1934: »Lov om oprettelse og udvidelse af mindre landbrug, herunder gartnerier og havebrug, samt tildeling af byggepladser og havelodder«. Denne lov var en videreførelse af tidligere love om oprettelse af husmandsbrug, og baggrunden for disse love skal egentlig søges helt tilbage ved landboreformerne i slutningen af 1700-årene.

Selvejende familiebrug

Landboreformerne, hvis 200-års jubilæum vi så småt er begyndt at festlig-holde, betød, at der blev skabt en struktur i dansk landbrug baseret på de selvejende familiebrug. Dette lag af selvejende bønder fik op gennem 1800-årene styrket deres selvstændighed bl.a. på grundlag af de gunstige eksportmuligheder af korn i midten af 1800-årene. Denne selvstændighed blev yderligere befæstet gennem andelsbevægelsens forskellige grene fra midten af 1880'erne. Denne proces hvilede på, og skabte selv, et stadigt voksende lag af jordløse eller næsten jordløse landarbejdere, hvis eksistens var afhængig af landarbejdernes salg af arbejdskraft til de større selvejende gårdmænd. Op gennem 1800-årene steg antallet af jordløse landarbejdere, som aldrig ville blive i stand til at etablere sig selv som selvstændige husmænd og som udgjorde en billig arbejdskraftreserve for de større gårde.

Afvandring - udvandring

De lave lønninger betød at mange landarbejdere vandrede ind til byerne tiltrukket af den begyndende industria-

lisering eller udvandrede til USA og Canada. Samtidig begyndte godser og gårdbrug at øge den mere arbejdskraftkrævende animalske produktion, og der opstod hos godsejerne og gårdmændene en frygt for arbejdskraftmangel og høje lønninger. For at binde folk til landet vedtoges i 1899 den første lov om udstykning af jordlodder til landarbejdere, nemlig »Lov om tilvejebringelse af jordlodder for landarbejdere«. Det havde aldrig været Højres og gårdmændenes mening med denne lov, at den skulle lede frem til selvstændige husmandsbrug, og jordlodderne var netop af en størrelse, som gjorde, at ingen familier kunne leve deraf, hvorfor familierne fortsat måtte arbejde for gårdmændene.

Udstykningsforeninger

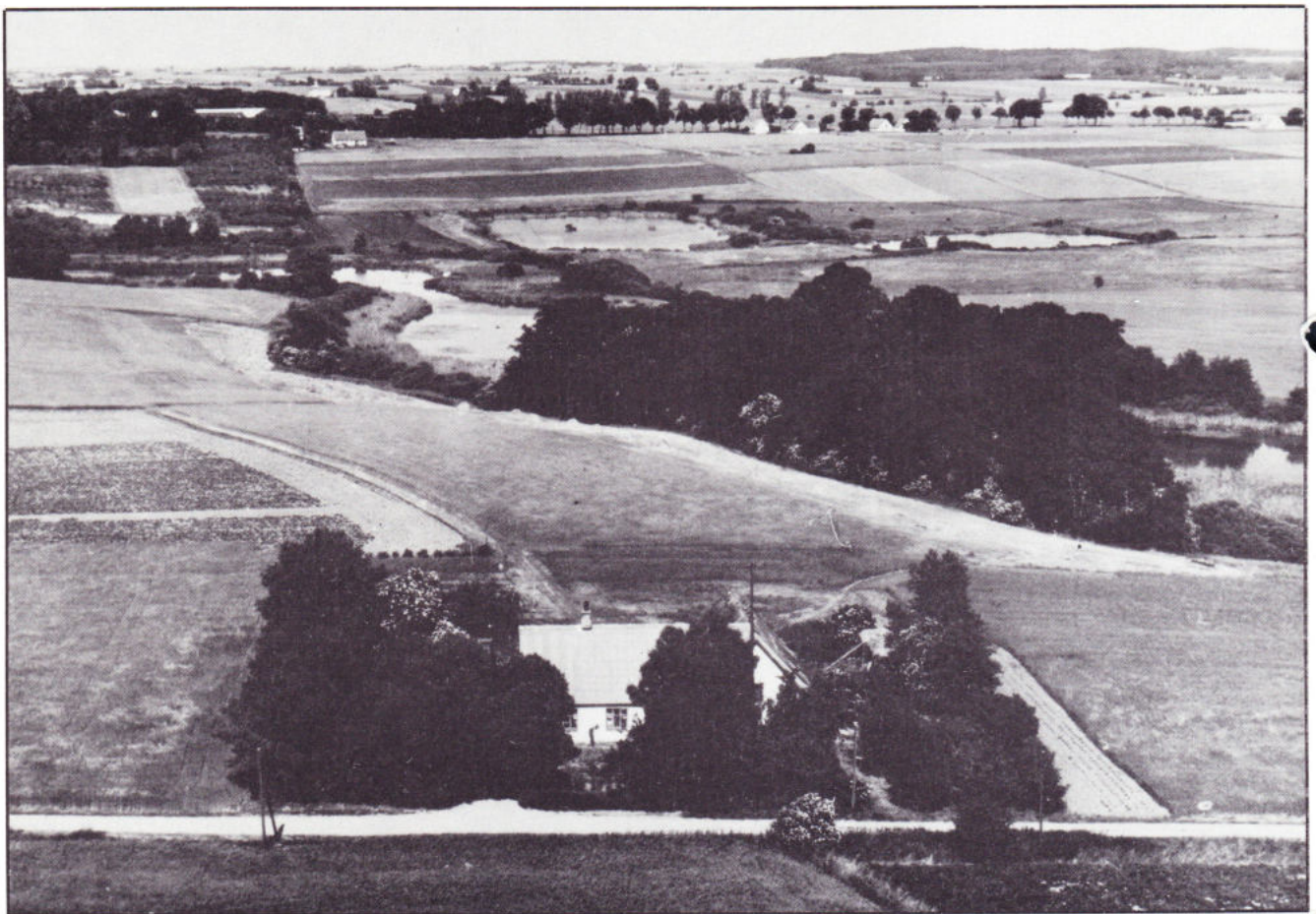
Disse forhold var på ingen måde tilfredsstillende for de mange landarbejdere og få år efter begyndte de første udstykningsforeninger at dukke op. Disse foreninger opkøbte større gårde eller godser og udstykkede »slagtede« dem til husmandsbrug og tillægsparceller. Lensreformen i 1919, som indebar udstykning af jord fra godser og præ-

stegårde, åbnede op for etableringen af de så kendte statshusmandsbrug med kraftigt statsligt engagement i finansieringen. Disse husmandsbrug var af en størrelse som ved intensiv drift muliggjorde, at en familie kunne leve deraf.

24.000 husmandsbrug

I perioden fra 1899 til 1940, hvor udstykningen til en vis grad gik i stå, udstykkedes godt 24.000 husmandsbrug og godt 14.000 tillægsparceller, og der skabtes herved et eksistensgrundlag for tusinder af familier på landet. I disse tal udgør Ravnstrup en lille del.

I foråret 1934 tilbød daværende ejer af Ravnstrup Avlsgård, enkefru Jessen, gården til købs til Jordlovsudvalgets formand, Niels Frederiksen. I august udfærdigedes foreløbig slutseddel på købet af Ravnstrup for kr. 540.000 kontant med al jord, avlsbygninger, besætning, redskaber, inventar, foder ect., samt tre arbejderhuse. Denne slutseddel fik landbrugsminister Bordings underskrift i oktober 1934, og samme måned blev formanden for Husmandskommissionen i Præstø amt, H. P. Nielsen, anmodet om at annoncere i lokale blade at ansøgning om tildeling af lodderne fra Ravnstrup skulle ind-

Ejendommen Langkjærgårdsvej 11 med rækken af statshusmandsbrug på Raunstrupvej i baggrunden. Optaget i 1961. (Privat eje).

Langkjærgårdsvej 11, optaget i 1936. (I privat eje).

sendes til kommissionen gennem vedkommendes sogneråd.

Der blev trukket lod

I begyndelsen af januar 1935 besluttede Jordlovsudvalget at udstykke Ravnstrup til 19 selvstændige parceller med et gennemsnitstilliggende på ca. 15 tdr. land, 1 gartneri, 1 gårdbrug, 3 huse og 7 tillægsparcer. I slutningen af februar afsluttede landmåler Weitemyer i Næstved opmålingsarbejdet i marken, og den 9. marts udsendte Jordlovsudvalget besked til de ansøgere, der var kommet i betragtning. Tildelingen af lodder til de enkelte ansøgere fandt sted den 23. marts 1935 ved lodtrækning ude i marken, og samme dag blev hovedparcellen på 187 ha. og avlsbygningerne til Ravnstrup solgt til Fischer Rasmussen fra Store Heddinge.

Den endelige overtagelse fandt sted den 1. april 1935, som var ikrafttrædelsesdagen for udstykningsloven af 1934, og hvor Jordlovsudvalget på en og samme dag dels overtog Ravnstrup Avlsgård efter enkefru Jessen og dels videresolgte de enkelte parceller.

På bar mark

De nye husmænd startede i bogstavelig forstand på bar mark, men samtidig med overtagelsen modtog de hver et

byggelån på 8000 kr. De fremtidige bygninger kunne påbegyndes opført straks efter godkendelse af overslag over udgifter og efter godkendelse af tegninger, men det var en betingelse at byggeriet skulle være afsluttet inden 1. oktober 1935.

Herlufmagle husmandsforening

Kort tid efter etableringen af husmandsstederne begyndte de nye ejere at indmelde sig i Herlufmagle Husmandsforening, som var stiftet i 1914, og allerede i januar 1936 indvalgte en af de nye husmænd i bestyrelsen for husmandsforeningen. I juli 1936, godt et år efter etableringen, holdt husmandsforeningen markvandring hos statshusmændene ved Ravnstrup. 10 år senere, i maj 1946, dannede flere af statshusmændene »Låneforeningen Ravnstrup af 1946«, som optog et 15-årigt lån til dækning af udgifterne forbundet med indlæggelse af elektricitet i ejendommene.

Skal statshusmandsbrugene bevares?

Idag ligger denne række af husmandsteder stadig på Ravnstrupvej og Langkjærgårdsvej på den tidligere herregårds marker. Tiden, med sammen-

lægning af landbrug til større enheder, har sat sine spor på kolonien, og kun få af husmandsstederne drives stadig som selvstændige landbrug, og de fleste af de familier, som den 23. marts 1935 ved lodtrækning fik udstykket deres fremtidige landbrugsjord, er nu væk.

Tilbage ligger bygningerne, men statshusmandsbrugenes saga er forbi. Brugene er nedlagte og mange af stederne overgår til almindelige boligformål. Dette betyder ofte væsentlige ombygninger med veluxvinduer i tagfladerne, overdækkede terrasser og småsprossede vinduer. Det kan til tider være vanskeligt at se husmandsstedet, opført i »Bedre Byggeskik«, bag den nye parcelhusfacade.

Statshusmandsbruget med sit egenartede byggeri er ved fysisk at forsvinde ud af det danske kulturlandskab - husmandskolonien er ved at blive til en række parcelhuse.

Hvis eftertiden ikke blot skal kunne læse om udstykningen af husmandsbrug og opførelsen af statshusmandsbruget er det på tide, at statshusmandsbruget som eksempel på et vigtigt element i dansk landbrugs lange udvikling, får lidt større opmærksomhed med hensyn til bevaring af de fysiske - bygningsmæssige - levn.

Rasmus Nielsen

FORFATTERE

*Inger Rørbech.
Formand for museets bestyrelse.*

*Eske Møller.
Leder, Bygningsregistreringen.*

*A. Strange Nielsen.
Leder By- og egnshistorisk arkiv.*

*Palle Birk Hansen.
Ledende museumsinspektør.*

*Rasmus Nielsen.
Museumsinspektør, formidler.*

*Keld Enevoldsen Salminen.
Medarb. Bygningsregistreringen.*

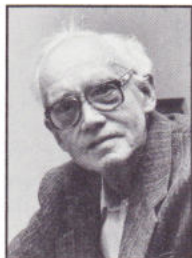
*Jens Erik Petersen.
Middelalder-arkæolog.*

*Britt Berger Larsen.
Medarb. Bygningsregistreringen.*

*Mads Ulric Jensen.
Medarb. Bygningsregistreringen.*

*F. Michelsen.
Fhv. museumsinspektør.*

*Carsten M. Schmidt.
Pens. overlæge Dr.Med.*

*Eva Reinwald.
Medarb. Kähler-registreringen.*

*Kresten Madsen.
Leder, Kähler-registreringen.*

*Karen Urth.
Konserveringstekniker.*

*Jens Olsen.
Fotograf på Næstved Museum.*

ISBN 87 88461 106
ISSN 0903-5125

